

A
NAGY SZFINX

ÚJKORI EMBERARCOK

ÍRTA

BLAZOVICH JÁKÓ

O. S. B.

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA
1936

Nihil obstat. Dr. Polycarpus Radó O. S. B., censor.

929/1936. Imprimatur. In S. Monte Pannóniáé. 9. Sept. 1936. Chrysostomus Kelemen, Archiabbas.

Nihil obstat. Dr. Michael Marczell, censor diocesanus.

Nr. 3355/1936, Strigonii, die 10, Octobris 1936, Dr. Julius Machovich, vicarius generalis,

Stephaneum nyomda r. t. Budapest, — A nyomdáért felelős : ifj. Kohl F,

A NAGY SZFINX.

EMBERTANI PROBLÉMÁKTÓL VISSZHANGZIK szellemi életünk. A legkülönbözőbb világnézeti alapokon mozgó munkák kísérleteznek az embereszme tartalmának kifejtésével. Az ember divatossá lett. A divat legalább a szellemiek terén nem mindig a szeszély egy-egy futó hulláma; sokszor nagy korszükséglet fejeződik ki benne. Ez áll esetünkben is. Az ember divatossá lett, mert ráeszméltünk arra, hogy kultúránknak ő a legnagyobb Ismeretlenje.

Az embereszme homállyal borított mélységei mindig vonzották a gondolkozó embert. Különböző kultúrák viaskodtak e mélységek föl kutatásával. A munkát több-kevesebb siker koronázta. Hol a művészet, hol a bölcelet, hol a különböző teológiák bukkantak rá a sok tévedés között egy-egy igazságra. A kereszténységgel az embertan történelmi fordulóhoz ér. Krisztus személyében és -Evangéliumában bontakoznak ki teljesen az ember-probléma mélységei és magasságai. Amit addig csak sejtettünk, azt most megtudtuk: döbbenetesen nagy föladat embernek lenni. Annyira nagy föladat, hogy tökéletes megoldást csak Krisztusban talált. A «lumen Christi» (Krisztus világossága) megvilágította az ember értékét, értelmét, célját, tökéletesedésének és kiteljesedésének feltételeit, erőforrásait.

A keresztény ó- és középkor teológiája, bölcelete, művészete nagy szeretettel, az igazságot megillető

pietással mélyedt el a krisztusi embertan tanulmányozásában, szépségeinek fölismerésében. Ma, amikor ezekkel az évszázadokkal szemben lassan-lassan utat tör magának az előző emberöltők elfogultságán keresztül a történelmi igazság, meghatódott tisztelettel állunk embereszelmjük előtt.

A reneszánszsal az embertan sajátos fordulatot vesz. A kor érzéke az ember metafizikai igényei, kérdései iránt tompul, az embertan problematikája egyre erősebben tagozódik, a részlet lassan-lassan föléje kerekedik az egésznek. A sok kérdés között, amelyekkel a rohamosan fejlődő tudomány az embert ostromolja, egyre halkabban hallik: ki — mi is az ember?

Évszázadok lázas munkája az emberre vonatkozólag tengernyi ismeretanyagot halmozott föl. Évtizedről-évtizedre nagy lépésekben nyomulunk előre anatómiájának, élettanának, pszichológiájának, történelmének, kultúrájának ismeretében. Tudjuk immár, hány köbcentiméter a vére, mikor ver egészségesen a szíve, mikor alapította Rómát, milyen kérdések nyugtalanították kultúréletét Athénben, mitől várta boldogságát Keleten s még sok egyebet. Óriási könyvtárakat töltenek meg reá vonatkozó ismereteink, hatalmas múzeumok őrzik alkotási lázának, teremtő erőinek csodálatos emlékeit.

Amikor már-már azt gondoltuk, hogy a nagy fenémén, az ember minden titkát fölfedtük, akkor kezdett a kétely jelentkezni bennünk. Az utolsó századforduló óta egyre világosabbá lesz előttünk, hogy mikroszkopikus részekre boncoltuk ugyan szét, de egyúttal halálra is analizáltuk. Hatalmas könyvtáraink, gazdag múzeumaink és laboratóriumaink mel-

lett is néma Szfinx az ember. A sok rész valóban elnyomta az egészet. A legfontosabb kérdést: Ki-mi is valójában az ember? sűrű köd felhőzi el.

Kevés örömet tartogat számunkra történelmi sorsunk. A csődök, fölszámolások, revideálások kora vagyunk. Kevés örömünk talán legnagyobbika, hogy újra fölfedeztük az embert. Napjaink vásári zajából élesen sikolt ki a kérdés: Quid est homo? Örülünk e fordulatnak, mert szeretjük az igazságot, szeretjük az embert, örömünket nem töri meg az a tapasztalat sem, hogy a nagy kérdés munkásai sokszor tévutakon járnak. A kereső tévelygései mellett is közelebb áll hozzánk a közömbösnél, az előző idők «boldog birtoklójánál».

Az ember szeretete sugalmazta ezt a szerény munkát. Rendíthetetlen meggyőződésünk, hogy az a világnézet, amelynek alapján állunk-élünk, birtokában van mindamaz igazságoknak, amelyek átvilágítják a nagy Ismeretlent. Ez igazságok fáklyájával állunk a kor legnépesebb Szfinxe előtt. Célunk nem magának az evangéliumi embertannak fölépítése. Annak a gigászi harcnak legjellegzetesebb szakaszait szeretnők kivetíteni, amely az egész újkoron keresztül az embereszme körül viharzott. Végigkísérjük az újkori embert a maga tragikus útján, egy-egy fordulónál megállunk s ideáltípusban foglaljuk össze az illető kor embertanát. Amikor ezt tesszük, a mai ember igényeihez simulunk, akiben újra fölébredt a történelmi érzék, akinek a történelem újra sokat mond. Hogy az így előálló képsorozat kellő plaszticitással, távlattal bírjon, háttéréül meg kellett rajzolnunk a középkori embert.

Munkánk célja nem a tudományos szakirodalom művelése. A mi szerető gondunk az az embertestvér, aki érzi időnk vergődését s tudja, hogy a vergődésben folyó játszma tétje önmaga. Látnunk kell, mint tékozolták el az újkori századok annak az embereszmének felséges tartalmát, amelyet a kereszténység adott a világnak. Erős a hitünk, hogy az embereszme hányatlásának ismerete sokban hozzájárulhat időnk legnagyobb kérdésének megoldásához, embertanunk újjászületéséhez.

Teljes tudatában vagyunk vállalkozásunk merésze ségének. Bár e szerény kötet sok év szerető munkájának, eszmélődéseinek gyümölcse, senki sem látja nálunknál élesebben nagy fogyatékoságait, vázlatosságát. Hogy mégis a nyilvánosság elé bocsátjuk, azt azzal szeretnők védeni, hogy az ember s az igazság szeretetében íródott. Ismételjük: nem irodalom, még kevésbé szakirodalom, hanem a veszélyben forgó ember szolgálata az eszményünk.

A KÖZÉPKORI EMBER.

A KÖZÉPKORI EMBER ÉVSZÁZADOK hosszú során át ült a vádlottak padján. A reneszánsz barbárnak nézte, a fölvilágosultság szellemi szervilizmussal vádolta. A sok vád alapján szinte állandó jelzőül kapta a «sötét» melléknevet. A célzatos történeteszemlélet, a kereszténységgel szemben táplált ellenszenv, gyűlölet úgy belegyökerezett Nyugat köztudatába a különböző vádak, hogy a vádlott védői csak nagy nehézségekkel küzdve, lépésről-lépésre haladva tudnak utat törni a történelmi igazságnak.

Az első melegszívű védő a romantika volt. A fölvilágosultság bomladozó, sivár világából a múltba menekülő romantikusok eszmélnék rá először a középkor nagy életgazdagságára. Még Hegelnek is van egy-egy meleg, elismerő szava a középkori ember számára. Görres állandóan emelkedő tisztelettel, amely aztán meleg szeretetbe olvad át, áll vele szemben. Tieck bámulattal adózik művészetének, amely a német várromokból sugárzik feléje. Hölderlin meghatódott tisztelettel beszél arról a «hatalmas szellemről, amely templomokat emelt, szerzetes rendeket alapított» s mindezt csodálatos egységben — «wie aus einem Gusse» az egész akkori világgal szemben hódító erővel, fölényel. «Szép, ragyogó idők voltak» írja nagy lelkesedéssel Novalis , «amikor Európa keresztény volt, amikor egyféle kereszténység lakta ezt az emberi természetnek megfelelően berendezett világrészt».

A romanticizmust követő évtizedek, a XIX. század második fele újra tele van vádakkal a középkori emberrel szemben. Szellemileg fejletlennek, korlátoznak tartja. Nyugat veszteségeként könyveli el azokat a századokat, amelyeket ez a szerinte torz embertípus a világtörténelemből a maga számára lefoglal. Csak a legutolsó idők hoztak a nagy pörben kedvező fordulatot. Napjaink történetiszemlélete fölszadadulva a XIX. század lapos, kicsinyes világnézetének nyomása alól, egyre élesebben látja, mit köszön Nyugat az egyetemes kultúrélet legkülönbözőbb ágainak szempontjából a középkornak, elsősorban a középső kor virágkorának, a XII—XIII. századnak — annak a két századnak, amely Berdiaeff szerint «az európai történelem legnagyobb korszakának delelője volt». Egyre sűrűbben jelennek meg munkák, amelyek a legmodernebb vértzetben szállnak síkra a középkori emberért. A védők karában nem egy európai csengésű névvel találkozunk. Higgadt, tárgyilagos, elmélyedő munkáik nyomán lassan-lassan kibontás közik előttünk a középkor virágkorának embertípusa. Kiderül, hogy a romantika, amikor a középkori embért festette, többször nyúlt eszményesítő színekhez, de értékelésében, a kor lelkivilágának ismeretében sokkal közelebb járt a történelmi igazsághoz, mint a vádlók. E munkák alapján kíséreljük meg, legalább lényegesebb vonásaiban fölvázolni a XII—XIII. század embertípusát. A vázlat nemcsak azért jogsült, mert — F. Mauriac szavaival élve — az igazság szentsége követeli, hanem azért is, mert e vázlatnak embertani problémákkal élethalálharcot vívó korunk számára mondanivalója van.

Mielőtt magának az embertípusnak vázolásához fognánk, vessünk egy tekintetet arra a világra, amelyben kikristályosodott. A vázlat csak e háttérrel kapja meg a helyes távlatot.

Nyugat középkorának egyik legjellegzetesebb tulajdonsága a minden irányban érvényesülő egység. Még a középkor árnyoldalait erősen kisarkító J. Böhler is kénytelen megállapítani, hogy a kor «grandiózus egységességű világképet mutat». A kor egységes a maga társadalmi struktúrájában, állameszméjében, világnézetében, kereszténységében egyaránt. Mindenütt ugyanazzal a társadalmi tagozódással, ugyanazon társadalmi rendekkel találkozunk: nemesség — papság — lovagság — városi polgárság — jobbágyság. Államelméletileg ez egység hatalmas hirdetője az európai *Republica Christiana* eszméje. «Das Mittelalter weiss sich als ein universales Imperium mit zwei Spitzen: Papstum und Kaisertum» (a középkor egy egyetemes birodalomnak tudja magát, amelynek két legfőbb tényezője a pápaság s a császárság) — állapítja meg értékes munkájában Steinbüchel. Amikor Dante *Monarchia*-jában egy egyetemes világcsászárságról ír, amelynek körén belül helyezkednek el Nyugat összes királyai, a kor gondolkozásának a tolmácsa. A túlzó nacionalizmus még nem vont kínai falakat az egyes államok közé — a román és germán népek «vérrokonságot» tartanak. Hogy ez az államéleti egység nemcsak eszmeny, hanem bizonyos fokig történelmi valóság is volt, azt világosan igazolták a keresztesháborúk. A kor ment a világnézeti szakadékoktól is: az éles szemű *német* kultúr-szociológus, A. von Martin

szerint egész Nyugat világnézete «transzendentaler Monismus»-t mutat, azaz a Lét forrását és célját az egy személyes Istenben találja meg. Törtetlen a kor kereszténysége is: csak egy Egyházat ismer, egy a hittana, erkölcstana, értékhierarchiája, amint egy volt irodalmának nyelve is. Ennek a hatalmas, élő egységnek fényes szimbóluma a IV. lateráni zsinat (1215), amelyet joggal neveztek el a «keresztény Európa országgyűlésének». A zsinaton megjelentek a keresztény világ úgyszólván összes fejedelmeinek képviselői, 412 püspök, 800 apát. Mekkora központosító erőnek kellett kisugároznia Nyugat egységéből, hogy az akkori közlekedési viszonyok mellett ilyen világtáborozás lehetséges volt.

A kor másik szembeszökő vonása diadalmas, mindent átjáró kereszténysége. A keresztény gondolatvilágban gyökerezik a kornak nemcsak vallási, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális élete is. E keresztény gondolatvilág tartalma, gazdagsága az Evangélium, tengelye, lelke Krisztus, az emberré lett Isten. Ez a Krisztus hatalmas alkotásában, az Egyházban tevékeny történelmi folytonossággá lesz. Éppen ezért a kor életében iránymutató és döntő tényező az Egyház. Ez Egyház legelső föladata természetesen a lelkek gondozása, előkészítése az örök életre, de tevékenysége messze átcsap e föladatkörön. Ez utóbbi szempontból a középkori Egyház egyedülálló történelmi hivatást tölt be. Az ókori Egyház érett, hamarosan bomlásnak induló kultúrával találta magát szemben. Bár e kultúrának voltak olyan értékei, amelyek beilleszthetők voltak a keresztény gondolatvilágba, lelke szerint mégis pogány volt. Nem meg-

lepő tehát, ha az Egyház, amely e századok alatt vívta meg a római pogánysággal a maga heroikus harcát, e kultúrától távol tartja magát. Az újkori Egyház a legkülönbözőbb irányokban hatalmas kulturmunkát végez, de az újkori kultúra egyre meszebb sodródik a keresztény gondolatvilágtól, egyre ellenségesebb álláspontot foglal el az Egyházzal szemben. Ez a laicizált, elvilágiasított kultúra természetesen mindent elkövet, hogy az Egyház hatása alól teljesen kivonja magát. Ezzel szemben a középkori Egyház nemcsak megteremtője, hanem kizárólagos hordozója és fölvirágoztatója a kor egész kultúréletének. «A középkor tulajdonképi munkája» — írja a mélyrelátó Fedor Schneider —, «hogy az összeomlásból kimentette s olyan egyetemes kultúrává forrasztotta az antik kultúrtörmelékeket, amely a nemzeti államok és kultúrák önállósításakor sem vált kérdésessé». Ezt a hatalmas munkát, amely nélkül Nyugat újkori kultúrája el sem képzelhető, egyedül az Egyház végezte. Ez a munka természetesen nem az antik kultúra rekonstruálása, hanem egyenesen új kultúra teremtése.

Az új kultúra minden ízében keresztény volt — a középkor kiváló protestáns ismerője, Troeltsch szerint «hieratisch-theokratische Einheits-kultur, die zutiefst auf der Macht des religiösen, priesterlich-sakramental-asketischen Gedankens beruht». Mint ilyen ment minden öncélúságtól, nem az ember legfőbb java, végső célja — a középkori ember számára a «summum bonum» (legfőbb jó), s a «finis ultimus» (végső cél) legalább ideológiailag mindenkor az Isten marad. Ez a kultúra theocentrikus — állócsillaga a

transzcendencia, az örökkévalóság gondolata, nem hisz ugyan a maga, de annál inkább a lélek személyes halhatatlanságában. Az a két hihetetlenül gazdag század, amelynek embertípusát vázolni akarjuk, mutatja legszebben, hogy az öncélúság tagadásában jelents kező «alárendeltség», a transzcendens megalapozás ugyancsak nem akadály a kultúra termékenységének, vitalitásának.

A középkori kultúra kereszténységének egyik legértékesebb vonása a katolicitás. Ez a katolicitás abban nyilvánult, hogy kereszténységének megőrzése mellett nem zárkózott el azon kultúrák értékeinek elismerésétől és magába-olvasztásától, amelyekkel a történelmi sors érintkezésbe hozta. Az Egyház látta az antik kultúra összeomlását, végigszenvedte maga is a népvándorlás pusztításait. Örök érdeme marad, hogy nemcsak kegyelettel örködött a romok fölött, hanem az eltemetett értékeket napfényre hozta s a maga értékállományába iktatva az utókor számára megmentette. Steinbüchel szerint «a középkor az az időszak, amikor az ókori humanizmus s a kereszténység szintézise a germán-román népek körében a delelőn állt». Ez a nemes liberalizmus érvényesült akkor is, amikor a kereszténység főleg a keresztesháborúk nyomán Kelet kultúrájával jutott érintkezésbe. Az Egyház a keleti kultúrával szemben sem helyezkedett a merő tagadás, a szellemi «non expedit» álláspontjára, hanem annak értékes termését is beolvasztotta a maga kultúrállományába. Aquinói Szent Tamás vélekedése, hogy a katolikum minden igazság birtoklója, szintézise s mint ilyen magába fogad mindent, amit bárhol és bármikor «az emberi tudat-

világ igaznak és jónak megismert», a középkori keresztény kultúra egyetemes hite.

E kultúrtörténeti háttérrel kezdjük már most hozzá magának az embertípusnak vázlatozásához.

A középkori ember mindenekelőtt «homo religiosus», azaz kötött ember. Ezt a «megkötöttséget» elsősorban az Istenre vonatkoztatja. Nemcsak létében, hanem célkitűzésében, életének értelmezésében és kiteljesedésében is az Isten függvényének tudja magát. Az Istentől szakadt ki, hogy a földi élet fázisán keresztül személyiségének fölbomlása nélkül újra az Istenhez találjon. A «homo viator», a földi vándor a középkor embertanának kedvenc szimbóluma. Az Istenhez vezető út kiépítésében nem hagyatkozik a saját értelmi és akarati erőire, hanem alázattal meghajolva a Kinyilatkoztatás történelmi ténye előtt, ráhagyatkozik az Egyházra. Ez az Egyház az ő gondolatvilágában nem vallási szubjektivizmus vetülete, nem élettelen jogi, illetőleg valláskultuszi alakulat, hanem élő, objektív valóság, amelyet Isten állított be a történelembe mint az emberiséget meleg, szerves egészbe fogó közösséget, az embereszme kiteljesedésében, a természetfölötti cél szolgálatában nélkülözhetetlen erőtenyezőt.

A szekularizált újkori embereszmevel szemben tehát a középkori ember theocentrikus, egyéni és tömegi életének tengelye az öröklét gondolata. Mindenestül «Jenseits-Mensch», transzcendenciából élő ember, aki létének forrását nem immanens földi erőiben, hanem az Istenben keresi, életének kiteljesedését nem ezen a Földön, hanem egy másvilági létszférában várja. E transzcendencia-igénylésben

a középkori embereszme olyan mélységei nyílnak, amelyeket nemcsak az antik, hanem az újkori ember is tragikusan nélkülöz. E rendületlen transzcendens cia-tudat körül kristályosodik ki a középkori ember egész lélektana, amelyen a legkülönbözőbb jelenségekben tükröződik az Örökélet, a Túlnan világa. Erről beszélnek a gótikus dómok, a primitívek képei, a középkori misztika, a különböző Summák egyaránt.

Tévedne, aki a középkori ember lélektanának erős transzcendencia-tudatából «Diesseitsflucht»-ot, a földi élet teljes megvetését olvasná ki. Az élet súlypontjának egy más létszférába való kihelyezése egyesekben kiválthatott bizonyos elborult eschatologizmust, a földi étellel szemben megnyilvánuló pesszimizmust, de a középkor virágkorának embere a maga ideáltípusában világ-igenlő volt, a földi életben, annak sokszínűségében az Isten gondolatainak érvényesülését látta. Nem «Diesseitsflucht»-tal, hanem — mint Steinbüchel helyesen jegyzi meg — «Dies-Seitsgestaltung aus der Kraft des Transzendenten und in der Verantwortung vor diesem»-mel (a földi élet formálása a transzcendens erejéből s az ezzel szemben érzett felelősség) állunk itt szemben. A középkori ember előtt ismeretlen a nietzschei «örök újjászületés», vallja a földi lét végességét, az «eschaton»-t, de emellett egész lelkével tud örülni a Földön élő szépségnek. Csak meg kell hallgatni a középkori embereszmény egyik legfelségesebb megtestesítőjét, Assiszi Szent Ferencet, amikor a földi lét szépségeitől megittasulva dalban, himnuszban ömlik ki a lelke. Ferenc is tud arról a hideg, sötét

árnyékról, amelyet a bűn vet a Földre s amelytől a középkori ember annyit szenvedett, de emellett csodálatos elevenséggel, melegséggel érzi meg a természetből kisugárzó sok-sok szépséget. Melegebb, dalosabb életigenlésről alig tud a szellem-történet, mint aminőt Asszisi nagy fiában csodálunk.

A rendületlen transzcendencia-tudat sajátos biztosságot, nyugalmat kölcsönöz a középkori embernek. Helyesen nevezték el sztatikus típusnak. Martin e sajátosságát úgy fejezi ki, hogy a középkori ember «ist auf Sein gehend, statt auf Leistung». Ebben az emberben az élet nem oldódik föl merően eseményekké, történéssé, hullámzássá. Egy román bazilika nyugalmaival áll a maga theocentrikus világnézetének sziklaszilárd alapzatán, mint aki tudja, hogy az Isten oltalma alatt álló halhatatlan, abszolút érték hordozója, hogy az élet nem merő dinamika, hanem az Isten felé fordult boldog passzivitás, kitarulás is. Nem a lázas, nyugtalan «Werden», hanem a szép, Istenben elpihenő «Sein» az élet végső értéke. Maga a Lét, amelyet a mai bölcsélet hajlamos értékemléletileg semlegesnek nyilvánítani, a középkori ember számára érték. «Lenni nagyobb érték, mint nem lenni» (G. v. Le Fort.) «Omne ens est bonum» — minden Istentől kapott létföltételeihez hű létező jó. Ez értékítéletében nem zavarja annak világos tudata sem, hogy a Létből megrázó disszarmóniák is sikongatnak. Ha a saját erejéből e disszarmóniák robbantotta szakadékokat nem is tudja áthidalni, a kinyilatkoztató Istenbe vetett rendületlen hite ezeken is átsegíti. Napjaink bölcséleti vívódásaiból, amelyek

éppen a Lét értékelése körül a leghevesebbek, sóvárogva nézzük a középkori embernek, ennek a «boldog birtoklónak» nagy nyugalmát, harmóniáját.

Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a középkori ember lélektanának sztatikus volta távolról sem jelenti az élet, a lélek megmerevedését. Aki valamikor lélekekkel végigimádkozott egy középkori himnuszt, akit elkapott egy gótikus dóm csodálatos ritmusának sodra, aki fogékony lelkiürettel járt Asszisi Szent Ferenc, Aquinói Szent Tamás, Dante gondolata világában, az tudja, hogy a középkori ember lélektanának sztatikus volta mellett is mekkora életgazdagság hordozója. Ez a sztatika nem megkövülést, hanem szilárd, tehát biztos alapzatot jelent azzal a talajvesztettséggel szemben, amelytől a mai ember annyit szenved.

A középkori ember létszemléletének legjellegzetesebb vonása a rendületlen realizmusa. Amiként az Istenben nem személytelen eszmét, hanem háromszemélyű, egyalényegű élő Valóságot lát, úgy a világ, a természet sem «Zusammenhang der Erscheinungen ihrem Dasein nach» (Kant), azaz nem merően jelenségek, történések szövedéke, hanem ugyancsak valóság, amely a maga keletkezésében és életében egyaránt az Isten függvénye. Ennek a világnak minden léthordozója — a vadrózsabokortól a Naprendszerig, az egysejtű lénytől az emberig — nem egy bizonytalan «élan vital», élethullám egy-egy fázispontja, hanem az Isten egy-egy gondolatát megérzékítő sztatikus valóság s mint ilyen sajátos értéket jelent, ontológiai mélységeket takar.

Ezt a valós világot a középkori ember nem a tér

és idő kategóriái közt gomolygó Chaosnak, hanem rendezett Kosmosnak látja. A létalanyok egyedi létezésükben és egymáshoz való viszonyukban egyaránt rendet tükröztetnek. A rendet biztosítják a létezőkben megvalósuló célgondolatok. Minden létező egy-egy konkrét célgondolat hordozója — kiteljesülését e célgondolat elérésében találja meg. A létalanyok különböző tökéletességi fokot mutatnak. Szociológiájuk alaptétele, hogy a kevésbé tökéletes szolgálja a tökéletesebbet. A létezők együttesen egy hatalmas Egésztest alkotnak — mindenegyes létezőnek ezt a harmonikus Egésztestet is kell szolgálnia. A középkori ember univerzalisztikus gondolkodásában az egyes, a rész mindig az egész, az összesség kedvéért van. A Lét ez immanens célossága, teleológiája fölött egy hatalmas transzcendens célgondolat ívelődik. A Lét a maga ezer és ezer rendfokozatával az Isten műve. Ez az Isten azonban nem elégedett meg a Világegyetem megalkotásával, hanem azt mint szerető Gondviselés fönntartja s maga felé vonzza. A Létforrása és célja tehát egy : maga az Isten — élete az Isten felé való szakadatlan törtetés, amelynek koronája az emberre nézve az Isten örök bírása. Ez a felséges agón, küzdelem nem az Isten közönye mellett folyik. Az Isten a nagy küzdelemben az egész Lét szövetségese marad, aki a mező liliomairól, az ég madarairól sem feledkezik meg. Ez a szövetségi hűség és szeretet megrendítően messze tud elmenni: egész a Megtestesülésig, az Istenembernek a keresztben való fölálkozásáig.

Elmerülve a középkori létszemlélet e felséges, grandiózus képében, amelyet Aquinói Szent Tamás

csodálatos mélységgel s Dante örök szépséggel vetített Nyugat szellemi égboltjára, nem lepődünk meg azon, hogy a középkori ember lelkét eltöltötte a Lét iránti meghatódott tisztelet — Peter Wust szavával élve — pietas. Már az ókori ember is tisztelettel állt a Lét, e nagy Sphinx titokzatossága, felsége előtt. Ez a tisztelet csak fokozódott a középkori emberben, aki előtt a Kinyilatkoztatás a Lét ezer és ezer új szépségére, titkára vetített fényt. Ez az ember, bár az újkor analitikus szenvedélyével szemben inkább szintetikus volt és időnk tudományos módszereit s főleg felszereltségét is nélkülözte, szintén járta a Lét labirintusait, de tudta azt is, hogy a nagy Sphinx olyan igazságokat is rejteget magában, amelyeket az emberi értelem a maga immanens erőivel sohasem tud birtokába venni. Bízott az emberi értelemben, de azt is tudta, hogy teljesítő-képességeinek határai vannak, s e meggyőződése mentesítette őt az újkori racionalizmus vakmerő álmaitól, amelyek éppen szemünk előtt omlanak össze. Mindezek a körülmények ébren tartották lelkivilágában az Isten hatalmas gondolatának, a titokzatos, felmérhetetlen mélységeket és magasságokat magában rejtegető Létnek kijáró tiszteletet. Ma, amikor e tisztelet hiányának szomorú következményei lépten-nyomon mutatkoznak, világosan látjuk, milyen erkölcsi erős forrást jelentett a középkori ember számára.

Ezzel fölvezeltük a középkori embertípus alapvonásait. A vázlat kiegészítő vonásait a középkori kultúra különböző szféráiban kell keresnünk. Lássuk mindenekelőtt a kor szociológiájának jellegzetességeit.

A középkor szociológiájában élénken tükröződik a kor univerzalisztikus gondolkozása, amely az egyedit mindig mint egy egész részét, alkotó elemét nézi. Ennek megfelelően a kor embereszméjében nekünk szokatlanul erős kihangsúlyozást nyer az ember társas volta, az emberi közösség és szolidaritás nagy gondolata. Az ember nem molekuláris valóság, hanem egy hatalmas szervezetnek, az emberi közösségnek sejtje, amelyből kiszakadnia a szervezet s a sejt kára nélkül nem lehet. Az emberi közösséghez való tartozás jogot és kötelességet, tehát felelősséget jelent. Az embereszme kiteljesedése csak az egészszel való együttélésben lehet. «*Ens sociale*», azaz társas voltunk és kötelező szolidaritásunk nem egyszerűen történelmi fejlődés eredménye, hanem lényegi velejárónk. «A társas lét az ember lényegi tulajdonsága, hozzátartozik emberi existenciájához. Nem fogyatkozás, nem is a bűn vagy a bűnből sarjadó tökéletlenség következménye.» Hasonlóképpen «a szolidaritás magában a létben gyökerező követelmény, amely minden társadalmi atomizmust eleve kizár» (Steinbüchel).

A középkor az emberi közösséget nem egyszerű mechanisztikus összegeződésből előálló valóságnak, hanem élő szervezetnek látja. A közösség organikus voltát nagyszerűen kielemezte Troeltsch. Szerinte ez a közösség hatalmas organizmus. «*Dieser Organismus bedeutet die Einheit in der Anerkennung der Kirche, als der Seele des Genzen, wobei sich die Freiheit und die ungehinderte Herrscherstellung der Kirche von selbst versteht. Er bedeutet zugleich die Notwendigkeit gegenseitiger Rücksicht aller*

Gruppen, Stände und Mächte aufeinander, die vollendete soziale Harmonie und damit die Forderung, diese Harmonie herzustellen, wo sie in Wirklichkeit gebrochen wird. Es bedeutet schliesslich und vor allem einen eigenen Selbstzweck und eine eigene Würde jedes Gliedes im System und damit die Forderung, jedem Gliede zu dieser Stellung zu verhelfen, wo es sie noch nicht oder nicht mehr innehat.» Troeltsch szerint tehát a középkori emberi közösség organikus volta három fenoménben, jelenségben fejeződik ki. Az első, hogy a középkor töretlen egységben az emberi közösség lelkét az Egyházban látja. Az Egyháztól kapja mindazokat az elveket, törvényeket, amelyek szerint életét bérendezi. A második jelenség a szolidaritás tudata. Az egyes csoportok, rendek, amelyekre a közösség fölbonlik, nem állnak elszigetelten, hanem a legszerveesebb vonatkozásban egymással. Ez a vonatkozás sohasem fajulhat újkori osztályharccá, hanem a legszeljebb harmóniát követeli. A középkori társadalmi rendek közt is voltak erős súrlódások, harcok, de az osztályharc mint a társadalmi élettan egyik alaptörvénye a középkori ember szociológiájában ismeretlen, a szervezet életképességének biztosítékát az egyes szervek összhangzó működésében látta. Végül a harmadik jelenség az egyedinek méltánylása. Ez a méltánylás az egyedinek — legyen az csoport, rend vagy egyéniség — a közösségen belül bizonyos öncélúságot s ebből folyó méltóságot biztosít. Erre a harmadik jelenségre még külön ki kell térnünk.

A középkori közösségi gondolatban nem szabad az egyéniség megölőjét látnunk. A középkor jól

tudta, hogy «virágzó, termékeny közösség csak erős, egészséges egyediségek mellett lehetséges». (H. Hoffmann). Az a középkor, amelynek lelke a kereszténység volt, nem lehetett egyéniség-ellenes. Hisz a kereszténység egyetlen halhatatlan lélekben, tehát egyetlen egyéniségben nagyobb értéket lát, mint az egész teremtett világban. A középkor individualizációja annyira tudatos, hogy a rendiség magas értékkelé mellett is az egyéniség végső értékét sohasem a társadalmi rendekben való elhelyezkedése szerint mérte. A középkori embertan értékhierarchiájának csúcán a szent áll — e csúcs elérése sohasem volt a társadalmi rendhez kötve, hanem mindenkor az egyéniség föladata és értéke volt. Azonban a középkor individualizációja teljes tudatában van annak, hogy az egyéniség autarchiája és autonómiája, tehát teljes kötetlensége, függetlensége, amint azt az újkor proklamálta, forradalmi elv s mint ilyen veszélyeztetíti nemcsak a közösség, hanem az egyéniség teljes kifejlődését is.

A középkori társadalom szerkezeti különlegessége a rendiség. Az egyén mindig egy határozott rendbe (nemesség, papság, lovagok, városi polgárság, jobbágy, szolgák stb.) illeszkedik bele. Ezt a társadalmi tagozódást, amelynek alapja a születés, birtok, hatalom, az Egyház mint történelmi adottságot találta s mint keretet magáévá tette, azonban ideológiailag és etikailag egyaránt a maga szellemével töltötte meg. Nevezetesen metafizikailag alapozta meg. Ezt a metafizikai megalapozást a XII. század egyik kiváló nőalakja, Hildegard von Bingen átlátszó egyszerűséggel fogalmazta meg. «Az Isten a maga népét

a Földön különböző rendekbe osztotta, amiként az angyalok is az Égben különböző csoportokba oszlásnak ... S Isten valamennyit szereti.» A kor legmélyebb szociológusa, Aquinói Szent Tamás hasonlóan gondolkodik. Szerinte is a társadalmi tagozódás eszméje magából az Istenből sugárzik ki. Az emberi társadalom nem lehet más, mint a világregd tükörképe. Amiként a világegyetem létalanyai szigorúan a Teremtőtől meghatározott rendben helyezkednek el, hasonlóképpen az emberek is a nagy közösségen belül bizonyos társadalmi szerves csoportokban oszlanak meg. Miként kora, Szent Tamás sem ismer kötetlen, izolált egyediséget, hanem minden ember állampolgársága mellett egy határozott társadalmi rendnek is tagja. A társadalomnak különböző rendekre való tagozódása s az embernek egy bizonyos rendhez való tartozása az emberi természet lényegi velejárója s mint ilyen Istenben gyökerező. Az eredeti bűnnek ilyen vonatkozásban csak annyi a szociális kihatása, hogy a szolgák (alieni iuris) rendje is keletkezett. A kereszténység nagy bölcselője a szolgák rendjének elfogadásával természetesen csak társadalmi különbséget ismer el — a természetes és természetfölötti élet szempontjából a szolga épűgy teljes, egész ember, mint a szabad, a nemes. Mint már említettük, a személy végső értékét sohasem a rendi hovátartozandóság dönti el, hanem az egyén és az Isten közt kiépített viszony. E viszony mélyebb, gazdagabb lehet a szolga s az Isten, mint a nemes s az Isten közt. Az alacsonyabb rendhez való tartozás elvághatja a különböző földi méltóságokhoz vezető utat, de sohasem akadályozhatja

meg a legnagyobb életérték, az életszentség birtokbavételét. Az újkori túlzó, mindenestül evilági humanizmus szociológiája botránkozhatok e társadalomszemléleten — a középkori ember, aki mindent «in specie aeternitatis» azaz metafizikai magaslatról nézett, természetesnek találta. Gaston Paris sok irodalmi emlék áttanulmányozásából állapítja meg: «A középkorban az emberek egymásközi viszonyának szabályozói az állandó társadalmi törvények, amelyek kötelező voltában senki sem kételkedik. Senki sem gondol arra, hogy tiltakozzék ama társadalom ellen, amelynek tagja, senki sem álmodozik egy jobban fölépitendő társadalomról, hanem mindenkinek az az óhaja, hogy a meglévő minél tökéletesebben legyen azzá, amivé lennie kell».

A középkori társadalom a vázolt hierarchikus vonások mellett erősen konzervatív, sztatikus jelleget mutat. Huizinga szerint «das mittelalterliche Bild der Gesellschaft ist statisch, nicht dynamisch». Ez a sajátosság az előbb mondottak után nem lephet meg bennünket. A társadalmi konzervatizmus abban nyilvánul, hogy az egy rendbe való tartozás állandó. «Senki sem szakadhat ki a maga rendjéből, ha nem akar mássá lenni, mint ami» (Steinbüchel). Szent Tamás a rendiség latin terminológiájából vezeti le ezt a jelleget. «Status a stando dicitur ... Ad statum requiritur immobilitas in eo, quod pertinet ad conditionem personae». Azaz: a rend latin neve, status a stare — állni igéből származik. A rendiség tartozéka a mozdulatlanság, változatlanság abban, ami az egyén helyzetére vonatkozik.

Etikai szempontból a rendiség alaptörvénye a fele-

baráti szeretet krisztusi parancsa. Ez a törvény nemcsak az egyes rendeken belül, hanem a rendek közt is kötelező. Az egyes rendhez való tartozandóság nemcsak jogokat, hanem kötelezéseket is jelent. Hogy aztán a valóság sokszor messze elmaradt az eszménytől, hogy például a nemesség gögje, önzése a jobbagysággal szemben igen sokszor nem volt összeegyeztethető az Evangélium szellemével, azon a komoly emberismerő sajnálkozik, de meg nem lepődik. Emberi tragikumunkhoz tartozik, hogy az eszmény és a valóság úgyszólván sohasem találkoznak. De amikor joggal törünk pálcát a középkori ember — sajnos — gyakori brutalitása fölött, nem szabad megfélemedkeznünk arról az eleven szociális érzékről sem, amelynek ugyancsak sokszor tanujelét adta.

Amikor tekintetünk végig siklik főleg a XIII. század karitatív intézményeinek szinte beláthatatlan során, amikor számbavesszük, hogy mit tett e kor a szegényekért (akiket egyenesen «Isten barátainak» nevezett), az árvákért, a betegekért, a bukott nőkért stb., akkor meg kell vallanunk, hogy a középkori embernek a krisztusi felebaráti szeretet valóban nem merő eszmény volt. Ez az ember a magántulajdon erős hangsúlyozása mellett az újkori embernél sokkal élelkebben érzi, hogy a vagyon karitatív kötelezettséget is jelent. Ez az embertípus nem semmisítette volna meg a termelt javak sokszor szédítő tömegét, hogy a világpiacon az árnyóvót tartsa, még akkor is, ha évenként 2—3 millió embernek kell éhhalnia, hanem a fölösleges javakat szétosztotta volna. A vagyoneloszlás a középkorban sem volt eszményi,

ennek a kornak is voltak fájó, nagy társadalmi problémái, de adni, beteget, szegényt istápolni bőkezűbben s főleg melegebben tudott mint mi. Nem véletlen, hogy a keresztény karitász legszebb megtestesítőjét, Szent Erzsébetünket ez a kor ajándékozta a világnak.

Alig van pont, amely felől nézve a középkori ember oly nagy mértékben ütne el az újkortól, mint a gazdasági szféra. Az első, ami ilyen vonatkozásban már az első tekintetre szembeszökik, hogy a gazdasági kérdés az újkorban centrálisán, a középkorban periferikusan helyezkedik el. A középkori ember az anyagi javakban nem célt, hanem a létfontartáshoz szükséges eszközöket lát, amelyekhez mindenkinek «secundum suam conditionem», az emberi közösségben elfoglalt helye szerint joga van. Nem mintha a vagyont nem szerette volna. De a vagyon halmozása, amely a kapitalisztikus embert oly siváran jellemzi, számára nem életcél. Gazdasági életében, amely elsősorban a szükségletek fedezése s nem a vagyon fokozása céljából termel, még érvényesül a keresztény etika. Ez az ember még tud «iustum pretium»-ról, igazságos árról, amely a kereslettől, a piac hullámlásától független, s tud «turpe lucrum»-ról, csunya nyereségről, amelynek tilalmát még tiszteletben tartja. Az újkor hatalmasa, a tőke még nem vonult be a gazdasági életbe, hogy azt forradalmasítsa. A nagy vagyon kizárólagos képviselője még a földbirtok — a hozzá vezető út nem a sikeres gazdálkodás, hanem elsősorban a hatalom. «Der Mächtige ist reich, weil er mächtig ist» — jegyzi meg Martin. Ezzel szemben az újkor jellemzője: «Der Reiche ist

mächtig, weil er reich ist». Ismételjük: a középkori ember is szerette a vagyont, megszerzéséért bűnözni is tudott, de nem látott benne öncélt, hanem eszközt arra, hogy seigneuri hajlamait kielégítse. «Mindig többet adott ki, mint amennyit bevett, azért ment tönkre» — jegyzi meg róla Werner Sombart. A középkor hatalmas várai, városházai, dómjai ennek a gondolkozásmódnak évszázados hirdetői. A középkori embert a legerősebb vád a tudomány elhanyagolása címén éri. Nem kétséges, hogy a tudomány igazi virágkora a reneszánszsal kezdődik. De a történelmi igazság teljes megkerülése az az állítás, hogy a középkori ember a tudomány szempontjából barbár. Éppen annak a kornak szellemi tudományos élete, amelynek embertípusát vázoljuk, meglepő élénkséget, mozgalmasságot mutat. Az ismeretek, a művelődés utáni vágy egyre szélesebb körökben, egyre nagyobb fokaiban jelentkezik. Ennek megfelelően az iskolaügy is hatalmas fejlődésnek indul. Jellemző, hogy 1400 előtt 44 egyetem létesül — többnyire pápai alapításban. A XII. század végén a bolognai, párisi, oxfordi egyetemen hatalmas munka folyik. A különböző fordítások révén nemcsak a görög-római kultúra világ, hanem Kelet szellemi termékei is benyomulnak Nyugat szellemi életébe. Egymásután jelennek meg a különböző Summák, amelyek nagy szintézisben adják a szellemiek terén elért eredményeket. A tudományok élén a teológia áll, de más tudományaikban is megindul a munka. Nyugat, mely eddig bölcséletileg szinte kizárólag Szent Ágostonból élt, most Aristotelesben megismerkedik egy hatalmas, teljesen kiépített bölcséleti rendszerrel. A XI. század

vége óta elsősorban Spanyolországban keresztül jelentszük az arab tudomány. Orvosi tudomány, asztrológia, matematika, általában természettudományok a szellemi érdeklődés előterébe nyomulnak. Meglepő, milyen határozott alakban jelentkeznek pl. egy Roger Baconban már az újkori technika problémáinak is. Még a tudományos munka metodikájának szempontjából is egészen új hangok hallatszanak. Albertus Magnus — hogy egy konkrét példát is említsünk — már azt vallja, hogy «egy tétel, amely a kísérleti megfigyeléssel nem egyezik, nem lehet a valóságban alaptétel, hanem tévedés».

A középkori tudományos élet egy sajátosságát külön ki kell sarkítanunk. Bergson az újkori tudományt azzal vádolja — s fűzzük hozzá: joggal —, hogy elanyagiasodott, érdeklődését, munkáját elsősorban az anyagnak szentelte. A vádat Carrel, a neves amerikai orvos legújabb munkájában az újkori embertannal kapcsolatban magáévá teszi. A modern tudomány Max Scheler terminológiájával élve túlszűrése alatt «Herrschaftss und Leistungswissen». Elsősorban uralkodni akar az anyag s annak erői fölött — a mögöttük szükségképpen jelentkező ontológiai, metafizikai kérdések elöl kitér. Bálványa a természeti törvény, mintha a jelenségek közt mutatkozó oksági viszony megismerő tevékenységünk szélső határa volna. Emellett szenvedélyesen és egyoldalúan analitikus, a szintézisre alig gondol. Ez az út nem vezethet a létezők teljes megismeréséhez. A középkori tudomány sokban elmarad az újkori mögött, de célkitűzésében, problematikájában az utóbbinál sokszor mélyebbre ereszkedik le. Nem rabja sem az anyagi

nak, sem az újkori tudományi pragmatizmusnak, legsőbb vágya a «Wesenserkennen», a létezők lényegének a megismerése. Sok tévedése mellett olyan «Tiefenperspektive»-t, mélységi távlatot mutat, amelyet az újkori tudomány legtöbbször nélkülöz vagy szkepticizmussal függönyöz el.

A görög-római, arab kultúra benyomulása a keresztény Nyugat szellemi életébe természetszerűen erős forrongást idézett elő a tudományok munkásainál. A kereszténység s az antik és keleti gondolatvilág közt erős ellentétek mutatkoztak. Ebben a veszedelmes szellemi krízisben jelentkezik a kereszténység egyik legnagyobb lángelméje, Aquinói Szent Tamás. A középkor végének ez a nagy szintetikus volt hivatva arra, hogy korát a krízisből kiemelje, a kereszténység fölényét minden egyéb kultúrával szemben igazolja. A nagy Aquinóinak Nyugat — úgyszintén mint kereszténység, úgyszintén mint a világtörténelem leghatalmasabb kultúrköre — sokkal adós. Súlyos századok viharzottak el Szent Tamás Sumsasi fölött, de alkotásai ma sem muzeális értékek, hanem kultúréletünk eleven, termékenyítő tényezői. Szent Tamással ugyancsak mostohán bunt az újkori kultúrtörténet. A racionalista bölcelet évszázadokon át mindent elkövetett, hogy a skolasztikát hitelvesztetté tegye, eltemesse. Nem sikerült. Szent Tamás azon kevesek közé tartozik, akik a mi szerencsétlen időnknek is adni tudnak. Nagyszerű gondolatai ma újra vonzanak. A «doctor angelicus»-t lelkes, minden igényt kielégítő tudományos felszereltséggel rendelkező tanítványok serege állja körül. Neve és szellemi vezérlete alatt a keresztény bölceletben olyan munka

folyik, amelyet a nem-keresztény bölcselet sem tud hallatlanba venni. E munka gazdag termése nem utolsó fokban táplálja, lendíti napjaink kétségtelen katolikus reneszánszát.

Szent Tamás nem elégedett meg a kereszténység kivédésével az antik világgal s a Kelettel szemben, hanem kiváló alkotó munkát is végzett. Nevezetesen megteremtette — Wolfram von den Steinen szavaival élve — «az autarch katolikus szellemet». Ez a szellem bizalommal van az emberi értelemmel szemben, de ismeri annak határait is. Minden félelem nélkül fordul az emberiség szellemi alkotásai felé, hogy mindent kiemeljen a múltból, ami abban igazság. Vallja a helyes filozófia s a teológia teljes harmóniáját. A múlt három óriásának, Aristotelesnek, Platónak és Szent Ágostonnak felséges szintézisével fölépíti az első zárt, finoman tagolt keresztény bölcseleti rendszert, amely új fényt vetít a Kinyilatkoztatás világára.

Szent Tamás hatalmas alkotása a teljes biztosság érzetét adta a kornak. Ez valóban már nem a viaskodó, hanem a diadalmas kereszténység. «Sein Werk schuf die Stille, in der Dantes neuer Sang vernehmlich ward» (W. von den Steinen). Mielőtt a középkor rásiklanék a hanyatlás lejtőjére, még egy hatalmas tűzoszlop tör ki belőle, hogy örök időkre hirdesse a századok hallatlan gazdagságát. Amit a gót dómok a kövek, Aquinói Szent Tamás a bölcselet nyelvén hirdetett, azt Dante a költészet erejével varázsolt az emberiség elé. A középkori kultúra csúcán állva, Dante a középkori eszmények utolsó nagy hirdetője, prófétája. Divina Comoediaaja egy grandiózus kép-

ben foglalja össze a középkor Isten», világa és ember» szemléletét. A «karitás legnagyobb költőjének» világ» rászóló alkotása annak a szeretetnek halhatatlan him» nusa, amely mindent létre hívott. «A világ csak visszfénye annak a világeszmének, amelyet az Isten szeretete szült». A Lét Dante szerint annyira az isteni szeretet tükröződése, hogy még a Pokolnak is ez a fölírása:

«Fecemi la divina potestate,

La somma sapienza et il primo amore», — engem az isteni hatalom, a legmagasabb bölcsesség s a legs első szeretet teremtett. A Divina Comoedia örök hirdetője marad a középkori embertípus szépségé» nek, nagyságának. Mindenestül magunkévá kell ten» nünk egy kiváló Dante-ismerő, Bullough sóhaját: «Was hätte werden können, wenn wir statt mit Homer und Vergil klassisch, mit Dante katholisch und klassisch erzogen werden wären!» — mi lehe» tett volna Nyugat kultúrájából, embertípusából, ha nevelési rendszerünk a katolicizmus legnagyobb köl» tőjével, Danteval nem bánt volna olyan mostohán.

A középkori embertípus vázlata ugyancsak hiányos volna, ha a kor művészetének tükröződésében is nem nézzük. A kor lelkéhez legközelebb talán e termékeny idők művészetén keresztül jutunk. Különösen beszé» des festészete és építésze. Aki végigjárta Európa nagy képtárait s elmerült az olasz, német, flamand primitívek alkotásaiban, annak találkoznia kellett a középkor embertípusával is. Ezek a sokszor csoda» latos szépségű vásznak a művészet felséges tükrével vetítik ki a kor lélektanát. Ez a művészet túlnyomóan theocentrikus, elsősorban az Isten s nem az alkotó

művész dicsőségét akarja hirdetni. Diadalmas, biztos hit, bensőség, báj, csend, öröm, bűnbánat, ima él ez alkotásokban. «Un peu d'âme sur les lèvres, un peu d'infini dans les yeux» — lelkiesség az ajkakon, a végtelenség tükröződése a szemekben. A brugesi Memlinc-múzeumban, a világ legkisebb, de egyik legértékesebb képtárában többet lát meg az érzékeny szem a középkor emberéből, mint fóliánsok, könyvek egész során keresztül.

E kor talán legszebb, legbeszédesebb öröksége a gótika. E nagyszerű dómokban ma is itt él közöttünk a középkor imádságos, nagyhitű, metafizikus lelke. Először szépségükkel kapnak meg ezek az évszázadok által kőből vert csipkehalmok. Magasba lendülő, karcsú, szinte hullámzó toronyerdejükben ma is ott hallik századok hitvallása, imája, zúgása. Misztikus megvilágításuk, színes ablakaik csodálatos fényszórása, íveik merész ritmusa az örök szép erejevei nyugóznak le bennünket. Megihletett, ünneplő lélekkel járjuk őket. Ezek a felséges alkotások evangélizálnak. Századok viharain keresztül hallik a nagy vallomás: Köben élő metafizika vagyunk — hiába kötnek a Földhöz mély alapok. Rendületlen Credo — töretlen Sursum corda! vagyunk. Akik megálmodtak, megépítettek bennünket, keresztényül hittek, keresztényül éltek. E nagy hitvallók beszélnek egy korról, amely nem távcsővel, színeképelemzéssel, rakétákkal vergődött, bukdácsolt a világűrben, hanem lelke egyetlen szárnycsapásával, rendületlen hitével tudott átrepülni a Lét egyik partjáról a másikra. Ez a lélek él, imádkozik, viharzik ma is a gótikus dómokban — sokszor egyedül, árván, testvértelenül. Aki

évszázadok múlva melléjük tolakodott: a gyárkémény legtöbbször nem imát, hanem kormozó füstöt lélekezik az ég felé.

A középkor utolsó századainak embertípusát e százados tanuk nélkül megismerni nem lehet. A kor a maga lelkét építette bele a gótikába. A nagy francia szimbolikus, Paul Claudel «L'Annonce»-száiban ezt a lelket mélységes művészettel szólaltatja meg. A dráma egyik hősében, Pierre de Craon-ban élőtünk áll a gótika álmodozója, hitvallója, akinek a templomépités nem egyszerűen művészi alkotás, hanem imádság. «Köszönöm neked, Isten — imádkozik Pierre de Craon —, hogy a templomok atyjává teremtettél». Hogy a kor mit adott magából a gótikus dómokba, azt találóan foglalja össze az egyik legkiválóbb művészettörténész, a közelmúltban elhunyt Dvorak. «A nagy katedrálisok az Egyház, mint világin intézmény megérzékítői — éppen úgy a kor szimbolumai, mint a máé a városóriások. Az emberek keskeny-utcájú, füledt városokban, sötét lakásokban, testilegsszellemileg összezsúfolva laktak. Ugyanezek az emberek oly épületeket emeltek, amelyek minden földi megkötöttség kereteit szétfeszítve könnyedén szédítő magasságokba lendülnek. Fölépítésükben közelből és távolból jövő művészek vettek részt. Ezek a dómok nemzedékek, népek, az egyén, az egész kereszténység közös alkotásai, szimbolumai az Isten országának itt a Földön, kifejezői azon eszméknek, amelyek a földi élet átvilágításával az emberiség elé egy magasabb létformát vetítenek». Nemcsak a műértő, hanem a történész is ezt hallja ki a dómokból. Schnürer így tolmácsolja a gótikát:

«Az égbevesző tornyok hirdessék az egész világnak, hogy Nyugat nagy városai a keresztény élet és tudás központjai, amelyek az egész világ tudását akarják magukba szívni s a maguk hitében az egész világot részesíteni». Hogy nemcsak a mi, hanem az akkori ember lelke is fölmelegedett ez alkotások szemléletétől, erre kortanú Konrád strassburgi püspök, aki ezt írja: «Mint gazdag pompájukkal a májusi virágok, úgy emelkedik ég felé a strassburgi dóm s húzza egyre nagyobb magasságokba a szemlélő tekintetét».

Még egy kultúrszféra tükröződésében kell a középkori embert néznünk s ez a szoroson vett vallási élet.

A kor vallási életére jellemző az eleven «sentire cum Ecclesia» — az Egyházzal való szoros együttérzés, együttélés. Az újkori individualisztikus lelkiélettel szemben a középkori ember szorosabban simul az Egyház liturgikus életéhez. Még munkájában, szórakozásaiban, időbeosztásában is a liturgiád hoz alkalmazkodik. A nagy norvég író, Sigrud Undset megkapóan ábrázolja, mennyire az Egyház liturgiája határozta meg a középkori élet ritmusát.

Ez a korszak sokszor megrendítően mélyen élte a kereszténységet. E kor lelkéből búgnak fel a «Dies irae», a «Stabat mater», az «Adoro Te» gyönyörű strófái, jelezve, milyen mélységekbe ereszkedett le a vallásos lelkiélet. Ez a kor szülte Szent Bernátot, Szent Norbertet, Assiszi Szent Ferencet, Szent Domonkost, árpádházi Szent Erzsébetet — ezeket az óriásokat, akiknek lelke ma is itt lüktet és termékenyít az Egyház életében. A társadalom minden rétegéből a férfiak és nők tízezrei vonulnak vissza a kolostorokba, hogy kizárólag lelküknek éljenek. «Csodála-

tos idők — írja Prohászkanak —, midőn a költők a szent szegénységre himnuszokat szereztek; midőn Giotto Szent Ferenc eljegyeztetését a szent szegénységgel megfestette s ez édes szellemet a nagyok palotáiba bevitte, midőn Asszisi völgyeiben ötezer önkéntese a szegénységnek táborozott, földön aludt, s kenyeret evett. . . Liliomos lelkek, szüzi lelkek hulltak Szent Domonkos fehér gyapjúruhájára, királyleányok zárkóztak el Szent Ferenc zárdáiába.» Avagy hallgassuk meg a középkor egyik legalaposabb ismerőjének, Schnüernernek jellemzését. «A keresztény hit» — írja a középkorról eddig szokatlan tárgyilagosa sággal és alaposággal megírt nagy munkájában — «legszebb liturgikus győzelmét ünnepelte, amikor az Oltáriszentség eddig oly féltve a templomokban őrzött misztériumát kivitték az utcára, az úrnapi körmeneteken körülhordozták s mindenki diadalmas örömmel kapta el a kor legnagyobb tudósának, Szent Tamásnak himnuszát:

Quantum potes, tantum aude,
Quia maior omni laude,
Nec laudare sufficis.

A lelkesedőknek úgy tűnhetett föl, mintha az Isten országa valósult volna meg a Földön: Nem csoda, hogy e kor fölött lobog a kereszties zászló, amely alatt ezren és ezren áldozzák föl életüket a Krisztus vérével áztatott föld megszerzéséért.

Amikor a középkori embernek ezt a rövid vázlatát elnézzük, szükségszerűen jelentkezik a kérdés: nem volt ennek a típusnak árnyéka? Természetes, hogy volt. Az árnyék különösen a XIII. század vége felé

s a XIV. század folyamán ugyancsak megnagyobbodott. Babona, durvaság, fegyelmezetlenség, kegyetlenség, anyagiasság, érzékiség stb. torzította el a kor lelkivilágát. Tudatosan tekintettünk el a sokszor vastag árnyékfoltok megrajzolásától. Eltekintettünk azért, mert a középkori embertípus bűneinek föl-sorakoztatása nem adna semmi tipikusan középkorit. Legfőleg a bűnözés módjában találunk tipikus vonásokat. A középkori ember sokszor durvább volt a bűnözésben az újkori embernél. Nem szabad elfelejtenünk, hogy sokkal közelebb állt még a pogánysághoz, mint újkori testvére, nem csoda tehát, hogy ösztönössége ki-kitör. Igaza van Steinbüchelnek, hogy «az újkori raffinait erkölctelenség» nagyobb dekadenciát árul el, mint a középkor sokszor brutális bűnei. Még egyet kell hangsúlyoznunk. A középkori ember is sokat vétkezett, de mindig tudta, hogy bűnözik. Sokszor volt immorális, de sohasem amorális, a bűn, ez a komor negatívum sohasem vált kérdésessé előtte, sohasem zuhant le a «Jenseits von Gut und Böse» sötét szakadékába. A sokszor erősen kitörő büntudat megőrizte őt az újkor tragikus optimizmusától, amely az emberi természet romlottságáról hallani sem akar, az embertípus fejlődését kizárólag saját immanens erőitől várja.

A középkori ember egyre mélyebbre nyomul napjaink érdeklődésének körébe. Bizonyos, hogy ennek a szellemtörténeti változásnak legfőbb rugója nem a vértelen romantika. Mintha sokfelé csalódott körünk ösztönösen éreznék, hogy a középkori embertan sok olyan értéket őriz, amelyeket a vajúdo «új ember» nem nélkülözhet. Az előttünk fekvő fogyatékos váz-

lat is igazolja, hogy a középkorból van mit örökölnünk. Ez örökség pontos, tárgyilagos megismerése nem egyszerűen szellemtörténeti gazdagodás, hanem az új ember kialakításában nélkülözhetetlen erő-tényező.

A RENESZÁNSZ EMBERE.

A FIRENZEI ACADEMIA KUPOLÁS TERMÉBEN áll a reneszánsz szellemóriásának, Michels angelonak egyik halhatatlan alkotása, Dávidszobra. A szobor, amelyet Michelangelo az Agostino di Duccio, egy közepes szobrász által elrontott nagy márványtömbből hívott életre, az ifjú szobrász első nagy diadala. Amikor 1504-ben ünnepélyes keretek közt leleplezik, általános az a vélemény, hogy Michels angelo túlszárnyalta nemcsak a két legkiválóbb firenzei mestert, Donatellót és Verrocchiót, hanem az antik kor összes alkotásait.

Amikor a márvány-óriás előtt megállunk, már az első tekintetre lenyűgöznek a teremtő művészet titokzatos erői. Nem az alak lágy szépsége Wölfflin szerint az ellenkezőről kell beszelnünk, ejt meg bennünket, hanem a belőle kiáradó szellemiség hallatlan ereje, merészsége. A szoborból kiviharzik a reneszánsz nagy szellemi forradalma, az ember erőibe vetett korlátlan bizalma. Ez nem az Ószövetség Dávidja, aki Jahvében bízva veszi fel a harcot Góliáttal, hanem minden metafizikai szférából kikapcsolódott, mindenestől az élet immanens erőibe bízó hős, aki a saját erejével, a saját parittyájával fogja leteríteni hatalmas ellenfelét. Ez az óriás, akiben csak a keskeny csipők árulják el az ifjút, minden egyéb rajta erőinek virágzásában lévő, kiérett férfiút érzékit, annak a nagy szellemtörténeti fordulatnak márványból kifaragott hírnöke, szimbóluma,

amely merész szög alatt vezet a középkorból az újkorba. A Mózés-szoborban a reneszánsz ifjú, merész, új utakon induló embertípusával állunk szemben.

Minél jobban kiemelkedünk a közelmúlt történet-szemléletének lapályaiból, annál élesebben látjuk, hogy embertanilag a reneszánszban gyökerezünk. A ma embertípusáról hű képet rajzolni, lélektanát elemeire bontani, a kapott elemeket értelmezni csak úgy tudjuk, ha a reneszánsz embertanának tükrében nézzük. A ma emberének kialakulása lényegében a reneszánsz emberében lappangó rügyek kibomlása.

A reneszánsz embere sokkal szövevényesebb embertípus, semhogy egy nézőpontról megrajzolható volna. Hogy csak némileg is hű képet kaphassunk róla, különböző kultúrszférák tükröződésében kell néznünk.

A reneszánsz emberében mindenekelőtt megrendül a hagyomány tisztelete. A reneszánsz tradícióellenes. Elfordul a középkor bölcséletétől, irodalmatói, művészetétől. A skolasztika, a gótika iránt nincs tisztelete, sőt megveti őket. Rajongással fordul az antik kultúrvilág felé. Ha az antik világ kultusza csak a régi értékek őrzésében nyilvánult volna, nem jelentett volna veszedelmet. A valóságban több történt: a reneszánsz magába szívta az ókor levegőjét is. Ez az ókor pedig pogány volt, tehát egészen más, mint amelyben a reneszánsz embere gyökerezett. Az ókorért való lelkesedésében teljesen elveszíti a maga tárgyilagosságát a keresztény középkorral szemben. A kultúrtörténet előtt nem ismeretlen a két határos

korszak közti antagonizmus, de ez ritkán jelentkezett oly erősen, mint a reneszánszban.

Tévedés volna a reneszánsz emberének kiformalóját kizárólag az antik világban keresni. A halódó középkor már olyan tüneteket mutat, amelyek az antik világ közbejötte nélkül is új utakat, új ember-típust sejtetnek.

Mindenekelőtt is a társadalmi szerkezet kezd bomlodozni. Az egyre mozgalmassabbá, nyugtalanabbá váló élet erősen döngeti a középkor megmerevedett társadalmi berendezkedését. Az élet súlypontja a vidékről a városokba tolódik el. A városi polgárság szavának a közélet minden vonatkozásában egyre nagyobb a súlya. Ez a polgárság a reneszánsz gondolatvilágának hordozója. Belőle indul ki az első demokratikus áramlat, amely a nemesség s a papság előjogait kezdi aláfosni. El is ér annyit, hogy a születés, a rendiségben való elhelyezkedés megszűnik az egyén értékelésében kizárólagos döntő tényező lenni. Az egyéniség sajátos értékeinek, erőinek érvényesülési köre tágul. Mint Enea Silvio megjegyzi, «a szolgálóból könnyen királyok lesznek». Ennek a demokratizálódásnak azonban egyik legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy lényegében arisztokratikus. A reneszánsz nem mozgat tömegeket. Embertípusában nem egyszer ráismerünk a középkor seigneur-típusára. Az előző kor arisztokrata élettípusa átüt a városi polgári társadalomba. Az átütést nagyban elősegíti a városi polgárság s a születési arisztokrácia összeházasodása. Az így előálló embertípusnak van érzéke a kultúrjavak iránt, kulturális célokra áldozni is tud, de már nem «a pénz megszámlálása nélkül»,

mint a középkor nagyura. Szereti a fényűzést, szellemi élete sokszor magas színvonalon mozog.

A reneszánsz embere az első lépés abban a társadalmatszervezeti atomizálódásban, amely a XIX. század folyamán teljesen befejeződik. Vele a történelmi élet rászaladt az individualizmus tragikus útjaira. Az emberi közösség nagy gondolata, amely a középkori emberben centrális valóság, halványul. Magában az emberben az «ens sociale», a társas jel» leg tünőben van, a hangsúly az individuumra tolódik át. Nemcsak a társadalom szerves egésze bomladozik, hanem a nyugati kereszténység, a katolikus Európa nemzeti államokra való szétesése is megindul.

A reneszánsz emberének a kialakulásában az egyik leghatékonyabb tényező a gyökeresen elváltozott gazdasági élet. A reneszánsz a filozófia mellett a gazdasági szféra felől nézve a legforradalmibb. A mi homo oeconomicus-unk embrióját ez a kor hordozta méhében. A kapitalisztikus gazdasági rendszer alapjait a reneszánsz rakta le.

Ilyen vonatkozásban a legmélyebb, következményeiben messze elhatoló változás a tőke bevonulása a gazdasági életbe. A nagy történelmi tényezők sorában megjelenik a maga démonikus erőivel a tőke. A gazdasági élet az agrár szféra visszavonulásával lassan-lassan átalakul pénzgazdasággá. Amíg a középkorban a nagyvagyon szinte kizárólag a nagybirtok képviselte, most a pénztőke lesz a gazdasági élet arisztokratája. A gazdasági élet az ipar s főleg a kereskedelem hallatlan lendületének nyomása alatt szinte szükségszerűen terelődik rá erre az új útra, hogy róla egész napjainkig többé le se térjen.

Az új jövevény valósággal forradalmasította a gazdasági életet. Mindenekelőtt új dinamikát hozott. A birtok kötött, mozdulatlan, a pénztőke a legnagyobb fokban mobil. Amikor a gazdasági termelés pénzben csapódhatik le, a gazdasági erők halmozásának határa szinte a végtelenbe vész. Ezzel a polgári társadalom előtt olyan vagyonszerzési lehetőségek tárultak föl, aminőket a középkor nem ismert: a föld kötöttsége kínai falként meredt eléje. Ehhez hozzá kell vennünk, hogy a pénz lényegi sajátossága a mozgalmasság. Simmel szerint «a nyugodtan fekvő pénz nem pénz a maga sajátos értékjelentőségében». Az ember tehát démonikus erők sodrába került, amelyekkel szemben a reneszánsz emberének ellenállása azért is gyenge, mert vallás-erkölcsi élete süllyedőben van. Bergson helyesen mutat rá, hogy az újkori ember határtalan, szomorú elanyagiasodása itt a reneszánszban veszi kezdetét.

A pénz bevonulása a történelmi erők sorába az embertípusban még más változásokat is hozott. A pénz eszmei tükörképe a szám. A szám, mint a javak megszemélyesítője, gyűjtőlencseként fogja össze a vagyon mágikus erőit. Az így összefogott erők gyújtópontjába kerül az ember s lassan-lassan a szám rabja lesz. A szám hatalma, amely a mai ember fölött korlátlan, a reneszánszban alapozódik. S ha igaz Simmel vélekedése, amely szerint «erst die Geldwirtschaft hat in das Leben das Ideal zahlenmassiger Berechenbarkeit gebracht», akkor itt a reneszánszban kell keresnünk azt a szellemtörténeti fordulót is, amely az összes értéktartományokban gyakran értékromboláson keresztül számszerűsi-

tésre vezetett. A pénzben, illetőleg a számban a reneszánsz adja Nyugatnak azt az egyetemes közösnevezőt, amelyre az újkor lépésről-lépésre úgyszólván az összes javakat hozta.

Ha a reneszánsz emberének szellemi életét vesszük megfigyelés alá, az első, ami a szemünkbe ötlük, a nagy mozgalmasság, elevenség. A különböző tudományok, de elsősorban a természettudományok addig hallatlan lendületet kapnak. A középkor elvont eszmélődése helyett a reneszánsz embere ráveti magát az őt környező természetre. Kijavítja és kitágítja a középkor naiv világvilágképét, kiszélesíti annak földrajzi ismereteit, keresi az utat a természet bérendezkedéséhez, titokzatos életéhez. Az eredmények nem is maradnak el. Egészen tisztult formában jelentkeznek már az újkori tudomány nagy hatalmasának, a természettörvénynek fogalma. Bár az isteni Gondviselést a reneszánsz embere még nem veszi tagadásba, az első lépéseket egy teljesen szekularizált, mechanisztikus világvilágkép felé már megteszi. Martin szerint az isteni Gondviselésnek már csak «Ehrenplatz» — tiszteletbeli hely jut. Az egész szellemi élet új iránya már világosan kivehető : a transzcendencia felé — az immanencia felé.

A természettudományok terén elért nagy sikerek a kort elbizakodottá teszik. Az a tisztelet, amellyel a középkor embere a világegyetemnek, a lét misztériumának adózott, tűnőben van. Ebben az irányban hathatósan közreműködik a kor bölcselete.

A reneszánszban közeledő forradalom első szele a filozófiában érezhető. A nominalizmusban, amely az egyetemes fogalmaktól minden tárgyi létet megtagad

s ilyent csak az egyedi fogalmaknak enged meg, már az individualizmus jelentkezését kell látnunk, pedig még csak a XIV. század elején vagyunk. Vezéralakja, Ockhami Vilmos termékenyítőleg hathatott a természettudományok fejlődésére, de a metafizika ellen intézett támadásaival kétségtelenül a vallási szkepticizmus úttörője.

A reneszánsz bölcselete először természetszerűen a görög bölcsélet, főleg Plato felé fordul. Művelői közt egyre nagyobb számmal szerepelnek matematikusok, természettudósok, művészek. Az erősödő individualizmus s a természettudományok rohamos fejlődésének hatása alatt ellenszenvvel fordul a skolasztika hatalmas rendszerével szemben. Ez az ellenszenv mindenekelőtt szkepticizmusban jelentkezik, amely kikezdi a metafizika nagy igazságait. Cusanus, a nagy átmenet legjellegzetesebb alakja, még hisz a középkor s a születő új világ szerencsés szintézisében. A kereszténységhez hűségesen ragaszkodik, de meleg szeretettel fordul az új gondolata világ felé. Giordano Brúnót az idők sodra már messze viszi. A tragikus bölcselőben minden transzcendencia elmerül az immanenciában. Az Isten s a világ közti választó fal megdől, pantheista gondolatok kóvályognak a levegőben. E bölcseléből már ránk döbbent a teljesen autonóm embertípus eszméje, aki merően a saját erejével akarja és tudja megépíteni a maga világát. Giordano Brúnó embertana félreérthetetlenül forradalmár, az életértékeket már nem keresztény mérlegen méri.

A reneszánsz bölcselete hűségesen tükrözteti embertanának forrongását, zajlását. A káoszban már

jól kivehető az új út, amely a régi értékhierarchiától elfordul, a középkor theocentrikus gondolatvilágától anthropocentrikus világ- és életszemlélethez vezet. Ennek megfelelően változik el világnézete is. Világnézetében a teleológia halványulásával előtérbe nyomul a mechanisztikus oksági magyarázat. A középkor nagy szintézise, felséges harmóniája, amelyben az egész Létet szemlélte, bomlik, helyét elfoglalja az egyoldalú analízis.

A nagy átmenetet sietteti a valláserkölcsei erők hanyatlása. A reneszánsz embere nem vallástalan, nem pogány, de elért sikereinek, csodálatos alkotásainak mámorában a természetfölöttség iránti érzéke tompul. A középkornak a végtelenre beállított tekintete lassan-lassan lesiklik s rátapad a földi életre, az életnek ezer rügyére, ígéreteré. Minél több bomlik ki e rügyekből, annál nagyobb lesz bizalma az élet immanens erőibe, annál halkabb a természetfölöttség igénylése. Egész lelkivilágán, életszemléletén fiatalos optimizmus, üde életkedv ömlik el. Élni jó, élni szép! — hangzik ki szobraiból, vásznaiból, palotáiból, filozófiájából. Új idők szele csapja meg s ettől mámoros lesz.

Értékhierarchiájában az én egyre magasabbra szökik, veszedelmesen önállósul, vallási életében is szubjektívál. A túlzó individualizmus következtében az én s az Egyház közti kapcsolat veszedelmesen lazul. Egyre hajlamosabb az Egyházat azzal a klérussal azonosítani, amelynek előjogaira féltékeny, amelynek erkölcsiségén sokszor joggal botránkozik. Az antik világgal való szoros kapcsolata is kedvezőtlenül befolyásolja lelkiéletét. Lelkivilága ide-oda

hányódik a pogányság s a kereszténység között. Reggel őszinte buzgósággal résztvesz a konventmisén, de napi összejöveleink, eszmecseréink már pogány gondolatokkal találkozunk. A gyengülő hit természetesen lazítja, bomlasztja a kor erkölcsiségét. A családi élet erkölcsi színvonala süllyed, az érzékiség egyre erősebben, egyre nyíltabban jelentkezik.

Az embertípusban beállott nagy elváltozások természetesen kiütődnek a reneszánsz csodálatosan gazdag művészetén. Tudjuk, hogy a reneszánsz a művészettörténet legfényesebb, legvirágzóbb fejezete. A festészet, szobrászat, építészet olyan alkotás sokkal lepi meg a világot, amelyek szépsége ma is lenyűgöz. Európa művészeti élete sem addig, sem azóta ily virágzó, ennyire gazdag nem volt. Minket azonban ehelyütt ez a csodálatos világ nem esztétikailag, hanem a maga eszmei tartalmával, világnézeti, életszemléleti vallomásaival érdekel.

Az első futó tekintet, amellyel a reneszánsz nagy alkotásain átsiklunk, elárulja, hogy e vásznakról, szobrokból, templomokból már nem a középkornak gyermeki hitű, az örökkévalóság felé forduló, imádságban, misztikában, gótikus dómokban kivirágzó embere beszél hozzánk. Tárgyilag a reneszánsz művészete is vallásos, de a lelke már a kereszténységtől elszakadóban van. Szívesen merít a vallás gondolatvilágából, annak felségét, szépségét sokszor megrendítő erővel tudja érzékíteni, de az előző kor hitbéli egyszerűségét, objektivitását, mélységét sokszor nélkülözi. Ez a művészet már az evilági élet szépségének szerelmese, az antik világ merően emberi szépségeszményeért lelkesedik, nem a teológia

a legfőbb gondja. Ez alkotások diadalmas szépségében sokszor hiába keressük az ima lelkét, a kereszténység metafizikumát. Kellemes arányok, a természet szép áteszményesítése a főcél — az irracionálé, a misztikus ebből a művészetből a legtöbbször hiányzik. Templomai sokszor nem az Isten házai, hanem hideg szépségű művészalkotások, amelyekben pl. a pasztorációs szempontok alig érvényesülnek. «Szobrainak, képeinek Szent Jánosaiban nem egyszer Bacchus lapul meg. Madonnái, női szentjei a dekadens Róma érzéki szépségei, prófétái, görög istenek, sibyllák». A reneszánsz művészetén már áttör az az individualizmus, amely a maga fölényes alkotó erőit nemcsak tudatosan birtokolja, hanem büszkén élvezi is, amely már a művészet teljes öncélúságát vallja, a fiatal Michelangelo szavaival élve «a művészetet is istenséggé, egyetlen úrrá kiáltja ki». Nyugalanságról, nagy szenvedélyekről, szellemi raffinementről, görgről, érzékiségről, megrokkanó hitről, tudatos evilágiságról — vajúdó új kor új embertípusáról beszél ez a művészet a maga csodálatosan fejlett nyelvén.

A reneszánsz embere csupa káosz, kikezdés. De e káoszban már fölismerhetők az újkori ember körvonalai. Ez a közeli vérrokonság magyarázza azt a rajongást, amellyel főleg a XIX. század a reneszánsz emberét körülfogta. Mi már hidegebbek vagyunk vele szemben. Illő tárgyilagossággal ismerjük el azokat az értékeket, amelyekkel a reneszánsz kultúránkat megajándékozta, de látjuk, mert súlyos következményeikben ránk szakadtak, a kor nagy tévedéseit is. Az evilágiság optimizmusára, amely a

reneszánsz csodálatos világából oly üdén, fiatalosan kikacag, a mi erőinkből már nem telik. Mi újra a nyugtalanul keresők vagyunk. Keressük a reneszánszból a reneszánszt, a «szép Föld» mellett a metafizikát, — keressük a teljes embert.

A BAROKK EMBER.

1554-BEN AZ ÖREG MICHELANGELO AZZAL az ajánlattal lepte meg a század másik óriását, Loyolai Ignácot, hogy ingyen megtervezi a jezsuiták római templomát. Loyolai Ignác közölte rendtársaival a nagy mester ajánlatát, de igénybevételére nem került a sor. Talán a nagy baszk nem bízott abban, hogy Michelangelo egy templomon keresztül megtudja mondani a világnak, milyen lélek lakik az Egyház legifjabb gárdájában. A templom csak 1568-ban, négy évvel Michelangelo halála után kezdett épülni s 1575-ben készült el, Giacomo della Porta vezetése alatt. A Gesu-templom nagy meglepetést hozott: az első barokk templom volt. Az új templom világosan hirdette, hogy a történelem újra fordulóhoz ért.

A reneszánsz mámora a XVI. század második negyedében szinte máról-holnapra foszladozni kezdett. Elégedetlenség, nyugtalanság vett erőt a mélyebb gondolkozókon, művészekén. A nagy alkotás sok nem váltották be ígéretüket: nem hozták meg az élet teljességét, harmóniáját. A reneszánsz immanciája, művészeti evilágiassága mint szépséges börtön kezd a kor szellemi előkelőségének tudatvilágában jelentkezni. A kor lelke nyugtalanul keres új célokat, új szempontokat, új értékeket. Michelangelo tragikum a kor tragikum is volt. Ez a tragikum megrendítően szólal meg az agg mester egyik utolsó szonettjében: «Most látom, mennyi

tévedést hordozott magában az alkotás láza, amely a művészetet istenséggé, egyetlen úrrá kiáltotta ki. Nem vések már: lelkem nyugodtan fordul az isteni szeretet felé, amely a Keresztről tárja felénk karjait, hogy átöleljen bennünket».

A Gesù-templom e depresszióból való kiemelkedésnek egyik első hírnöke. Mint annyiszor, most is a művészet, a kultúrélet eme finom érzékszerve ad hirt a kor szellemi, lelki világában folyó elváltozás sokról.

Miben állott az elváltozás?

A XV—XVI. századot két hatalmas áramlat rázkódtatja meg. Az egyik a román Délről, a másik a germán Északról jön. Mind a kettő elhatározóan szántott bele a kultúrvilág történetébe.

Az egyik a reneszánsz. A reneszánsz nem egyszerűen az antik világ föltámasztása, hanem sokkal inkább egy új világ létrehozása. Az új világ tengelye az individuum a maga gazdag, csodálatos életével, teremtőerőivel, kultúra-szomjával. Ez a világ lemond a középkor transzcendenciájáról, fölforgatja annak értékhierarchiáját, megtagad vele minden lelki közösséget. Még nem Kosmos, nem rendezett világ, csak gomolygó, új erőktől terhes Chaos.

A másik nagy áramlat a protestantizmus, amely végzetesen belehasított Nyugat vallási egységébe, alapjaiban rendítette meg az Egyházat, egész tömegeket szakítva le róla. A protestantizmussal a reneszánsz individualizmusa benyomul a vallási szférába. Ez a vallási individualizmus egyelőre meghagyja a kereszténység transzcendens célkitűzését, de annak gondolatvilágát erősen racionalizálja. Betömi a

Kinyilatkoztatás egyik forrását, a Hagymányt, a másikat, a Szentírást kiragadja az Egyház kezéből s kiszolgáltatja az emberi értelemnek. Kálvin és Luther a legveszedelmesebb ponton racionálták a kereszténységet: dogmatikai tartalmára szabadították rá az emberi értelmet. Már ez értelem első rohamainak áldozatul esnek a kereszténység lelkének legszebb darabjai: szabadakarat, bűnbocsánat, a házasság szentsége, papság, Oltáriszentség. A végzetes folyamat itt nem állapodott meg. Az Egyház láthatóságának tagadásával a vallási individualizmussal a vallási szféra felől ad új lökést annak az áramlatnak, amely az emberi közösség nagy gondolatának széttöréséhez vezetett. Emellett a vallásilag reformált ember az Egyház tanítói tekintélyének elvetésével elveszíti azt az irányítót, amely eddig a legkülönbözőbb életszférákban eligazította, vezette. Az irányítást ezentúl a tudománytól kell kapnia. A protestáns tizmus nemcsak hogy a tudományt, a képzést az Egyház köréből kivonta, hanem magát a teológiát kiszolgáltatta a tudománynak, tehát az emberi értelem viaskodásainak, hánykolódásainak s ezzel az egész Kinyilatkoztatást alapjaiban aláaknázza. Tudjuk, hogy ezek az aknák a XVIII—XIX. század folyamán egymásután fölrobbantak s a protestantizmust sokhelyütt egyenesen dechristianizálták.

Az Egyháznak, a nyugati kultúra eddigi hordozójának, mind a két áramlattal szemben föl kellett vennie a harcot.

A reformációra az Egyház ellenreformációval felelt. A nagy küzdelmet a tridenti zsinat vezet be. A zsinat tisztán, félreérthetetlenül fogalmazza meg a

két forrás, a Kinyilatkoztatás s a Hagymány alapján a katolikus tant. Megállapodik azokban a módozatokban is, amelyek hivatva vannak az Egyházon belül mélyre süllyedt erkölcsi nívót fölemelni, új, tisztultabb életet teremteni a papságban s a hívekben egyaránt. A tridenti zsinattal meginduló restauráció nemcsak védekezés a protestantizmussal szemben, nemcsak az elvesztett hívek visszaszerzését, hanem a vallási élet tisztulását, elmélyítését és fölvirágoztatását is célozza. S mi történjék a reneszánszban megszületett, még kaotikus világgal? A Gesù-templom egyik legelső felelet e kérdésre. «A jezsuita templom távolról sem mond le a cinquecento-architektúra dicsőségéről, az anyag fölötti szuverén uralomról, a hatás patetikus fokozásáról, a külső pompáról, fényről. Ellenkezőleg — mindezt hatalmasan fölfokozza. E világi pompa hivatva van minden templomlátogató lelkét, érzelmeit az Istenehez, azaz olyan létszférába emelni, amelyet már nem terhel az anyag.» Az Egyház állásfoglalása a reneszánsz kaotikus világával szemben tehát nem mereven elutasító. Ellenkezőleg. A Gesù-templom egyik legelső szimbóluma annak a világtörténelmi vállalkopásnak, amellyel az Egyház a reneszánsz Chaosának Kosmosszá való rendezésébe fogott. Az erőiben megifjuló katolicizmus fölismerte, hogy a reneszánszban nagy értékek, hatalmas erők lappanganak. A barokk nem egyéb, mint ezeknek az értékeknek, erőknek a kereszténység életébe, gondolatvilágába való beállítása s az új szférában való tovább fejlesztése.

A hatalmas vállalkozás új kultúráramlatot indít

meg, amelynek hullámai benyomulnak úgyszólván az összes életszférákba s két századon keresztül az Egyházon kívül is erősen befolyásolják az egész kultúréletet. Költészet, művészet, tudomány, nevelés, társadalmi, állami, vallási élet egyaránt az új áramlat jellegzetességét tükröztetik.

Az új légkörben természetesen új embertípus alakul ki : a barokk-ember. Ezt az embertípust a föl«világosultság, a XIX. század a vádlottak padjára ültette, s ugyancsak elmarasztaló ítéletet mondott fölötte. Burckhardt kigúnyolja, Ruskin elfordul tőle, a közvélemény ízléstelennek bélyegzi. Miként a reneszánszban a gótikus, úgy a XIX. században a barokk leértékelő, elítélő jelzőt jelent. A barokk-embernek a múlt század szemében kétségkívül legs nagyobb bűne az volt, hogy a katolicizmus felől jött. Hála a történelmi tárgyilagosság ébredésének, ma már úton vagyunk az igazság felé!

Aki a barokk-ember képének megrajzolásán fáradozik, egy tapasztalattal lesz gazdagabb. Nevezetesen bántóan éles megvilágításban fogja látni, mily hihetetlenül igazságtalan volt a XIX. század történet-szemlélete. Évtizedeken keresztül pl. a magyar barokk korszak kénytelen volt a «nemzetietlen» jelzőt hordozni. Még katolikus iskoláink mérlegéről is így került le. Amikor Szekfű Gyula nagy történelmének idevonatkozó fejezetét csak némi figyelemmel elolvassuk, csodálkozva kérdezzük, hol bolyongott a történelmi igazság akkor, amikor a világháború előtti nemzedék irodalmi, történelmi tankönyveit irták. Hogy lehetett «nemzetietlenséggel» megbélyegezni azt a kort, amelynek szellemi erőtartálékolása,

alászántása nélkül a XIX. század nemzeti kultúrája soha ki nem bontakozhatott volna. A tudatos célzattosságtól eltekintve a barokk évtizedek hosszú során át annak a történetírói mechanizmusnak áldozata, amely a múltat csak mintegy hullát boncolgatta, de a történelem, mint totalitás, mint egyszeri, élő valóság iránt teljesen érzéketlen volt.

A barokk-embertípusnak csak vázlatos fölrajzolása is nehéz föladat. Szinte beláthatatlan az az anyag, amely e történelmi probléma körül még földolgozásra vár. Akár a hazai, akár a külföldi irodalmakhoz fordulunk, nem sok segítséget kapunk. Amily gazdag a reneszánsz irodalma, oly szegényes a barokké. Csak a legutolsó időkben kezd az irodalom nagyobb tárgyilagossággal és figyelemmel a nagy kultúrkorszak felé fordulni.

A barokk-ember időrendileg körülbelül a XVI. század közepétől a XVIII. század közepéig terjedő időszakot foglalja le. Pontos időelhatárolás természetesen nem lehetséges. A magyar barokk a török megszállás miatt jelentős késéssel köszönt be, bár már Pázmány Péterben félreismerhetetlenek a barokk sajátosságok, Zrínyi Miklós, a költő pedig «a barokknak hitbeli és heroikus vonásait oly erkölcsi mélységgel dolgozta ki, aminőre az akkori világiradalomban nincs példa». (Szekfű.) A magyar barokk igazi fénykora a XVIII. század első nagyobb fele.

Földrajzilag a mozgalom színtere a román államok s a déli német területek. Itáliából indul ki, hogy Spanyolországtól, amelyet a reneszánsz alig érintett, mindjárt az első időszakban erős visszhangot kapjon. Korán virágozik ki a maga hallatlan gazdag-

ságával a német barokk is. Bécs és München a barokk-kultúra két gyűjtőpontja lesz, amelyek hatalmas területeket kapcsolnak bele az új áramlatba. A magyar barokk elsősorban Bécs hatásait tükrözteti, de «a nemzeti léleknek az európai kultúra egy univerzális irányától megtermékenyült formája» lesz. Bécs mellett közvetlen kapcsolatai vannak az olasz, sőt a francia barokkal is. Eger mellett főleg Pozsony a maga nagyszámú palotáival, gyönyörű kertjeivel a magyar barokk büszkesége.

Amíg a reneszánsz egy szellemileg előkelő, de szűk körre szorítkozott, a barokk, bár hordozói első sorban a főpapság, főnemesség s a kolostorok, hatásaiban benyomul a legalsóbb néprétegekbe is.

A szenvedélyes építkezés, a gyakori fényes ünnepek, színelőadások, a széles, ragyogó keretezésű istentiszteletek, körmenetek, zarándoklatok mind az új eszmeáramlat közvetítői a néptömegek felé. A barokkból a néptömegekre sok áldás sugárzott. Erre a hosszú háborúk alatt eldurvult erkölcsiség ugyancsak rászorult. Éppen a magyar barokk története mutatja, hogy a barokk-embertípusnak sokszor finom szociális érzéke volt. Ez a történet tud egy Koháry István grófról, aki maga megható szegénységben élt, de jótékony célra 600 ezer forintot áldozott. Migazzi Kristóf Antal váci püspök csak alamizsnálkodásra 72 ezer forintot költ, a szegények számára árvaházat alapít, kórházat bővít. A nagy építkező főpapról, Esterházy Károly gróf egri püspökről egy kortanú szerint a szegények áldozatos jósága miatt mint «kenyérurunkról» beszéltek.

A barokk-ember közvetlen elődjéhez, a reneszánsz

emberéhez hasonlóan, individualista. Azonban a barokk individualizmus nem a «szép Föld» rabja, hanem újra a transzcendencia távlatában nézi a világot. Ilyen vonatkozásban az új szellemi áramlat átszop a reneszánszon s a középkorba kapcsolódik: az élet újra theocentrikus lesz. Középkori elődjéhez hasonlóan a barokk-ember is ismeri az egyéniség antinomikus voltából folyó nagy harcokat. Elevenen érzi, hogy az élet egyensúlyát csak úgy őrizheti meg, ha a vallás rendkívüli erőit is kihasználja — ezért mélységesen vallásos is tud lenni. Lélektana tele van feszültséggel, dinamikával. Azonban örökölte, illetőleg legbensőbb lelkiéletére is átsugározta a reneszánsz optimizmusát; rendületlenül hisz kemény küzdelmeinek győzelmében. Képeiből, templomából, istentiszteleteiből ez az üde, lendületes optimizmus árad ki.

A barokk-ember a tettek, az aktivitás embere. Rubens maga a művészi termékenység. Szent Terézia hihetetlen energiával alapítja egymás után kolostorait. Szent Ferenc a fáradhatatlan apostol egyik legszebb típusa. Maga a barokk Egyház csodálatos lendülettel, fáradhatatlan tevékenységgel tör kitűzött célja felé. Az aktivitás, a tett e nagy szeretete mindig nagyvonalú — eszménye a hős. Ez a heroizmus nemcsak az Egyházért, királyért, politikai eszmenyért való lelkesedésben és áldozathozatalban ünnepel, hanem az egyén legbensőbb harcaiban, versgődéseiben is nagy tud lenni. Gondoljunk csak a mi Rákócziak küzdelmeire, amelyek oly meghatóan visszhangzanak vallomásaiban, s melyekkel az erkölcsi depressziókból törekszik szenvedélyes, érzel-

mes lelkiségének utat vágni az Istenhez. A kor irodalma, művészete készségesen, egész lendületes veii és termékenységével szegődik ez eszmény szolgálatába.

A barokk-ember gazdag, mély érzelmi életet él. Szenvedélyesen szereti a szépet, az örömnék egész lelkével tud örülni, eszményekért önzetlen odaadással lelkesedni. Templomait, kastélyait, kertjeit járva, szobraiban, képeiben, költészetében gyönyörködve lépten-nyomon ezzel a gazdag, mély, szenvedélyes, optimista érzelmi világot hordozó emberrel találkozunk. A barokk-ember érzelmi élete nem erőtlén érzelgőség, hanem át tud csapni termékeny, nagystíliú élettevékenységbe is. Ez az embertípus nagy fokban impulzív. Egy erős érzelmi hullám ki tudja tépni addigi életkereteiből s egészen új utakra terelni. A kiváló bajor barokk költő, Jakob Bälde egyik éjtszaka szerelmesének ablaka alatt énekel. Éjfélkor a közeli kolostorban megcsendül a karima. Az éjtszakába beszüremli zoltáráriák elkapják s Bälde eldobja magától a lantot, következő nap a jezsuiták közé való felvételét kéri. Münchenben fényes kéretek közt előadták Jakob Bidermann híres darabját: «Cenodus, a párisi doktort», amely Nadler, a német barokk irodalom legkiválóbb ismerője szerint Dantehez hasonlítható. Az előadás úgy belehasított a nagyszámú hallgatóságba, hogy 14-en az udvar köréből kolostorba vonultak.

A barokk-ember eleven, mozgalmas kultúréletet él, amelyen lélektanának sajátosságai félreismernétlenül kiverődnek.

A kor államéleti eszméje az abszolút monarchia.

A barokk a nagy monarchiák korszaka. A barokk monarchia-eszme legfejlettebb megtestesítői a BOUTONOK, bár művészetileg Franciaország a barokktól legmesszebb áll. A monarcha hatalmát Istentől származtatja. «Az Isten helyettesei vagyunk» — írja XIV. Lajos a dauphin számára — «felelősséggel csak az Istennek tartozunk». «A politika főadata, hogy az Istent jól szolgáljuk. Az okosság és igazság ellen vétünk, amikor e köteles szolgálatunk hiányos» — írja ugyancsak XIV. Lajos. A királyt fényes nagy udvar veszi körül. Bécs, München, Paris múltja sokat beszél még ma is erről a fényről, pompáról. Ismeretes, hogy a párisi királyi udvar vakító fénye, költekezése mily fontos szerepet játszott a francia forradalom előidézésében. Ugyanezen párisi udvar mutatja a legszomorúbban, hogy a külső fénynek akárhányszor komor, vastag erkölcsi árnyéka volt. A magyar barokk is királyhű, de államéleti eszmenye lényeges különbségeket mutat a külfölddel szemben. Szekfü szerint «politikailag legszembe-tűnőbb vonása, hogy míg a német, francia stb. hasonló irány erősen abszolutisztikus szellemű, addig a magyar, minden királyhűsége mellett is azt a rendi szellemet képviseli, mely egyedül a Korona és rendek együttműködésében látja az államélet lehetőségét». Ez az állameszme a Regnum Marianum eszméjében metafizikai alapzatot nyer. «Más keresztény államoknak Isten a protektora, de Magyarországnak ő az alapítója, conditora is. Ezért Magyarország kezdetől fogva nem egyszerű világi, profán állam, hanem sacrosancta respublica», amely első szent királya óta Szűz Mária különös oltalma alatt áll.

«Nem vész el az ország, melyen Szűz Mária pillantása nyugszik» — vallja ez az állambölcselet rendületlen hittel. Azért tud annyi megpróbáltatás után is ezzel a hittel, optimizmussal a magyar jövőbe nézni.

A magyar barokk elévülhetetlen érdeme marad, hogy az állameszmét a nemzet múltjába gyökereztetile. Szekfü szerint a barokk alakított ki először egységes képet a magyar történelemről. «A magyarság most ébred először sajátmagának öntudatára s ezt oly lelki örömmel, saját múltján való lelkesedéssel, Istennek mondott hálaival teszi, hogy ma is csodálnunk kell azt a nemzeti erőt, az összetartozás hatalmas érzését, mely ezt a történetiszemléletet hirtelen létrehozta és minden későbbi nemzedékre áthagyományozta.»

Nem tudjuk elhallgatni Szekfü kemény bírálatát azzal a szellemtörténeti irányzattal szemben, amely a magyar barokkra ráütötte a «nemzetietlenség» bélyegét. «Valóban gyermekes elfogultsággal közeledik a szellemtörténethez az, aki nemzetietlenségnek tartja a barokkot, mely a magyarságot történetének öntudatos, lelkes szemléletével ajándékozta meg és fölfedezte számára országát, melyet eddig nem ismert.»

A barokk szellem leghűségesebb megtestesítője a művészet. Ezt a művészetet még a közelmúltban is sok támadás érte katolikus és akatolikus oldalról egyaránt. «A XVII. század folyamán — írja egy 1875-ben megjelent művészettörténet — a művészet napja, miután három évszázadon keresztül zavartalanul melengette Európa szívét, lenyugvóban van.» Különös módon Nietzsche ama kevesek közé

tartozik, akik a barokkból kiérezték a kor lelkét, bár egyébként e lélektől ugyancsak messze állt. «Csak a hiányos képzettségükben s a merészekben fog a barokk szónál a lebecsérlés érzése támadni.» Burckhardt Cicerone-jében még keményen tör palcát a barokk művészet fölött, de később Rómából írt egyik levelében bevallja: «Tiszteletem a barokk iránt óráról-órára nő». Ma itt is annyira gyökeres az átértékelés, hogy a tárgyilagos műkritikát a másik végétől kell féltelnünk.

Az első, amivel a barokk művészet a hozzá közeledőt lenyűgözi, csodálatos termékenysége. A XIX. század a barokk művészeti emlékek közt végzetes pusztítást okozott, mégis, amikor kultúrszférájának városait, vagy a különböző nagy európai múzeumokat járjuk, lépten-nyomon találkozunk emlékeivel. Szinte végtelen a templomok, paloták, kastélyok, polgári házak, szobrok, képek, egyházi ruhák, szószékek, gyóntatószékek, feszületek, szentségtartók, kelyhek, ereklyetartók stb. száma, amelyekből mind a barokk életvidám, lendületes, eleven, merész szelleme mosolyog felénk. E nagy termékenység szembeszökően igazolja, mily hatalmas volt a barokká ember művészeti igénye. A katolikus restauráció páratlan lendülete magával ragadta az egész kort. Nemcsak a gazdag tízezrek áldoznak bőkezűen a művészi szép kultuszának, hanem az egyszerű nép is. Jellemző példa Pest és Buda. Mindkét város akkoriban szegény volt, bőkezű, gazdag főúr sem állt mögöttük. Néhány évtized alatt mégis a templomok egész sora épül, pedig kettőjükben akkor az egész lakosság elfért volna. «Mily erős hitnek kellett moz-

gatnia a szerzeteseket és hívő közönségüket, hogy a legszegényebb viszonyok közt előre gondoskodtak évszázadok növekvő lelki szükségletének kielégítéséről» (Szekfü). A barokk-ember a szó gazdag értelmében kultúrember volt.

A barokkművészet alaptónusa az öröm, amely a rokokóban átsilinglel a kacagásba. «In den wechselnden Zeiten des Kirchenjahres der Stile ist der Barockstil die Osterzeit mit ihrem Allelujajubel» — jegyzi meg Kreitmaier. Aki fogékony lélekkel hallszatt meg egy Bach-fugát, vagy végig járt egy barokk templomot, annak ezt nem kell részletezni.

Hasonlítsunk össze egy gótikus dómot s egy barokk templomot. Mind a kettő kőből kilendülő metafizika. Mind a kettőben legyőzve az anyag lefelé húzó súlya. Azonban a gótikában inkább a rideg értelem tör fölfelé, hogy kőben mondja el a maga sziklaszilárd Credó-ját. A barokkban a szív, az érzelmek kap szárnyakat. A gótika végtelenül komoly, szinte komor. A barokk sem komolytalan, de tele van életkedvvel, örömmel, ujjongással. A gótika átszűri a fényt, takarékoskodik a színnel, az ornamentikával, mozgalmassága is mérsékelt, egyirányú: fölfelé! A barokk a fény rajongója: nem kell neki a színes ablak, hogy annál szabadabban zuhanhasson be a napfény. Valósággal tobzódik a színekben: freskók, szobrok, márványapplikációk a színskála csodálatos fugáit játszik. A barokk maga a mozgalmasság. De ez a mozgalmasság nem nyugtalanság, hanem a nagy érzelmektől átfűtött élet lüktetése, törtéteése egy más létszféra felé. A barokk templom olyan képet mutat, mintha a természetfölöttiség egy szélrohama vág-

tatna rajta végig — szentjei, puttói, szószékei, gyóntatószékei, oltárai mind belesodrónak a nagy hullámvásba.

A barokk művészet legfejlettebb, legvirágzóbb ága kétségkívül a templomépítészet. Wölfflin szerint «a templomépítészet az a terep, amelyen egyedül éli ki magát teljesen a barokk». De ez természetesen nem mondja azt, hogy a többi művészetágban szégyény volna. Festészet, szobrászat, zene, költészet, irodalom, színészet mind megtermékenyül e nagy szellemáradásban s szül halhatatlan értékeket. A kor ugyancsak gazdag nagy, termékeny művészegekben. Cervantes, Calderon, Abraham a Sancta Clara, Caravaggio, Tintoretto, Tiepoli, Bernini, Murillo, Greco, Velasquez, Rubens, Rembrandt, Palaestrina, Bach, Handel, Mozart — a barokk halhatatlan gárdája, akik mögött az alkotók nagy csapata áll. Szín, fény, mozgalmasság, drámaiság, heroizmus, feszültség, életkedv, lendület, pátosz a barokk művészeti világ közös vonásai akár dalban, akár képben, akár szoborban vagy költeményben, akár drámában vagy regényben virágzik ki.

Hogy a barokk a legnagyobb művészetben, az egyéni életalakításban is nagy tudott lenni, annak Loyolai Szent Ignác, Szent Teréz, Keresztelő Szent János, Nér. Szent Fülöp, Szent Ferenc a legszebb tanúi. Nagyságuk előtt katolikus és akatolikus értékeknek egyaránt meg kell hajolnia.

A reneszánsz nagy szellemi forrongásában két határozott irány mutatkozik. Az egyik a természet, a világ mint ismeretobjektum felé mutat s merészen racionalisztikus. A másik a művészetek világa, a szép

felé fordul. Bár a reneszánsz előnyomulása a természettudományokban jelentős, igazi nagy alkotásai mégis a szép, a művészetek világában keresendők. Ez utóbbi irány tragikuma az a művészeti immanencia, amely öncélúságot követelt a művészetek világa számára. A hallatlan lendület lehanyatlásának oka itt keresendő. A barokk örök érdeme marad, hogy a művészetnek újra visszaadta a transzcendenciát. Ezzel nemcsak új, virágzó művészettörténeti korszakot iktatott Nyugat sokat hányatott életébe, hanem egész lelkivilágát átnemesítette, gazdagította. Bár a reneszánsz természettudományos áramlata is föl tudott volna emelkedni a metafizika magasait — a világ szebb, gazdagabb, boldogabb volna.

A FÖLVILÁGOSULT EMBER.

1793 NOVEMBER 10-ÉN AZ IFJÚ FRANCIA köztársaság konventje drámai részletekben bővelkedő gyűlést tartott. A gyűlés egyik tárgya: hódolat az «Ész istennőjének». Az istennőt Candeille operanékesnő, polgári életében Momoro könyvkereskedő neje személyesítette meg. Kék köpenyben, fején babérmagányos s a forradalmi sapkával, egy hordozható széken trónolva vonult be a gyűlésterembe. Az elnök és titkárai csókkal fogadják s fölkerik, hogy a gyűlést tisztelje meg jelenlétével. A gyűlés egyéb pontjainak letárgyalása után a konventtagok a kék-köpenyes istennőt ünnepi menetben a Notre Dameba kísérik. A díva fölhág az oltárra, a zenekar s a tömeg győzelmi dalba kap, majd Jean Pierre Chaumette nemrégiben még hajókormányos beszéddel üdvözli az oltár új úrnőjét. «A hitnek vissza kellett vonulnia az ész elől. Paris népe bevonult a gótikus dómba, amely annyi századon át visszhangzott a tévedés szavától: ma csendül fel először az igazság szava benne. Követeljük a konventtől, hogy Paris katedrálisa az Észnek s a Szabadságnak legyen szentelve».

Az Ész tiszteletére rendezett népünnepély minden szeméreméretből kivetkőzött, szentségtörő bachanália — fejezte be a napot.

A szomorú kép az emberi kultúrtörténelem legmerészebb korszakának az utca szörnyű torzításában jelentkező szimbóluma. Ez a megszenteltetlenített

oltár körül tomboló tömeg a maga nyelvén hirdeti ugyanazt az evangéliumot, amelytől a XVIII. század bölcselote, irodalma, szalonjai visszhangzottak. Az új evangélium homlokára a «fölvilágosultság» büszke nevét vésték — azóta a korszak e néven szerepel szellemtörténetünkben. A korszak az egyetemes kultúrtörténelemben egyedülálló vállalkozás hordozója: Nyugat kizárólag az emberi értelem fénye mellett keres új utakat. Egy nemzedék a saját maga fanatikusa lesz, tragikus hittet vállalja sorsának intézését. A nagy színpadon új embertípus jelenik meg: a felvilágosult ember. Mielőtt jellemzéséhez fog» nánk, lássuk röviden, milyen eszmék töltötték ki azt a kort, amely az aufklaristát, ezt a vakmerő optimistát szülte.

Mi a fölvilágosultság?

Kérdésünkre Kant ezt a feleletet adja: «Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbverschuldeten Unmündigkeit. . . Sapere aude! Habe Mut dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! — ist also der Wahlspruch der Aufklärung». A fölvilágosultság tehát az ember nagykorúsítása. új jelszó kondul bele a történelembe: Ember, legyen bátorságod a saját lábodon állni, saját erőddel, értelmekkel megalkotni mindenestül a magad világát! A XIV. századtól kezdődőleg egyre sűrűbb szárny» próbálgatások után — reneszánsz, protestantizmus, a XVII. század nagy filozófiai rendszerei, természet-tudományi sikerei — az emberi szellemtörténet egy hatalmas lendülettel egészen új síkra csap át: ki-kiáltja az ember teljes autonómiáját és autarchiáját. Az összes értékszférákban minden igazság forrása

és mérve az emberi értelem. Ez az értelem ki tudja és ki fogja bogozni a Lét összes csomóit, föl fogja törni a Valóság titokzatos könyvének mind a hét apokaliptikus pecsétjét. Az összes életszférának: államélet, társadalom, gazdaság, etika, esztétika, tudomány, filozófia, világnézet, vallás — szuverén ura, törvényhozója és bírója az értelem. Ezekből ki kell vonulnia minden más tényezőnek — elsősorban természetesen az Egyháznak — s akkor megszületik a Földön a nagy harmónia s a harmóniának ember-tani vetülete, a boldog ember. A fölvilágosultság nem légüres térbe kisodródott bölcséleti rendszer, hanem minden erejével a valóságot, az eleven életet ostromló világtörténelmi vállalkozás. Dogmatikája már a XVIII. század végén ugyan megrokkant, de etikai kihatásai félreismerhetetlenek még a ma embertanán is.

A fölvilágosultság emberének családfáján a közvetlen elődök a reneszánsz s a protestantizmus. Ami ez utóbbit illeti, az újabb protestáns tudományos irodalom ugyan tiltakozik az apaság ellen, de e tiltakozás ellenére is igaz marad, hogy a fölvilágosultság áramlata a protestantizmus felől erős lökést kapott. A protestantizmus az Egyház tekintélyének elvetésé-vei, a szabad kutatás elvének hangoztatásával utat nyitott a racionalizmus számára a vallási szférába is. A teológiának erős relativálása az újkori tudománnyal szemben, amiben a protestáns teológia erősen kivette részét, épúgy a fölvilágosultság erősödését szolgálta, mint a protestantizmusnak a vallási élet minden vonatkozásában érvényesülő szubjektíválása. E tény-megállapításokon nem változtat az a történelmi kö-

rülmény sem, hogy a katolikus Franciaországban a fölvilágosultság veszedelmesebb, rombolóbb alakot öltött, mint a többségében protestáns Németországban.

A fölvilágosult ember másik őse a reneszánsz. A reneszánsz a maga történelmi lezajlásában erősen esztétikai jelleget mutat, legnagyobb alkotásait jogos büszkeséggel a művészettörténet követeli magának, de figyelmét, munkaerejét erősen lekötik a természettudományok is. A reneszánsz emberét a Föld nemcsak a maga szépségével, hanem titokzatosságával is lenyűgözte. Tudjuk, milyen hatalmas lendületet vesznek a reneszánszsal kezdődőleg a különböző természettudományok. Amikor a reneszánsz esztétikai áramlata elgyengül, a természettudományok kultusza akkor sem halványul. A XVI. s főleg a XVII. század hatalmas lépésekben törtet előre a világegyetem, a természet fölismerésében. Kopernicus, Kepler, Galilei, Newton a nagy mérőföldjelzők. A fejlődés iránya szigorúan matematikai, a munka módszere analitikus, az anyagot a kísérlet és megfigyelés szolgáltatják. A lázas munka meglepő eredményekhez vezet. A fizikai világról lassan-lassan lehámlik minden misztikus ság, élete egyetemes nagy törvényekben tükröződik. E törvények világánál az egész világegyetem mint hatalmas egység tárul fel, amely a tömeg, távolság és idő koordinátái közé fogható. A legkülönbözőbb jelenségek, mint a fény, hang, szín, hő egységes magyarázatot nyernek. Mintha az analitikus és mérő módszer a természet minden titkát föl tudná törni. A lázas munka nem áll meg a fizikai világnál, hanem benyomul a szervezeti és lelki világba is. Az eszmény

itt is a kvantitássá (mennyiséggé) való föloldás, a számszerűsítés, egy-egy matematikai képlet kikristályosítása, egyetemes törvények megfogalmazása. S mert a világ valóban «in numero et pondere» (számban és súlyban) fogantatott, a munka megdöbbentő gyümölcsöket érlelt ki. «Wie wir es doch so herrlich weit gebracht haben!»

A fölvilágosultság úttörői közt természetesen fontos szerepet játszik a bölcelet. Bölceleti téren a nominalizmus s a reneszánsz kezdeményezései után két különböző irányból történnek elhatározó lépések a fölvilágosultság eszmevilága felé. A francia Descartes a tiszta eszmélődésből, axiómákból, az angol Bacon a valóság megfigyeléséből, empirizmusból kiindulva keresi az utat az egyetemes igazságok felé. Mind a két irány bízik az emberi értelem sikerében, hogy miként a fizikai világ egyetemes törvényét föl«fedte, akként birtokába fogja venni az egész Lét utolsó nagy igazságait is. «Cogito ergo sum» (gondolkozom, tehát vagyok) — hirdeti Descartes. «Tantum possumus, quantum scimus» (akkora az erőnk, amekkorá a tudásunk) — vallja Bacon. Mindakettő a munkálkodó emberi értelem rendületlen hívője. E hitre alapozódik a fölvilágosultság bölcelete. Ez a bölcelet erősen tükrözteti a természettudományok hatását s kételkedés nélkül fogadja el az emberi értelem által fölépített s a valós világ azonosságát.

A fölvilágosultság embere a középkori «homo religiosus»-sal (kötött ember) szemben a «homo liber» (szabad ember) büszke címére tart igényt. Teljes szabadságot követel a maga számára a társadalmmai, az állammal, az Istennel szemben egyaránt.

A középkor univerzálisztikus gondolkozásával szemben, amely az egyént mindig mint egy egész részét látta, a fölvilágosultság individuálisztikus. Nem az egészségből indul ki, hanem az egyénből. Az egyén a végső valóság. A fölvilágosultság bölcselője, szociológusa minden közületet — a családtól az államig — a szabad egyénből, annak elhatározásából kiindulva épít fel. A teljes szabadság a fölvilágosultság emberének legnagyobb mítosza, amelynek ígérete alatt térdig vérben gázolni is tudott. Amennyiben hisz Istent, az Istennel szemben is szabadságot igényel. Nem érzi sem az isteni gondviselés, sem az isteni kinyilatkoztatás szükségét, vagy ha ez utóbbi egyik-másik részét mégis elfogadja, csak abban az esetben, ha az az emberi értelem fóruma előtt tudja magát igazolni. Az emberi szabadságon csorbát ejteni akkor sem szabad, amikor az Isten s az ember közti viszony rendezéséről van szó.

A fölvilágosultság emberének lélektanában a *legs* feltűnőbb sajátosság a korlátlan optimizmus. Ez az ember rendületlenül hisz vállalkozásának sikerében. «A költők — írja Saint Simon — az aranykorszakot az őskorba tolták ki. De az emberiség aranykorszaka nem mögöttünk, hanem előttünk van.» Napoleon is arról álmodott, hogy megerősíti az «ész birodalmát», biztosítja «az emberi erők teljes diadalát». Hegel bölcsellettörténetében a fölvilágosultsággal kapcsolatban ilyen sorokra ragadtatja magát: «Amióta a Nap az égbolton áll s a bolygók körülötte keringenek, még nem történt, hogy az ember mindenestül gondolkozására hagyatkozott volna s eszerint építette volna föl a valóságot... Gyönyörű napfölkelte volt ez . . .

Minden gondolkozó ember együtt ünnepelt. Valami fölmagasztosult meghatódottság fogta el azon idő» ben a világot». Dilthey helyesen mutat rá, hogy minden eddigi kultúra fölött eschatologikus árnyak lebegtek, mindegyikben lüktet «das furchtbare Gefühl eines beständigen Kreislaufes von Geburt, Wachstum und Untergang in Individuen und in Völkern», minden emberi sors e komor ritmus; a fölvilágosultság embere az első, akinek álmait nem árnyékolja be az eschatológia, aki rendületlenül hisz egy optimális, boldog világnak nemcsak lehetőségében, hanem bekövetkezésében is. Ennyi optimizmus még a technikának XIX. századi iramát sem kísérte. A fölvilágosultság nagy optimizmusa kiverődik természetesen a kor embertanán is. A fölvilágosultság embere hisz az ember jóságában, elveti az eredeti bűn dogmáját, tagadja az emberi természet romlott voltát. Az embereszme kiteljesedéséhez nincs szükség természetfölötti erőforrásokra, elegendő az ember immanens erőkészlete. A kiteljesedésnek, a tökéletes embertípus kialakulásának egy föltétele van: állandóan fejleszteni, gazdagítani kell értelmi világát. A nevelés — az Egyháztól függetlenül s az állam kezeire bízva — csak egy célt ismerhet: az egyén szellemi tartalmát fokozni, intellektuális életét emelni, a benne lappangó lehetőségeket a megvalósuláshoz segíteni, s akkor erkölcsi tartalma, ereje is emelkedni fog. A fölvilágosultság számunkra szinte érthetetlen meggyőződéssel vallja, hogy «az értelmi haladás mindig személyi erkölcsösséget és társadalmi hasznot is jelent» (Wiese). Csak Rousseau töri meg ezt a vak kultúroptimizmust, amikor az értékes

embertípus kialakításának föltételeként nem a kultúra emelését, hanem a természethez való visszas térést sürgeti.

A fölvilágosultság embere az erőteljes, boldog embertípus kialakulásának egyik legnagyobb akadályát az Egyházban látja. Az Egyház természetesen nem esik az emberi értelem istenítésének delirium mába, továbbra is transzcendenciát, természetfölötti célkitűzést, természetfölötti erőforrások szükségességét, az emberi értelem fölött szárnyaló igazságokat, misztériumokat — ez utóbbiak közt a «mysterium iniquitatis»-t, a bűn szörnyű titkát is hirdette. Ezzel a hajthatatlan, élő transzcendenciával szemben csak egy eljárás igazolt: «Écrasez Γ Infame!» (Voltaire) — semmisítsétek meg a becstelent. A fölvilágosultság embere el is követ mindent, hogy az Egyházat hitel vesztetté tegye, a történeti tényezők sorából szám űzze. Sajnos, törekvése nem maradt meddő. Ehrhard kemény megállapítása, hogy «az összes keresztény századok között a XVIII. a legkeresztényietlenebb», sok tekintetben födi a történelmi valóságot. Nem mintha a fölvilágosultság egyet jelentene az atheiz mussal. Különösen áll ez angol és német árnyalatára. Ismeretes, hogy még a legrombolóbb aufklárista, Voltaire is azt vallotta, hogy «ha isten nem volna, föl kellene találni». De a fölvilágosultság embere senkit és semmit nem tőr maga s az Isten között — a kettőjük közti viszony rendezését önmagának követeli. Sem Egyházra, sem Kinyilatkoztatásra nincs szüksége. Ez utóbbi igazságait csak annyiban haj? landó elfogadni, amennyiben az emberi értelem azokat «igazolni» tudja. Az «igazolásnak áldozatul

esnek a kereszténység alapvető igazságai: az eredeti bűn, a megtestesülés, a megváltás, a kegyelem, a Szentírás sugalmazottságának stb. dogmája, Krisztus föltámadásának és mennybemenetelének történelmi ténye. Ha vallja is a fölvilágosultság a lélek halhatatlanságát (mint pl. az angol deizmus), a földi életet öncélúnak látja, amelynek itt a Földön kell kiteljesednie. Hogy ezek a kereszténységgel szemben forradalmi nézetek sokszor atheizmusba, pantheizmusba avagy materializmusba sülyedtek, az nem meglepő. Különösen a francia fölvilágosultság vitt nagy rombolást végbe elsősorban az értelmiség lelki világában. Az emberi értelem autarchiájának tragikus tévtana még az Egyházon belül, egyháziak és világiak közt egyaránt nagy károkat okozott. A kor sok szónoka «szívesebben beszél a kanti bölcseletről, mint Krisztusról». (R. Stölzle.) Teológusok veszedelmes engedmenyeket tesznek az idők szellemi áramlatának. A hit gyengül, a fegyelem lazul. A fölvilágosultság embere nagy mértékben felelős azért az elhidegülésért, amely az Egyház s a hívők viszonyában még a XIX. század folyamán is sokfelé észlelhető.

Talán egyetlen kultúrszférában sem tükröződik oly élesen és jellegzetesen a fölvilágosultság emberesnek vak bizalma az értelem immanens erőiben, mint a kor szociológiájában. A kor társadalmi élete még mindig a rendiség jegyében folyik. Azonban már nyilvánvaló, hogy a középkor társadalmi rendje többé nem tudja kielégíteni azokat a jogos követelményeket sem, melyeket a gyökerükben elváltott viszonyok emeltek. Elsősorban a gazdasági élet mutat a javak termelésében és értékesítésében olyan

elváltozásokat, amelyek a középkor társadalmi rendjével szemben gyökeres reformokat sürgetnek. A tőke nagy mozgalmassága, a gazdasági szféra életdinamikájának rohamos fokozódása, amiben nemcsak a kor evilágiassága, elanyagiasodása, hanem a XVIII. század közepétől kezdve fejlődésnek induló technika is erősen közreműködik, a középkori társadalmi kereteket szétrobbantással fenyegeti. De nemcsak a gazdasági élet ostromolja a középkor társadalmi rendjét, hanem a reneszánszsal meginduló s egyre erősebben jelentkező individualizmus is olyan, soke szór jogos igényeket emel, amelyek kielégítése a középkor társadalmi szerkezete mellett alig lehetséges.

A fölvilágosultság embere korának nagy társadalmi problematikáját is racionizálással akarja megoldani. Szociológiája egyszerűen a mechanika vetülete. A kor hisz «szociális fizika» létezésében. Amiként a fizikai világnak megvannak a maga egyetemes törvényei, amelyek szerint élete folyik, úgy az emberi társadalom életében is egyetemes törvények érvényesülnek. A nagy föladat e törvények fölismerése. A keresésben a kiindulás az emberek teljes egyenlősége és szabadsága. «Minden ember szabadnak és egyenlő jogúnak születik s ilyen is marad» — hirdeti a francia forradalom. A társadalom tehát nem sejtek-bő, különböző szervekből fölépülő organizmus, hanem atomisztikus szerkezetű közület. Az egyéni szabadságnak és egyenlőségnek ez a hallatlan kisarkítása veszedelmesen fölfokozza az egyén s a közület közti feszültséget. De a fölvilágosultság embere nem ijed meg e veszélytől — korlátlan

optimizmusában hisz a kettő érdekkörének kiegyensúlyozódásában. Amilyen fokban emelkedik az egyedek kulturális életszínvonala, oly fokban virágozik föl az emberiségben a kiegyensúlyozódást biztosító «erény». Az erény a fölvilágosultság etikája szerint az egyénnek a közhöz való olyatén hozzásimulásában áll, amely az ember függetlenségén, szabadságán nem ejt csorbát. A társadalom átracionalizálása nemcsak harmóniát teremt az egyén s a köz viszonyában, hanem különböző zavaró, irracionális tényezőknek az emberi társadalom életébe való betörését is megakadályozza. A fölvilágosultság embere az egyéni és társadalmi élet titokzatosságáról, szövevényességéről, mélységes irracionálisáról nem akar tudni. Fülöp Miller joggal emeli vele szemben a «begriffliche Guillotiniierung des lebendigen Menschen durch die Abstraktion», az élő ember fogalmi kivégzésének súlyos vádját. Mint szörnyű ironia lánghoz föl a fölvilágosultság záradékként a francia forradalom, amely az ezrek véréből pirosuló guillotint is meghozta.

A szenvedélyes racionalizálás nem kímélte a keresztény állameszmét sem. Az állameszme szekularizálása már a reneszánszsal, elsősorban Machiavellivel kezdődik. A folyamat a XVII—XVIII. század nagy monarchiáiban folytatódik. E monarchiák koronás urai a maguk jogát, hatalmát még az Istentől származtatják, akivel szemben elismerik felelősségüket, de már az Egyházzal szemben teljes függetlenséget, szuverenitást követelnek. A föls világosultság még tovább megy: állameszméje már teljesen szekularizált, az isteneszmével semmiféle

vonatkozásban nincsen. Ez államelmélet eszmetana Montesquieu, Locke, Pufendorf, Rousseau műveiből szűrődik le. Különösen Rousseau «Contrat sociale»-ja volt nagy hatással a modern állameszme kifejlődésére. Rousseau szerint az állam nem az emberi természetben gyökerező alakulat, hanem a szabad egyének szabad szerződéséből előálló egyesülés. Mint ilyen, minden hatalmát: a törvényhozóit, kormányzóit és bírót a népből meríti. A népakarat, «volonté generale», a számszerinti többség véleményében fejeződik ki. A mindenkori kormányhatalom tekintélye is a szuverén nép kölcsöne, amelyet bármikor megvonhat tőle. «Az állam merő eszközzé, liberális rendőrállammá lesz, amelynek föladata a közjót szolgálni, az emberi szabadságot, a kultúrjavakat védelmezni.» (Wiese.) Nagy Frigyes, a fölvilágosultság legjellegzetesebb uralkodója szerint az állam értelme ama föladatában keresendő, hogy a magasabb értékeket szolgálja, az egyetemes kultúr-munkában a fölvilágosultság szellemében előljárjon. Rathenau szerint «a legmegrendítőbb döntő szót, amely valaha királyi ajkáról elhangzott», Nagy Frigyes mondotta ki, amikor az uralkodót mint államhivatalnokot határozta meg.

A fölvilágosultság embere szenvedélyes racionalizmusa mellett sem metafizikátlan. Metafizikájának sarkpontja az értelem s a természet állandó korrelációja. Ez a korreláció abban a «monisztikus azonoságban» fejeződik ki, amelyben a természet s az értelem a fölvilágosultság emberének tudatvilága előtt jelentkezik. «Natur ist immer schon vernünftige Natur» (Wiese) a kor szemléletében. E létszemlélet

világképe a középkor világképének szekularizált mása: az Isten országa gondolatának helyébe lép a kultúra, a transzcendens világmagyarázatot kiszorítja az immanens értelmezés, a hitet föl váltja a tudomány, az értelem. Ugyanilyen módon alakul ki a történetbölcselet is. Az emberi történelem végső célja nem az Isten országának megvalósítása, hanem az egyetemes kultúra felvirágoztatása. Az emberiségnek nem megváltásra, hanem értelmi erőinek harmonikus kifejlesztésére van szüksége. A fölvilágosultság emberének különben egyik jellegzetes tulajdonsága a történelem iránti érzéketlenség. Ez az ember ahisztorikus — nem látja a történelem szerves egészét, a történelmi hagyományok nagy értékét, teljesen vak a történelmi irracionálékkal szemben. Dilthey megkísérli e vád alól mentesíteni, de eredménytelenül.

A fölvilágosultság emberének irodalmi és művészeti életében az eddig vázolt gondolatvilág tükröződik. Miként egész szellemi életében, úgy művészeiben is a kor átlátszóságra, világos szerkezetre, egyetemességre, az egyéni visszaszorítására törekszik. Esztétikája a művészet célját a «természet utánzásában», a harmonikus világkép tükröztetésében jelöli meg. A művész mint «alter deus» ugyanolyan szellemben alkotson, mint ahogy «az értelmes természet» teremtett. A kor irodalma a fölvilágosultság eszmekörének, etikájának szócsöve. Amíg az angol irodalom a fölvilágosultság szellemében érteimezett «erény» kultuszát űzi, a francia írók rombolóbb irányban törnek előre, alkotásaikat klasszikus nyelvezetük mellett szkepszis, gúny, metsző kritika

jellemzi. A francia polgárság ezen irodalmi termékekből szívta magába azokat az eszméket, amelyek a nagy forradalom robbantási anyagát szolgáltatták. A német irodalmon is kiverődnek itt-ott radikális vonások, de a maga egészében nyugodtabb, vannak keresztény reminiszenciái is.

A XVIII. század alkonyán a fölvilágosultság végzetesen egy oldalra billent gondolatvilága bomladozni kezd. Nemcsak a bölcelet, hanem a szép-irodalom felől is erős lökéseket kap. A pozitívizmus, Kant kriticizmusa megrendíti az emberi értelem korlátlan hatalmába vetett hitet. Az ész túlhajtott kultuszával szemben az ember érzelmi világa lázadni kezd. A racionalizmus egyetemesítő törekvésével szemben az egyéniség is követeli a maga jogait. Az embert s a világot behálózó antinómiák, ellentétésségek fölött sem lehet oly fölényesen el-siklani, mintahogy azt a fölvilágosultság megkísé-reite. Mire a «legkeresztényietlenebb» század le-pereg, új eszmék, új törekvések indulnak el törté-nelmi útjukra.

A ROMANTIKUS.

A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK NYUGTalan évtizedei egy különös embertípust sodornak magukkal. A kultúrtörténet magát az embertípust romantikusnak, a szellemi áramlatot, amely kikristályosította, romanticizmusnak, romantikának keresztelte el. Ez az embertípus az utolsó századforduló óta az irodalom- és kultúrtörténet különös érdeklődésének részese. Lélektana, kulturális hozama, életszemlélete, világnézete körül hatalmas irodalom támadt. Ennek dacára a romantika körül még mindig nagy a köd — még egyetemesen elismert, határozott terminológiáig sem jutottunk el. A kérdésre: mi a romantika? ma is nagyon eltérők a válaszok. A fogalmat körülvevő káosz, a terminológiai határozatlanság forrása elsősorban maga a romantika, ez a «phénomène complexe et fuyant», azaz szövevényes, a fogalmi satukból kisikló szellemtörténeti tünemény. A klasszicizmus a maga határozott célkitűzéseivel, szépségeszményével, racionális törvényeivel pontosan meghatározható, a romanticizmus örökké változó, hullámzássá föloldódó életével legfeljebb leírható.

Mielőtt hozzáfognánk a romantikus embertípus vázolásához, kettőt kívánunk hangsúlyozni.

Először állapítsuk meg, hogy a romantikában nem kizárólagosan újkori törekvésekkel, eszmeáramlással állunk szemben. «A nagy népcsoportokon, az év« ezredeken keresztül egy ellentét vonul végig — a

klasszicizmus és romantikus örök ellentéte. Az előbbi az éles körvonalú alak, a pontos fogalmak, az átlátszó tagozódás utáni törekvés jellemzi, az utóbbit lenyűgözi az élet végtelensége s legfőbb vágya az egész lelket lefogó, szabadon hullámzó hangulat megteremtése.» (Eucken.) A romanticizmus az élet mélységeiben gyökerező ellentétek egyikének pólusa. Az ellentétet azon a vonalon kell keresnünk, amelyen a racionalizmus — irracionalizmus, szív — agy, férfi-nő, Werden — Sein, Észak—Dél fogalomtárok mögött rejtőző ellentéteségek helyezkednek el. A görög kultúrszemléletben az Apollo-Dionysos, a szép, határozott formákban elpihenő lét s az életmámor istene közti feszültség képviseli a klasszicizmus-romanticizmus ellentéteséget.

Második megjegyzésünk, hogy az újkori romanticizmusban nem szabad kizárólag irodalmi jelentéset látnunk. Az áramlat visszhangja kétségkívül az irodalom és művészet felől a legerősebb, de hullámai ezeken túl a legkülönbözőbb kultúrszférákban is benyomulnak. Politika, szociológia, vallási élet egyaránt hatása alatt áll. Még a gazdasági élet sem tudott vele szemben teljesen elszigetelődni. A romanticizmus egyetemes kultúráramlat, amely egy újabb embertípussal ajándékozta meg az újkort.

Az újkori romantika Északról, Angolországból indul ki. Sokan egyenesen Észak lélektanának kis áramlását látják benne. Kezdetét valahol a XVIII. század közepe táján kell keresnünk. Még a XVIII. század második felében átsap Franciaországba, Németországba s a XIX. század első felében előnti

egész Európát. Egyes írók a forrás keresésében még messzebb nyomulnak vissza: egész a reneszánszig, a reformációig. Ellenforradalmi írók annak a fölhasználásnak eredményét látják benne, amely a reformációval indul meg s a fölvilágosultságon keresztül a francia forradalomhoz vezet. («Monstrum mit den drei Köpfen: Reformation, Revolution und Romantik» K. Schmitt.) Közvetlenül, elhatározó lökessel a fölvilágosultság indítja meg az áramlatot. A fölvilágosultság egyoldalú, merev gondolatvilága, szükség-szerűen kihívja az erős visszahatást. Az Esz istennője nem váltotta be ígétét. A rideg ész szinte vallásos tisztelete, az egyetemesítés, a tipizálás, merev forma szenvedélye, az egyéni és történelmi életet keresztül-kasul szelő nagy ellentétek, irracionálisok hallatlanba-vétele, az emberi lélektan érzelmi és képzeleti világának lefojtása nem állandósulhat abban az emberben, akinek élete nemcsak agyból, hanem szívből is táplálkozik. A romantika forradalmat jelent azzal a gondolatvilággal szemben, amely előtt a fölvilágosultság embere néma hódolattal áll. A szellemtörténeti forradalom a XIX. század első felében sok ponton győzelemre jut. Sikerének megértését meg fogja könnyíteni ama történelmi szituáció rövid vázlata, amelyben lezajlik.

A XIX. század nagy nyugtalansággal köszönt be Európában. A francia forradalom a politikai életben világszerte hatalmas hullámozást indít meg, amely évtizedek hosszú során át sem tud elsimulni. Itt is, ott is föl-fölcsapnak a háború, forradalom lángjai. Kant jó prófétának bizonyult, amikor még 1798-ban jósolta, hogy a francia forradalom hatásai hosszú

időn át érezhetőek lesznek Európa életében. «Ein solches Phänomen in der Menschengeschichte vergisst sich nicht mehr.» A XVIII. század véreskező monstruma, a francia forradalom végleg fölborította a középkor valamikor megingathatlannak hitt rendjét. A monarchikus eszme mély sebeket kap, amelyet Napoleon császársága sem gyógyít be. A társadalmi és gazdasági élet évszázados keretei, mint a rendiség, a céhek összeroppannak. A forradalmi eszmék futótűzként terjednek el egész Európában. A nemzeti és egyéni függetlenség, szabadság, a társadalmi egyenlőség eszméje a kor valóságos mítoszává válik. A nemzeti gondolat győzelmes előre törése új feszültség, politikai súrlódások forrásává lesz. Európaszerte elszánt függetlenségi törekvések észlelhetőek. A társadalmi élet forrongásban van. A nagy áramlat, a demokratizálódás hatalmas lendülettel törtet előre. «Nem ámíthatjuk magunkat, a társadalom nagy lépésekben törtet előre a demokratizálódás útján» — írja Cavour. Új társadalmi rétegek törnek fölfelé, követelnek politikai, kulturális, gazdasági érvényesülést. Emellett a gazdasági élet dinamikája a technika fejlődése nyomán rohamosan emelkedik. A gazdasági kérdés nagy lendülettel sodródik az élet középpontja felé, a kapitalizmus a maga démonikus erőivel egyre mélyebbre nyomul be a legkülönbözőbb élet» szférákba. E nagy, sokszor erőszakos elváltozások közepette szomorúan nélkülözi a kor azt a biztonságot, erőforrást, amelyet a biztos, szilárd alapokon nyugvó világnézet jelent. A nagy romboló, a fölvilágosultság, elvesztette ugyan varázsát, eszmei világa összeomlott, nagy optimizmusa megroppant,

de romjai elborították Európát. E romok közt fölburjánzott a másik veszedelmes romboló, a szkepszis, amely megakadályozta, hogy a XVIII. század valláséleti sivársága után a hitet igénylő kor az erős hithez el is jusson.

Ezek a nyugtalan, forrongó évtizedek duzzasztják meg a XVIII. századból kiinduló romanticizmust. A romanticizmus mindenekelőtt elfordul a fölvilágosultság sivár gondolatvilágától. «Wir haben uns von der Furcht vor der raison, dem Gespenst des 18. Jahrhunderts emanzipiert: wir wagen absurd, kindisch, lyrisch zu sein — mit einem Worte: wir sind Musiker» — hirdeti a romantika bár késői, de egyik legmarkánsabb s főleg legtragikusabb képviselője, Nietzsche. A romanticizmus nem esküszik az észre, követeli a szív, az érzelm, az ösztön, a képzelet jogait az élet alakításában. Nem hajlandó a száraz fogalmak, sémák, típusok holt világába bezárkózni, hevesen tiltakozik az élet merő intellektuális zálása, átszellemesítése ellen, az életértékek rangsorában helyet követel az egyéni, az ösztönös, az érzelmi és érzéki számára is. Művészetében, irodalmában nem a megmerevedett formák, az élettelen akademizmus rabja, követeli az egyéni teremtő erők szabad érvényesülését. Vallási életének irányítását sem az észre, hanem az érzelmre s a képzeletre bízta.

A romanticizmus természetesen nem merően a fölvilágosultság negációja. Ezek a forrongó, nyugtalan évtizedek pozitív célkitűzéseket, új eszméket, eszmenyéket is hoztak Nyugat kultúréletébe. A romantika lelkéhez nem fogunk csak a negatívumok, a fölvilá-

gosultsággal szemben antitetikus jellegzetességeinek kiemelésével hozzáférni, hanem látnunk kell azokat a pozitívumokat is, amelyekkel Nyugatot gazdagította.

Mindenekelőtt kíséreljük meg annak a kérdésnek eldöntését, hogy a romanticizmus miként illeszkedik bele kultúrtörténetünk folytonosságába. A sok szellem történeti magyarázat közül, amelyek a kérdés megválaszolására vállalkoznak, Karl Schmitteben tudunk leginkább megnyugodni. Schmitt a romantika, mint szellemtörténeti probléma kibogozásában Taineből indul ki. Taine, aki természetesen elsősorban a francia romantikát tartja szem előtt, a romantikus gondolatvilágban annak a polgárságnak kultúrtörténeti hozamát látja, amely a francia forradalom óta érvényesülési körét állandóan tágítja, mélyíti. E polgárság nem elégszik meg a monarchia, a nemesi előjogok megdöntésével s a saját politikai jogainak kiterjesztésével, hanem az egyetemes kultúréletben is döntő tényező akar lenni. Bár Franciaországon kívül a polgárság más történelmi adottságok, keretek közt keresi a maga kulturális érvényesülését, ilyen törekvéseinek célkitűzése szellemtörténeti szempontból alig különbözik a francia polgárságétól. Két pontban mutatkozik jelentős eltérés: az egyik politikai, a másik irodalmi vonatkozásban. Politikailag Franciaországon kívül a romanticizmus mindenütt a nemzeti függetlenség, szabadság lelkes harcosává lesz. Irodalmi vonatkozásban Franciaországon kívül az egyes nemzeti irodalmak alacsonyabb fejlődési foka miatt nem jelentkezik oly élesen a klasszicizmus ellenhatásaként.

A romanticizmus hordozójának, a polgárságnak

lelkivilága telítve van a fölvilágosultság eszméivel. A fölvilágosultság végleg fölborította a keresztény középkor felsőes értékhierarchiáját. Benne a szellemi szféra szekularizálódása befejeződött. A kaoszól új értékvilág emelkedik ki, amely transzcendens vonatkozásokat, igényeket már nem ismer, középpontja nem az Isten, hanem maga az ember. Ez az ember a XVIII. század végzetes tévedése szerint természettől jó, sem megváltásra, sem kegyelmi támogatásra nem szorul. Az új evangélium, amelynek legfőbb apostola Rousseau, a francia romanticizmus atyja, nem akar tudni eredeti bűnről, az emberi természet rosszra való hajlandóságáról. A «bonté naturelle» (természetes jóság), «bon sauvage» (a jó vadember) jelszóvá lesz. Az ember kiteljesedésének erői magában az emberben s nem egy kegyelmi létrendben rejtőznek.

A romanticizmus a XVIII. század antropocentri» cizmusát mindenestől magáévá teszi. A romantikus szélsőséges individualista. «A romantikában az objektív világ mindenestül elmerül az egyénben — az élet összes rejtélyeinek megoldása az énben keresendő.» (Martin.) Ez az egyén lerázva magáról minden köteléket, amely szabadságában korlátozhatná, maga lesz a «saját maga költője, bölcselője, királya és papja» — tehát az összes kultúrszférák szuverén ura. Etikája nem akar tudni bűnbánatról, alázatos» ságról, önlegyőzésről — az új varázsszó «Selbstent» faltung», az egyéniség szabad kibontakozása. Minden, ami az egyénen kívül áll, csak alkalom, eszköz az egyéni élet gazdagságának, dinamikájának emeléséhez. Még a legmagasabb szféra, a vallási élet is ennek

a célnak szolgálatában álljon: színezzé, mélyítse, hullámoztassa az egyén életét. Aki odafigyelt Nietzsche felejthetetlen élethimnuszaira, Zarathustra nyugtalan, forrongó, dionysosi szakaszaira, az a romantika lelkét hallotta beszélni. Schmitt jól állapítja meg: Nietzsche egy személyben a romantika főpapja és áldozata.

Miben keresse ez a minden irányban önállósult, autarchiás ember a maga kiteljesedését?

E kérdés megválaszolásában a romanticizmus útja már elválik a fölvilágosultságtól. Ez utóbbi szerint az embereszmény az «ens rationale», az egyéni és tömegi élet kiteljesedését az értelemről kell várni. Az embertípust magasabb létfokra emelni csak szellemi, értelmi világának gazdagításával lehet. A fölvilágosultság istennője, megváltója az ész. Ezzel szemben a romanticizmus az eszményi embert az egyén érzelmi, képzeleti, ösztönös erőinek kibontakozásától, érvényesülésétől várja. A romantikus élet-szemléletben az élet súlypontja a száraz intellektuális tevékenységről mint élettartalomról az esztétikum felé tolódik el. Az oltárra új istennő kerül: a művészet. A romanticizmus az igazi, természetes, egyetemes művészet, mint az emberi élet egyedüli kiteljesítő jenek evangéliumával jön. A romantikus élete «Leben aus einem amoralischen Aestheticismus». (K. Viëtor.) A művészet az ember legfőbb életföladata, legmagasabb metafizikai tevékenysége. «Die Kunst ist der einzig wertvolle Bestand des Lebens, eine ästhetische Lebensführung und Lebensanschauung entwickelt sich zu schroffer Ausschliesslichkeit» (a művészet az élet egyetlen értékes eleme,

egy bizonyos esztétikus életvezetés és életszemlélet merev kizárólagosságot követel) — jellemzi a romantizmust Eucken. Az egész világ léte csak mint esztétikai fenomén igazolható. A neves német romantikus, Wackenroder a romanticizmus nevében beszél, amikor lelkesedve írja: «Nur Schaffen bringt uns der Gottheit näher; und der Künstler, der Dichter ist Schöpfer. Es lebe die Kunst! Sie allein erhebt uns über die Erde und macht uns unseres Himmels würdig». (Csak az alkotás visz bennünket közelebb az Istenséghez; s a művész, a költő alkotó. Éljen a művészet! Egyedül a művészet emel bennünket a Föld fölé s tesz méltókká mennyországunkra.) Művészetté kell «átmagasztosulnia» minden élménynek — még a vallásnak is. A német romantika ismert képviselőjének, Tiecknek egyik hőse azt vallja, hogy «die Andacht ist der höchste und reinste Kunstgenuss (az ájtatosság a legmagasabb és legtisztább művészi élvezet). Nem szabad csodálkoznunk, hogy az ugyancsak romantikus Zacharias Werner ezt a kérdést veti föl : «Miért nincs közös szavunk a művészt s a vallás számára!?»

Amit eddig mondtunk, szolgáljon a romantikus, mint embertípus vázlatának háttéréül.

A nehézségek, amelyekbe lépten-nyomon botlunk, amikor a romanticizmus mint szellemtörténeti áramlat gondolatvilágának kiemelésén fáradozunk, még nagyobbak lesznek, amikor az áramlat embertani vetületének, a romantikusnak megrajzolásába fogunk. Nem mintha az embertípustól nem örököltünk volna bőségesen olyan alkotásokat, amelyek énjét, egész valóját hűségesen tükröztetik. Gondoljunk csak a

romanticizmus virágzó irodalmára, nagy zenei alkotásaira. Nem is ott keresendő a nehézségek forrása, mintha az utókor nem szentelt volna kellő figyelmet, érdeklődést az embertípussal szemben. A romanticizmus hatalmas irodalommal dicsekedhetik, amely a legkülönbözőbb szempontokból taglalja, vizsgálja ezt a szövevényes gondolatvilágot. A nehézségek magában a romanticizmusban rejlenek. Ennek az áramlatnak a lényegéhez tartozik a nyugtalan vibrálás, ellentétességek, antinómiák keresztül-kasul szövése, a színek örökös játéka. E lényegi velejárók mellett egy egyetemes ideáltípus rajzát nehezíti az a körülmény is, hogy magán az embertípuson erősen kiverődnek a nemzeti sajátosságok. Más a francia, más a német romantikus. Magában az áramlatban az évtizedek folyamán is jelentős elváltozások mutatkoznak, amelyek természetesen az embertípusban is visszaverődnek. Erős különbségek mutatkoznak a XIX. század elejének és közepének romantikusa között. E körülmények hangsúlyozásával kíséreljük meg az embertípus vázlatozását.

A romantikus lélektanának legszembeesőbb vonása a nagy nyugtalanság. E lélektani tünetben első sorban annak a történelmi szituációnak visszhangját kell látnunk, amelyből a romantikus kiemelkedik. Láttuk, mennyire kavargó a XIX. század elején egész Európa. Új eszmékkel van telítve a levegő, mélyre nyúló reformok rázkódtatják meg a társadalmat. Amikor a mámor, amelybe Európa a francia forradalom jelszavai nyomán esett, foszladozni kezd, az egyén rádöbben a maga veszedelmesen nagy szabadságára, egyedülvalóságára. Rá kellett eszmélnie,

hogy a középkor minden kötelékét letépve magáról, egyedül áll azokkal a hatalmas inorganikus erőkkel szemben, amelyeket rászabadított a világra s amelyek összetöresse! fenyegetik. Az Egyháztól elhidegülve, a tekintélyt félrelökve világnézetileg is magára van hagyatva. Az előző nemzedék bölcselete mindent kikezdett, amire küzdelmes évszázadok támaszkodó tak, ezer ponton elszórta a kétely magvait. Európát a régi világ felrobbantásából támadt káosz borítja, amelyről nem tudni, mivé fog formálódni. A romantikus ösztönszerűen érzi, hogy a káoszban véshedímes erők lüktetnek, s ez érzés, amelynek az irodalom, a korfigyelők hangot is adnak, nyugtalansággal, félelemmel tölti el.

De nemcsak a történelmi szituáció, a nagy korproblémák tartják nyugtalan feszültségben a romantikus lelkivilágát. Ez az embertípus önmagában, lélektanában, életszemléletében hordja nyugtalanságának forrását. Lábai alól elvesztette a középkor sziklaszilárd világnézeti alapját s ezzel a biztonság érzését. Nincs érzéke a lét sztatikai értékei iránt, merő dinamikává bomlik egész lénye. Élete merő nőszalgia a végtelenség után. Mozgássá, hullámozgássá válik benne minden: a lélek mámorra, a világ nyugtalan folyammá, minden állag történetessé, a végtelenség felé való történetessé. De ez a történetés nem a titánok harca a magasabb létfokért, hanem csak örök vágyódás. «Der Romantiker ist ein ewig Werdender, aber nie ein Ringerder, sondern nur ein ewig Sehnsüchtiger.» (Martin.) Maga a végtelenség felé való történetésük nem a végtelenség, hanem az örök változás, mozgás szeretete: nem a végtelenség birtoklása,

ban termékenyítőleg hatott, de életszemléletileg és etikailag nagy veszélyeket rejtett magában. Csak az összes szellemi és lelki erők harmonikus fejlesztése és érvényesülése vezethet szép egyéniség kialakulásához. A romantikus Brentano panaszolja, hogy «mi kizárólag a képzeletet növesztettük magunkban, s az részben fölfalt bennünket».

A romantikus nem a rideg ész, hanem a meleg szív embere. Nem lehet gazdag, boldog ember, akinek szegényes, rideg az érzelmi világa. Minden út az élet nagy értékeihez a szíven keresztül vezet. A képzelet mellett a szív a romantikus lélektan nagyhatalma. Novalis nyílt őszinteséggel vallja, hogy «das Beste ist überall die Stimmung». Minden lobbanjon ki érzelemben. Friedrich Schlegel — természetesen még katolizálása előtt — azt ajánlja, hogy «minden célkitűzés nélkül vessük magunkat az örökké hullámzó képek és érzelmek folyamába». A romantikus született lírikus. Költészete, zenéje az érzelmi világ sok szépségét felejthetetlen művészettel érzékíti meg. Melegszívű barát tudott lenni. Tiecket és Wackenrodert, Friedrich Schlegelt és Schleiermachert, Arnimot és Brentanot az irodalomtörténet előtt is ismert megható barátság fűzi egybe. A barátság kultusza e kultúrkorszak egyik meleg sajátossága. A romantikus résztvevő meleg szívvel fordul a szenvedők felé. A betegségben, szenvedésben nemcsak fájó terhet, hanem az élet legnagyobb értékeit rejtegető mélységekhez levezető utat is látja. A romanticizmus talán e ponton jár legközelebb a kereszténységhez. Lehetetlen meghatódás nélkül Novalist hallgatni, amikor a szenvedés problémáját

boncolgatja. Mély igazsággal panaszolja föl, hogy «még mindig tökéletlen a művészetünk a betegségek kihasználásában» erkölcsi, vallási, sőt intellektuális életünk elmélyítésére. «Wie wenn ich Prophet dieser Kunst werden sollte?»

Az érzelmi világ mértéktelen kultusza természetesen káros hatásokkal is járt. Ezek közt a legveszedelmesebb az egyén akarati erőinek gátlása, sorvasztása. Az érzelmi világ túltengése következtében a romantikus impresszionistává lesz, akit a kedély» állapot, a hangulat ide-odahány. Lelkivilága nélküsi lözi azokat az erőket, amelyek szembe tudnának fordulni az érzelmek sokszor helytelen irányba törő sodrával. Nem a nagy célkitűzések, akarások, hanem a pillanat embere, inkább receptív mint produktív, aki el-elmerül az erőtlen szentimentalizmusban. Látni fogjuk, hogy ez a túltengő, fegyelmezetlen érzelmi világ milyen károsan befolyásolja a romantikus vallási életét.

Az érzelmi világgal kapcsolatban szeretnénk rás mutatni a romantikus egy különös jellegzetességére. Ez az embertípus szereti a finom, fölényes iróniát, gúnyt, szatírárt. Regényeiben, színdarabjaiban sokszór találkozunk e jelenséggel, festészetén is át-áttör. A nietzschei bölcselet, ez a legromantikusabb filozófia át meg át van szöve iróniával. Amit Nietzsche Sokratesről mond: «Immer ironice» — róla is eis mondható. A romanticizmus e hajlamában lélektanának legjellegzetesebb tulajdonsága talál kifejezést. F. Schlegel szerint az irónia «das klare Bewusstsein der ewigen Agilität, des unendlich vollen Chaos» — az örök tevékenység, a végtelenül gazdag

káosz világos tudata. A romantikus minden állagot, minden Seint történéssé, Werden-né robbant. E lélektani igény, mondhatnók szenvedély elől nem menekülnek meg saját alkotásai sem. Nem a végső leges formát öltött Kosmos birtoklásában, hanem a gomolygó, új lehetőségektől terhes Chaoszban keresi a maga boldogságának forrását. Az irónia, a gúny a romantikus robbantó anyaga, amely a föl-épített Kosmost újra Chaosz-szá bontja, hogy ez utóbbiból új harmónia legyen teremthető. Ez a lélektan sikolt ki Nietzsche Zarathustra-dalaiból, amelyekkel világát köszönti.

Der Wahrheit Freier? Du?

Nein! Nur ein Dichter!

Ein Tier, ein listiges, raubendes, schleichendes,

Das lügen muss,

Das wissentlich, willentlich lügen muss:

Nach Beute lüsternd

Bunt verlarnt

Sich selber Larve

Sich selbst zu Beute —

Das — der Wahrheit Freier?

Nein! Nur Narr! Nur Dichter!

(Te, az igazság lovagja? Nem! csak egy költő! Ravasz, rabló, sompolygó állat, amelynek hazudnia kell, amelynek tudatosan, akarva hazudnia kell: zsákmányra éhes, tarka álarc alatt, saját magának álarca, saját magának zsákmánya. Ez az igazság bajnoka? Nem! Csak bolond! Csak költő!).

A romanticizmus embertani eszménye a teremtő lángész, a zseni. A XIX. század második fele az

embereszme legszebb, legértékesebb megvalósítóját a tudásban, a romanticizmus a lángészben látta. A zseni-kultusz e szellemi irányzat egyik jellegzetessége. A zsenik az emberi kultúra emelői, akik egy-egy hatalmas lökéssel viszik előbbre a fejlődés nagy ügyét. Nietzsche szerint «die ganze Entwicklung der Menschheit vollzieht sich durch ihre höchsten Exemplare, durch die Genies». Az államnak, a kultúrának egyik legfőbb feladata olyan légkör megteremtése, amelyből egy-egy lángész kirobbanhat. A zseniben sokszor évtizedek, sőt évszázadok lassan születő energiái gyülemlenek össze. A romantikus zseni-eszményben intuitív és reflektív erők hatalmas képzelettel társulnak s virágoznak ki halhatatlan alkotásokban. Az alkotás a tudat síkján indul meg, de belekapcsolódnak az öntudatalatti világból kiemelkedő, az ösztönös természetben gyökerező őserők is. A zseni azonban nem egyszerűen vak eszköze a benne feszülő, lüktető erőknek, hanem az öntudat, a reflexiók fénye mellett alkot. Az alkotás mint az erők munkája egyoldalúan szubjektív: a súlypont nem a születő műben, hanem magában az alkotásban rejlik. A romantikus mint szélsőséges esztéta elsősorban a teremtő erők játékát, az azt kísérő hangulatot élvezzi. Van benne bizonyos dilettantizmus, amely a klasszicizmus céltudatos, kitartó alkotó munkájával szemben az eszme formai kivitelében felületes. «Die Romantiker wollen denken und dichten, das Ausführen und Bilden aber ist ihnen nebensächlich». Goethe, a forma szuverén, halhatatlan mestere ezért fordul el tőlük. Itt kell keresnünk annak magyarázatát, hogy a roman-

ticizmusnak gigantikus alkotásai, aminőkkel akár a reneszánsz, akár a klasszicizmus dicsekedhetik, nincsenek.

A romanticizmus zseni-kultuszával kapcsolatban vessünk legalább egy futó tekintetet legjellegzetesebb életszférájára, művészetére. Láttuk, a romantikus értékvilágnak ez a koronája: az élet magaslatai a szép örök birodalmában vesznek el.

A romantikus esztétika szeret a térbeliség s az időbeliség művészei között különböztetni. Így pl. Wilhelm Schlegel az összes művészeteket két nagy csoportra osztja: festészet, építészet és plasztika mint a tér, költészet és zene mint az idő művészei. A két csoport közt az áthidaló a tánc. Az előbbi csoport a műélvező ember szempontjából nézve vizuális, az utóbbi akusztikus jellegű. A vizuális jellegűek a szép forma, az akusztikus jellegűek a hangulat, érzélem művészei. E fölosztáson is áttör a romantikus lélektan legjellegzetesebb vonása a történes, a szüntelen hullámozás, a Werden nagy szeretete a világgal mint sztatikai valósággal szemben. Itt állunk újra az Apollo-Dionysos ellentéttel szemben. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a romanticizmus maradandó alkotásai elsősorban az időbeliség művészeiben, tehát a költészetben s a zenében keresendők. Schelling szerint «Schönheit ist das Unendliche endlich dargestellt» (a szépség maga a végtelenség véges alakban érzékítve). A végtelenséget pedig megközelíteni nem a térbeliségen, a zárt, bármennyire is tökéletes formán, hanem az időbeliségen keresztül tudjuk. A romanticizmus művészetében is annyira ez utóbbi rabja, hogy a térbeliség

művészeteit is az időbeliség felől értelmezi, ez utóbbi szimbólumait látja bennük. Novalis szerint «Plastik ist nichts Anders als Figuristik der Musik». A romantizmus a szobrászatban is az érzelmi világ tükröződését keresi. Festészete, amelyben a vibráló, lágy színek oly fontos szerepet játszanak, ugyanezt mutatja. Legjellemzőbb ilyen vonatkozásban nagy szeretete a gótika iránt. A romantikus a gótikában találta meg a maga legbeszédesebb építészeti stílusát. A gótikát mint kővé meredt hullámzást tudta lege jobban újra mozgásba földani.

A romantizmustól virágzó irodalmat örököltünk. Ez az irodalom szembefordul a formáiban és szellemében egyaránt megmerevedett klasszicizmussal. Újjászületést sürget nyelvben, stílusban, formában, tárgyban. A klasszicizmus dogmatikájától elfordulva a múltban s a népben keres s talál új forrásokat. A jelszó: az író hallgasson kizárólag a saját teremtő géniuszára. Az áramlat főleg a lírára, a regényirodalomra s az irodalmi kritikára hatott termékenyítőleg. Ez utóbbi azonban nem a klasszicizmus nyugodt, objektív szempontok szerint igazodó értékelése, hanem a kritikus azon lelki élményeinek visszhangja, amelyekhez a kritika tárgya vezetett. A romantikus líra, regényirodalom sokszor megkapóan tudta tolmácsolni az emberi szenvedést, örömet, az én viaskodásait, optimizmusát, pesszimizmusát. A nemzeti eszme melegen, sugárzóan lüktet ez irodalomban. Az egyes irodalmak nyelve hatalmas fejlődésnek indul. Simulékony, színes ritmusban, csengésben gazdag nyelvkészség fejlődik ki, amely a legfinomabb lelki hullámzásokat, rezdü-

léseket sokszor csodálatos hűséggel tudja festeni. A kor irodalmi termékeit olvasva azonban sokszor kísért a gondolat, hogy ez a művészet a végtelenség, az abszolútum felé törtet, de minduntalan visszazuhan a relatívumba. Goethe, akiben pedig fiatal korában lehetetlen föl nem ismerni a romantikust, kemény szavakat talál erre az irodalomra, amely «sem mélységesen vallásos, sem gazdagon emberi nem tud lenni, rabja szentimentális képzeletének, szűk nacionalizmusának». A romantika végső világ» nézeti fogalma Janentzky szerint a káosz. E lélektani megállapítást igazolja gyakran irodalma is.

A romanticizmus legegyénibb, legkifejezőbb művészete a zene. Nietzsche a zenében találja meg a romantika leglényegesebb, legfontosabb elemét. A romantikus esztétika szerint a zene a művészetek művészete, amelynek szárnyain az ember legjobban meg tudja közelíteni a végtelent. Érzelmi világunk, öntudatalatti énünk benne találja meg legmegértőbb, legbeszédesebb tolmácsát. Wackenroder szerint a zene tör utat kedélyvilágunk mélységeibe, tanít meg bennünket az érzelmet átérezni. A zenén keresztül áramlik ki a legbensőségesebben, legerősebben belső életünk, benne simulnak el, oldódnak föl a legs nagyobb lelki feszültségek. Zenetörténeti nevek, mint Schumann, Mendelsohn, Weber, Brahms s mindenekelőtt Wagner mutatják, hogy a romantizmus szeretete a zene iránt ugyancsak nem volt terméketlen. Nietzsche bölcselete mellett a wagneri operákon keresztül látunk legmélyebben bele a romantika lelkivilágába.

A romantikus elsősorban a művészetek rajongója,

de főleg az első évtizedekben az állami élet tevékeny tényezője is akar lenni. Ismeretes Lord Byron, Stein báró, Chateaubriand fontos politikai szerepe. A ro-» mantikus mint államférfi is végletek közt hányódik. A kortanu Donoso Cortes a romanticizmusban forradalmi mozgalmat lát — a német romantika egyenesen a feudális társadalmi rend felé húz. A fiatal Friedrich Schlegel a köztársaságért lelkesedik, Novalis a fiatalság előítéletét látja benne s a monarchiát tartja megfelelőbbnek. A romantikus az első idők« ben inkább kozmopolita, hogy utóbb a nemzeti eszme álmodozó, lelkes katonájává legyen. Állt, harcolt a forradalmi barrikád mindkét oldalán.

Nagy sikereket a romantikus mint államférfi, nem tud elkönyvelni. Reynold jól jegyzi meg, hogy a romantikát s a politikát mély szakadék választja el, amelyet csak kevesen tudtak áthidalni. A kor, amelynek politikai életére a romantikus hatni akart, egyre messzebb sodródik ez utóbbi világtól. Embertípusa biztos lépésekkel tart a homo oeconomicus, a gazdasági szférában elmerülő ember felé. Már a jo-as évektől kezdve világosan látni, hogy a jövő politikai erői a liberális demokráciában, a nemzetközi tőkében, a gazdasági szférában forrásoznak. Ezzel az elanyagiasodó, a nagytömeg civilizációja felé sodródó világgal szemben a romantika idegen. A század közepe táján már teljes a liberalizmus győzelme. A romantikus számára nem marad más hátra, mint «visszahúzódni az elefántcsonttoronyba s a művészetek ápolásának szentelni magát». Ez be is következett. A romantikusok utolsó nemzedéke már csak gondolkodókból, írókból, művészekből toborzódik,

akik bizonyos lenéző, fölényes szellemi arisztokratizmussal tekintenek a polgári társadalom felé.

A politikai romanticizmusnak legmegkapóbb alakja magyar föld szülötte: Széchenyi István gróf. Szekfü Gyula múltunk ez óriásában látja megtestesülve az igazi politikai romantikust. «A romanticizmusnak sem számbavehető politikai elmélete, sem gyakorslati elmélete, sem gyakorlati alkalmazása nem található nyugati országokban, mindkettővel a magyarság ajándékozta meg a századot: az egyik Széchenyi művei, a másik Széchenyi élete.»

A romantikusban sokan szenvedélyes istenkeresőt látnak, akit lélektani adottságai a katolicizmus felé sodornak. Valóban, a kor egyik jellegzetes tünete a gyakori katolizálás. Mit gondoljunk a romantikusáról, mint homo religiosusról, mint istenkeresőről?

Aki az élet legfőbb célját a végtelen felé való törésben keresi, annak útja elkerülhetetlenül a vallási gondolatvilágon keresztül vezet. A romantikus vallásos ember. Vallási életének tragikuma, hogy merően mint képzeleti, érzelmi világ igényét, mint esztétikumot éli. Ez a korlátlan szubjektivista a vallás felé nem mint objektív értékvilág felé fordul, hanem abban is egyéni életérzésének elmélyítését keresi. A vallásban találja meg azokat a legmagasabb formákat, amelyekbe vágyait, érzelmeit, esztétikai igényeit öltöztetheti. Hogy a romantikus vallási élet mennyire a szubjektivizmus rabja, mennyire nélkülözi az objektívumot, annak beszédes példája Schleiermacher. E mély, meglelőkü romantikus szerint még «az Istenbe s a halhatatlanságba vetett hit sem elemi követelménye a vallásnak». Ugyanez a Schleiers

macher «a vallási fogalmakat kivetközteti szokott értelmükből, megfoghatatlanságukból s új értelem» mel tölti meg őket, amely érthetővé, a műveltek számára is elfogadhatóvá teszi azokat. A transzcendens ciából az immanencia talajára hozza le őket s ezzel leegyszerűsíti, pszichologizálja». (Ziegler.) Wachenroder szerint «Aberglaube ist besser als Systems glaube» — a babona többet ér egy kiépített hitrendszernél. A romantikus minden rendszert, legyen az racionalizmus, vagy klasszicizmus, avagy katolikus dogmarendszer, mint megmerevedést, megkövülést elvet. Ez a «javíthatatlan relativista» az Istenben is nem a végső nagy Valóságot, hanem Novalis szerint «der unendliche Stoff unserer Tätigkeit»-ot lát. A vallás is szolgálja a romantikus jelszót: «Je bunteres Leben, desto besser!» A romantikus, ez a «született pantheista» prototípusa annak az esztéta ems bérnek, akiben Kierkegaard a kereszténység egyik legveszedelmesebb ellenségét látta.

Mindazok után, amiket a romantikus lélektanáról mondtunk, nem lephet meg bennünket a romanticizmus meleg vonzódása a katolicizmus, az Egyház felé. Ez a vonzódás annyira eleven, hogy sokan a romanticizmusban katolikus újjászületést hajlandók látni. Elismerjük, hogy a fölvilágosultság szomorú vallási aszálya után a romanticizmus több megértéssel, szeretettel fordul a vallási, elsősorban katolikus gondolatvilág felé, de teljes, integer katolicizmust benne látni nem tudunk. A romanticizmus az Egyházban nem a föltétlen meghódolást követelő etikai, metafizikai, világnézeti igazságok isteni birtokosát és őrzőjét, a transzcendens életcél legfőbb munkását,

hanem öncéllá emelt lélektani igényeinek megértőjét látta. Ez a romantikus katolicizmus nem annyira katolicizmus, mint inkább antiracionalizmus, még inkább antiprotestantizmus. A protestantizmus mint racionált kereszténység a romantikust nem vonzotta. Tieck keményen támadja Luthert, a reformációt, hogy «egy isteni vallás gazdagsága helyett szász, értelmi ürességet adott, amely a szívet ki nem elégíti». A protestantizmussal szemben az Egyház a romantikus szemében hatalmas művészi alkotás, amely hangulatos liturgiájával, évezredek hagyományával, misztériumaival állandó feszültségben, hatalmas hullámszóban tudja tartani a lelket. Hogy ebben az Egyházban áll a «cathedra Petri», amely nem művészi alkotású «mitológiát», hanem felséges történelmi valóságokat őriz, évezredek számára az élet rejtélyeit átvilágító igazságokat, nagy, megsingathatlan etikai törvényeket hirdet, természetfölötti erőket sugároz ki, erről a romantika keveset beszél. «Katolicizmus — igen! De a szuverén képzelet felsőbbbsége mellett!» Meg kell hallgatnunk Tiecket, amikor egy konverziót, az Egyházba való visszatérést ír le. A megtérő természetesen romantikus ifjú művész, aki Rómában, a Szent Péter-templomban egy szentmisén vesz részt. Ének, zene visszhangzik a felséges ívek alatt, amelytől az ifjú művész kábulatba esik, megittasul. A pap egy lendületes, lelkes kézmozdulattal fölemeli a fehér Ostyát. Hatalmas harsonaszó hangzik föl «ellenállhatatlan erővel», s a művész egész lényét valami fölmagasztosult buzgóság, áhítat ejti rabul. A romantika számára elég előkészület és alap arra, hogy a

fiatal művész az Egyház kapuján kopogtasson s felvételét kérje.

Nem tudunk a romanticizmusban katolikus renezánszot látni. Georg Brandes megállapítása, hogy «a romanticizmus katolikus tendenciái mellett is pantheisztikus», legalább is közel jár a szellemtörténeti igazsághoz. De ennek hangsúlyozása mellett készséggel el kell ismernünk, hogy nem egy megtérő számára egyengette az Egyházba vezető utat. A megtérés a kívülálló számára mindenkor a legnehezebb, egyenesen megoldhatatlan lélektani probléma marad. Természetes és természetfölötti, tehát az emberi lélektan számára megközelíthetetlen erők együttes munkája építi ki egy-egy lélek számára az Istenhez vezető utat. Ez az igazság érvényesül a katolizáló romantikusoknál is. A romanticizmus nem a maga eszmevilágával, hanem lélektanával, a vallási élmények bár sokszor helytelen szempontokra támaszkodó, de meleg értékelésével alkalmas volt az egyénben annak a légkörnek megteremtésére, amelyben az Isten hívó szava erősebben hallik. A romantikus megtérő lélektanilag romantikus maradhatott, de a romantikus eszmevilág és etika nélkül.

A romantikus nem szellemtörténeti emlék. Az embertípus itt kísért a mi sorainkban is. Nemcsak neobarokkról, hanem neoromantikáról is kell beszélnünk. Már a világháborút megelőző, de különösen az azt követő éveken verődnek ki határozott romantikus vonások. A nagy nyugtalanság, amellyel korunk lélektanában lépten-nyomon találkozunk, a materializmustól való elfordulás, amely fiatal nemzedékünket oly örvendetesen jellemzi, a misztikusnak kere-

sése, a kereszténység sűrű emlegetése s mellett a dogmák, etikai elvek fölött való elsiklás, a sokszor túlzásokban tobzódó nacionalizmus s még száz más tünet tanúskodik arról, hogy még a mi teljesen eU anyagiasodott időnkön is át-átcsapnak a romanticizmus hullámai. A kortünetnek megvannak a maga örvendetes, de veszedelmes oldalai is. Örülünk, ha a romantikus lélektan egyik-másik vonása kiverődik rajtunk, de embereszményünket fájó, végzetes csaldások nélkül nem kereshetjük a romantikus ideológiában, etikában. A mi embereszményünk nem a merően romantikus, de nem is a merően klasszikus típus, hanem e kettőnek olyan szintézise, ahogy az Evangélium két évezredes lapjain verődik át. Nem Apollo, nem Dionysos, hanem — Krisztus.

A MODERN EMBER.

GONZAGUE DE REYNOLD SZÉLES LÁTÓ körű, mély távlatú munkájában (L'Europe tragique) azt jósolja, hogy a XIX. századot a jövő történetírás «modern korszak» néven fogja emlegetni. Higyjünk az élesszemű prófétának, de némi megkötéssel. Walter Rathenau szerint a határvonal, amely a «modern korszakot» az előző időktől elválasztja, nem a XIX. század elejét, hanem annak közepét szeli át. «A múlt század közepe törést mutat. A törésvonalon túl fekszik a régi idő, régi kultúra, a történelmi múlt, a törésvonalon innen állnak atyáink s állunk mi, az új idő, a jelen» — írja még a világháború előtt. A törésvonaltól felénk eső, a világháborúig futó időszakban látjuk a «modern kort», ember-típusában a «modern embert».

Élénken emlékszünk még az időkre, amikor a «modern» jelzőnek varázslatos csengése volt. Hogy ez a csengés ma már eltompult, hogy a szó megfakult, annak nem kielégítő magyarázata, hogy sokat forgott közkézen, a fórumon. A nyelv géniusza, a lélek e finom szócsöve ösztönszerűen érzi, hogy a «modern idők» már a múlté, ha ezer szál is fűzi őket a jelenhez. Ugyanezt kell megállapítanunk ember-tanilag is: a ma embere már nem az a «modern ember», akiről évtizedeken át annyi szó esett. Az ember, aki a ma kegyetlen harcait vívja, életapparátusában sok hasonlóságot mutat a modern emberrel, de az embertípust meghatározó, végső karaktero-

lógiai, lélektani sajátosságok szempontjából már nagy az eltérés. Ez utóbbi vonatkozásban a modern ember közelebbi rokonságban áll a fölvilágosultság emberével, mint a ma emberével. A fölvilágosultság kora s a XIX. század szellemtörténeti egészet alkotnak. A XVIII. század ideológiája kiszakadva a metafizikából a XIX. század történelmévé válik. E szellemtörténeti tényen nem változtat az a körülmény sem, hogy a fölvilágosultság eszmevilága Rousseau, Kant, Comte súlya alatt már a XVIII. század végétől kezdve szétesőben van. A fölvilágosultság embere s a modern ember édestestvérek, akik között csak a civilizáció foka s a metafizika igénylése szempontjából mutatkoznak különbségek.

A modern embert kialakító tényezők sorában döntő szerepet játszik a kanti bölcelet. Kant a tiszta ész s a gyakorlati ész közti különböztetésével végzetesen belehasított az embereszme egységébe. Szerinte egy más világban él a tiszta ész s másban a gyakorlati ész. Ez utóbbinak vannak igényei, követelményei (Isten, halhatatlanság stb.), amelyekre a tiszta ész csak szkepszissel felelhet. A két világ közt tehát szakadék tátong, amelyet Kant egyénileg talán át tudott hidalni, de sem a nyomába lépő bölcelet, sem a tömeg erre már nem volt képes. Az eredmény az lett, hogy a bölcelet kifutott a

Wirklichkeit - Vernunft,
Sein — Denken

egyenlet párba s ezzel az élettől elszigetelődött, légtérben bolyongott, az emberben a bölcelőt hitelvesztette tette. A kor két legmarkánsabb böl-

cselője, Kierkegaard és Nietzsche joggal intéz ellene heves támadásokat. A tömeg más utakra terelődött: lehámlasztva magáról minden «teológiai és metafizikai illúziót», belevetette magát a «gyakorlati élet» hullámaiba, pozitivistává lett. A korból kijegecesedő embertípus alapvonása a gyakorlatiasság. A sok forradalmi gondolat, törekvés, amelyek az újkor lelkét annyit nyugtalanították, lekerül az eszmény magaslatairól s történelmi valósággá lesz. A valóság új útját új értékek, de szomorú romok is jelzik. A XIX. század hatalmas méretű civilizációt teremtett, de e civilizáció inkább fejlett életapparátust, mint gazdag élettartalmat, nemes kultúrát jelentett. A modern ember a civilizációban kultúrát látott s e végzetes tévedésből kifolyólag évezredes, pótolhatatlan kultúra értékeit áldozott fel a civilizáció bálványának. A mai ember e tévedés súlya, következményei alatt nyög.

A kor, amelynek embertípusát keressük, két szellemi áramlat döntő hatását tükrözteti: az egyik a szélsőséges individualizmus, a másik a gyakorlati racionalizmus. Mind a kettőt a XVIII. századtól örökölte, az örökséget bőven kamatoztatta. Gazdasági élete, szociológiája, államélete, lélektana, kultúrája, világnézete e két tényező hatása alatt formás lódik. Az individualizmus s a racionalizmus egymásra való hatásából erős sodrú áramlatok születnek, amelyek különböző nevek alatt kovácsolják, a modern ember sorsát

Az újkori túlzó individualizmus legerősebb hajtása a liberalizmus. A hajtás a XIX. század folyamán hatalmasan elterebélyesedik s a kor legjellegzetesebb, legmélyebb hatású tényezőjévé lesz. A modern em-

ber büszkén vallja magát liberálisnak, lelkesedéssel munkálkodik az új eszméknek az életbe való átültetésén.

A liberalizmus gondolatvilága a modern ember léggömbje. Nemcsak politikai irányzat, hanem egyetemes világnézet, amelynek hatásától egyetlen élet-szféra sem mentesül. Ezt a világnézetet, amelyet főleg az előkelőbb polgárság lelkesedéssel vall a magáénak, két alapeszme tartja: az egyik a határtalan fejlődésben, a másik az egyéni szabadság boldogító erőiben való rendületlen hit. A fejlődés eszméje mágikus erővel tartja fogva a kor egész gondolatvilágát. Ez eszme fényénél keresi a történelem, az élet, a társadalom, a kultúra, az állam magyarázatát, értelmét. A modern ember sziklaszilárdan hiszi, hogy a jövő fejlődésének útját meg tudja szabni. Hogy ez az út egyénileg és tömegileg életgazdagodásra vezessen, annak legelső feltétele az egyén teljes szabadsága. Mentessük az embert világnézeti, etikailag az Egyház, politikailag s főleg gazdaságilag az állam beavatkozásától, bocsássuk rendelkezésére az összes kultúrjavakat, engedjük a benne rejlő erőket szabadon kibontakozni, érvényesülni. Legyen ki-ki maga saját sorsának intézője, kovácsa. «Laissez faire, laissez aller», hagyjunk mindenkét szabadon cselekedni — a sokat emleges tett jelszó. A liberalizmus neves bölcse, Mill Stuart szerint «az emberi szabadság eszméje megköveteli, hogy életünket szabadon, a saját egyéniségünknek megfelelően alakíthassuk, s ebben bennünket embertársaink mindaddig ne gátoljanak, amíg ártalmunkra nem vagyunk — még ha visel-

kedésünket esztelennek, elítélendőnek is találják». Az egyéni szabadság egyetlen korlátozója tehát embertársaink jogos érdekkörének tiszteletben tartása. A liberalizmus nagy optimizmusa rendüité» lenül hiszi, hogy az egyén illetően fölszabadítása, a gazdasági, társadalmi, politikai erők szabad játéka, érvényesülése nemcsak az egyén, hanem a társadalom boldogulásának is biztos alapja.

Az új eszmeáramlat nyomán az első, gyökeres elváltozás a társadalom szervezetében mutatkozik. A szabadelvű szociológia a középkorral szemben a társadalmat s annak fontos közösségi formáit mint a családot, a társadalmi osztályokat, sőt magát az államot is nem az emberi természetben gyökerező egésznek látja, hanem a független, szabad egyénből kiindulva, az egyéni elhatározás függvényeként építi föl. A modern törvényhozás a társadalmi egyenlőséget törvénybe iktatja. Társadalmi előjogok, a rendiség végleg eltűnnek Európa társadalmi szervezetéből. A rendek helyébe a társadalmi osztályok lépnek. Nem a társadalomtani terminológia megváltózásáról, hanem a társadalmi biológia új alapokra való fektetéséről van itt szó. A «rend» organikus társadalmi képződmény, az emberi közösség szerve. Ismer «rendi öntudatot», tagjaival szemben erkölcsi követelményeket állít föl, érdekkörét alárendeli a nagy emberi közösségnek, létjogát metafizikailag alapozza meg. Ezzel szemben az «osztály» atomisztikus szerkezetű, nem organikus szükséglet gyanánt alakul ki, az emberi közösség gondolatával szemben közömbös, sőt legtöbbször ellenséges: a társadalombiológia alaptörvényeként az osztályharcot vallja.

A rendiség sztatikai jellegű, a társadalmi osztály a legnagyobb mértékben mobil. Ez utóbbit szociológusok találóan hasonlítják fővényhalomhoz, amelynek alakja, elhelyezkedése bizonytalan, minden szélrohamra módosul. A ma kemény harcai az új «rendiségért» világosan mutatják, hogy a korlátlan individualizmusra épített liberális társadalmi szerkezet csődöt mondott.

A liberalizmus nem áll meg a társadalom fő!atomizálásánál, hanem a családi élet kötelékeinek céltudatos lazításával a társadalom sejtjét, a családot is kikezdte. A modern ember a családi élet megkötéseivel szemben is teljes szabadságot igényel. Ismeretes, hogy a XIX. század liberális törvény«hozói mint siettek ez óhajnak eleget tenni, a házasság fölbonthatóságát megkönnyíteni. Csak a legutóbbi időkben kezdenek az Egyházon kívül álló hatalmi tényezők is rádöbbsenni arra a veszedelemre, amely az emberi természet legmélyén gyökerező közösségnek, a családnak bomlasztása felől az egész kuitúrvilágot fenyegeti. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a család bomlásában sok tényező bűnös, de a felelőség jelentékeny részét a liberalizmusnak, a szertelen individualizmus prófétáinak kell vállalniok.

A társadalommal párhuzamosan a gazdasági élet is nagy elváltozásokat mutat. A liberalizmus új gazdasági ideológiát hoz. Ebben az ideológiában nem nehéz fölismerni a kor mechanikus világképének tükröződését. Amiként a világegyetem harmóniáját egyetemes érvényű természettörvények biztosítják, azonképpen a gazdasági élet optimális fejlődésének biztosítéka is bizonyos törvények érvényesítésében

keresendő. E törvénynek fölismerése az első és legfőbb feladat. Az alaptörvény természetesen az egyén s a gazdasági erők zavartalan, szabad érvényesülése. Szabad verseny, szabad ipar, szabad kereskedelem, a gazdasági erők szabad játéka, az egyén szabad elhatározási jogán alapuló szerződések tiszteletben tartása, a korlátlan magántulajdonjoggal körülbástyázott anyagi javak fölött az egyén szabad rendelkezése — ezek a liberális gazdaságtan alapkövetek menyei. Tudjuk, hogy a jelszavakból itt is történelmi valóság lett. Megszűnnek a céhek, a földbirtok jelentékeny része fölszabadul minden megkötöttség alól s szabad forgalom tárgya lesz. A kereskedelem jórészt szabad, legalább belföldi vámok sehol sem állnak útjában. A modern embernek gazdaságilag legtekélyesebb megvalósítója, Angolország kifelé sem ismer vámsorompót. A munkás szabadon rendelkezik munkaerői fölött. A munka kikerül a piacra, ahol munkás és munkavevő mint szabad felek állnak egymással szemben. Az egyén tehát eszményileg a gazdasági szféra minden tartományában szabad. A modern ember ezt a szabadságot végzetes könnyelműséggel a szociáletikával szemben is érvényesíti: a XIX. század folyamán az erkölcsi világrends a gazdasági élet közti kötelek fölbomlanak, ez utóbbi a liberális állam hathatós támogatása mellett ilyen vonatkozásban is önállósul, öncélúvá lesz, az embertől elvonatkozik. Ezzel a hallatlan függetlenítéssel, amely lényegében a gazdaságtannak az etika fölé emelését, az embernek mint a gazdasági tevékenység utolsó céljának tagadását jelentette, a modern ember elvetette mind ama viharok mag-

vát, amelyek közt időnk nemcsak gazdaságilag, hanem társadalmilag is félelmetesen vergődik.

A modern ember a liberális gondolatvilágnak a kultúréletbe is utat tört. A jelszó itt is ugyanaz: szabadság. A szellemi gazdagodás forrásai legyenek mindenki számára hozzáférhetőek. Az egyetemek, iskolák kapui mindenki számára nyitvák. Hogy ki-ki milyen hatáskörhöz jut a kultúra szolgálatában, az nem születésén, társadalmi hovatartozandóságán, hanem szellemi erőkeszletén fordul meg. Ez erők kibontakozását, munkáját ne zavarja senki sem Tan szabadság, a szó, a gondolat szabadsága napi sajtóban, irodalomban, művészetben — ezek a liberális kultúrélet legbüszkébb követelményei, vívmányai. A vívmányokat a kultúra olyan demokratizálódása követi, amelyhez hasonlót a kultúrtörténet nem ismer. Hogy ez a folyamat nemcsak áldást, de kultúr-nívósüllyedést is jelent, az a tömegpszichológust nem lepi meg. A szabadság nevében a legrombolóbb gondolatok, eszmék, elméletek törnek maguknak utat a tömegek közé. A modern ember a liberalizmus varázsa alatt a szabadságot az igazsággal azonosította. Mámorában nem eszmélt rá, hogy csak az igazság tud megszabadítani — a szabadság gyilkos is tud lenni! A kijózanodás ma oly erős, hogy a másik véglétől, az emberi lényünkben gyökerező szabadságjogok letérésétől kell tartanunk.

A liberalizmus az államéletben, a politikai szférában a legtevékenyebb. A tiszta liberális államelmélet az állam legfőbb föladatát az egyéni szabadságok védelmében látja, annak föladatkörét a közrend, közbiztonság fönttartására szorítja. Az államélet erősen

individualizálódik. Az állampolgárok egyenlő jogúak. Az egyenlőséget az általános adó- és védkötelezettség van hivatva biztosítani. Az államhatalom differenciálódik: a törvényhozói, bírói és végrehajtóhatalom élesen elkülönül. A parlament lesz az államélet legfőbb szerve, amely a törvényhozás mellett ellenőrző jogán keresztül a bírói és végrehajtóhatalom gyakorlására is erős hatást fejt ki. A parlamentáris rendszer az egyén szavazati jogán alapul. A szavazati jog körüli viták a liberális politikai élet jellegzetes és gyakori szakaszai. A liberális államszemlélet a parlamentáris rendszerben látja azt az utat, amelyen keresztül az egyén az államéletben való érvényesüléshez jut. A rendszer lelke a szabad vitatkozás biztosítása. A képviselők szabad diszkussziójából, érvek és ellenérvek küzdelméből jegecesedik ki a liberalizmus hite szerint a politikai igazság, a helyes törvény. Képviselőin keresztül maga a nemzet hozza a maga törvényeit. Ekként még monarchikus államforma esetében is a nemzet önmaga szabályozza, irányítja az állam életét. A liberalizmus élesen szembefordul minden tekintélyi, diktatórikus törekvéssel, mint amelyek az egyén szabadságát veszélyeztetik.

A parlamentáris rendszer volt a modern ember egyik legfőbb büszkesége. Időnk ezt is kikezdte. A fényes parlamenti paloták egymásután veszítik el varázsukat. A parlamenti küzdelmek, amelyektől a XIX. század visszhangzik, fokozatosan elcsendesülnek, diktatórikus utakra terelődik az államélet. A liberális parlamentáris rendszer halódik — a ma embere az államéletben is új utakat keres.

A liberalizmus ikertestvére a demokrácia. Mind a kettő a szélsőséges individualizmus gyermeke, mindkettő születési bizonyítványára ráfröccsent a francia forradalom vére. A különbség kettőjük közt csak az, hogy a súlypont a liberalizmusban az egyéni szabadságra, a demokráciában a társadalmi egyenlőségre esik. Ha a liberalizmus az előkelő polgárság világnézete, a demokrácia az alsóbb rétegeké. A liberalizmusban félreismerhetetlenek bizonyos arisztokratikus vonások, ezek a demokráciában elhalványulnak. Világnézetileg a liberális s a demokrata közt alig mutatkozik különbség, de politikailag és gazdaságilag a demokrata sokkal szélsőségesebb, tőle a marxistáig már rövid az út. Ezt az utat a munkásság nagy tömegei meg is teszik. A Marx[^]féle szocializmus politikai és gazdasági téren kemény harcot vív a liberalizmussal, de emellett határozott liberális vonásokat mutat. Azok a vérmes remények, amelyeket a marxizmus a jövő szerencsésebb alakulásában a pozitivistá tudományhoz fűz, a múlttól örökölt társadalmi életszervek, mint a család, a nemzet leértékelése, relativálása, a gazdasági szféra rész kihangsúlyozása a történelmi élet tényezői sorában, az atomisztikus társadalom-szemlélet félreismerhetetlenül liberális eredetűek. A marxizmus és a liberalizmus közt sokkal erősebbek a szellemi kapcsolatok, mint ahogy azt a köztük fennálló politikai és gazdasági antagonizmus sejteni engedi.

A liberalizmus halott, a demokrácia s a marxizmus halódik. Abban a formában, ahogyan ez áramlatok a modern emberben testet öltöttek, egyik számára sincsen könnyünk. Azonban a tárgyilagos történet-

szemlélet köteles megállapítani, hogy mind a három irányzat sokszor helyes eszmét torzított el. Így pl. az egyéni szabadság bizonyos korlátok közt emberi méltóságunk lényegi velejárója. A helyes szociáletika azt sem fogja kétségbevonni, hogy a népnek — legyen az parasztság, vagy ipari munkásság — nemcsak kötelességei, hanem istenadta jogai is vannak. Az elkövetkező kor végzete lenne, ha merev történelmi dialektikával a liberális, a demokrata, avagy a marxista sírjába dobnánk minden eszmét, gondolatot, törekvést, amelyek a három halottat nyugtalanították. Szent Tamás fölényére van a kornak szüksége, aki az igazságot mindig igazságnak vallotta, bárhol is találta.

A modern ember lelkivilágának, életstílusának másik jellegzetes vonása minden irányban érvényesülő, fölényes racionalizmusa. Minden fejlettebb kultúrának voltak racionalisztikus szakai, de a racionalizmus egyikben sem lett oly korlátlan, sikerekben annyira gazdag élettényezővé, mint a XIX. században. A modern ember, a világtörténelem e rész vállalkozója megkísérelte a világot, az életet kizárólag a «saját feje szerint» alakítani. Racionalista ő is, mint édestestvére, az aufklärista, de határozott eltérésekkel. A fölvilágosultság racionalizmusa meta«fizikai alappal bír, gazdag pátozban, egyenesen vallási vonások verődnek ki rajta. A modern ember racionalizmusát metafizikai vonatkozások, kérdések nem nyugtalanítják, nem is érdeklik — hódolata a gyakorlati észnek szól. Kikapcsolódva teljesen a metafizikai szférából, ráveti magát az anyagi, érzéki világra, annak törvényei, erői után kutat, hogy azo-

kat a maga szolgálatába állíthassa. A világ értékeiében, az élet célkitűzéseiben és alakításában lelki-ségünk egyetlen erejére, az észre támaszkodik. Leiki» világunk érzelmi, képzeleti, intuitív erőinek visszazszorításával az ész — még pedig a minden kívülről jövő hatás alól fölszabadult ész az egyetlen fórum, amely az ontológiai, etikai és esztétikai rendben egyaránt ítélkezik. Mi igaz, s mi nem igaz, mi jó s mi rossz, mi szép s mi rút — annak egyedüli bírója az emberi ész. A modern ember magáévá teszi a XVIII. század optimizmusát s egész a korszak végéig hisz a kultúra megváltó, boldogító erejében.

A modern ember racionalizmusa legtisztábban tudományos életében tükröződik. Amiként az aufklärista bálványa az ész, a romantikusé a művészet, azonképpen a modern emberé a tudomány. A tudó» mány határtalan tisztelete jut szemléletesen kifejezésre a kor embereszményében. A modern ember az embereszme legértékesebb megvalósítóját nem a szentben, nem a hősből, nem a politikusban, nem is a művészből, hanem a tudósban, főleg a természettudósban látja. Hódoló tisztelettel áll a tudomány papjai előtt s szavuknak döntő súlyt tulajdonít akkor is, amikor azok átlépik illetékességük határát.

Milyen ez a modern tudomány?

A XIX. század tudománya jellegzetesen pozitívista tudomány. Ezzel azt akarjuk mondani, hogy tárgykörét, problematikáját, munkáját szigorúan elhatárolja: csak addig megy, ameddig a merően az érzéklésre támaszkodó ész el tud hatolni. Ez a tudomány tehát elsősorban az anyagi világra veti magát,

előszeretettel a különböző természettudományokat műveli. A kornak nincs pl. *érzéke* a szellemtudományok iránt. Jellemző, hogy egyetlenegy nagy metafizikai rendszer sem kristályosodik ki. Bölcselői közt csak azokban találkozunk metafizikai viaskodással, akik a korrall szemben álltak, mint pl. Nietzsche, Bergson. Az Amerikában működő neves francia orvos, Carrel, nagy feltűnést keltett művében nem habozik kijelenteni, hogy a modern tudomány elanyagiasodása az elért sikerek mellett is egyike a történelem letragikusabb eseményeinek. Ez a tudomány sokat tud beszélni pl. a vérkeringésről, a szövetek, szervek összetételéről, az emberi szervezetben végbemenő kémiai folyamatokról, de csak dadog, amikor arra a kérdésre kellene felelnie, mi az ember. Szellemi energiáinak jelentős részét lefoglalja a technika, a gazdasági élet. Sombart joggal vádolja a modern embert, hogy az anyag, a gép kultuszában merül ki, a lét nagy problémái iránt *érzéke* nincsen.

A modern tudomány egyoldalúsága nemcsak kutatási körének megvonásában, az anyag kiválasztásában, hanem módszerében is megnyilvánul. A modern ember mint tudós szenvedélyesen analitikus. Munkássága kimerül a boncolgatásban, részekre bontásban, disszociálásban. Ezért elsősorban azokra a tudományágakra veti magát, amelyeknél az analízis eredményekkel kecsegtet. A kor virágzó tudományai a fizika, kémia, anatómia, közgazdaságtan, eseményregisztráló történelem, kísérleti lélektan, a különböző szellemtudományok iránt — metafizikai lélektan, metafizika, történetfilozófia, kultúrtörténet — alig van *érzéke*. Ennek az egyoldalúan analitikus

munkának legtisztább típusát, de egyúttal nagy veszélyeit is a kor lélektana mutatja. Ez a lélektan elsősorban lelkiségünk megismerő tevékenységét fogta finom, gondos analízis alá, akarati és érzelmi világunk csak mérsékeltlen érdekelte. A kísérleti lélektan a megismerő tevékenység boncolgatásával a lelki tények elemét az érzetben találta meg. Az érzetekből aztán fölépítette az egész pszichikumot. Amiként a fizikai test atomok halmaza, a szervezet sejtek szövés déke, azonképpen a lélek érzetek, szemléletek, képzetek mechanikus kapcsolódása. Ez a szenvedélyes analitikus azt gondolja, hogy az egész — akár élő szervezetről, akár lelkivilágról van szó — nem egyéb, mint az analízis által megállapított elemek összegezése. Az analitikusban a racionalista nem akar hallani arról, hogy az élő szervezetben, még inkább az öntudatos lelkivilágban olyan irracionálék húzódnak meg, amelyek az analízis számára megközelíthetetlenek. Mert sem az élő egyed, sem a lelkivilágot nem az egész felől, a maga totalitásában, hanem csak mint az értelem által megállapított részek összegét nézte, tudott oly nagyot botlani, hogy a lélek értelmes, színes, gazdag világát érzetek, képzetek mechanikus kapcsolódásává, tehát lényegében értelmetlen, mondhatnók automatikus tevékenységgé süllyesztette. így lett a téves tudományos módszer áldozata a lélek.

A merően az értelemre támaszkodó megismerő tevékenység másik jellegzetessége, hogy szereti a schematikust, az általánost. Az egyediség mindig irracionálét is jelent, tehát egy ontológiai adottságot, amely a tiszta ész számára megközelíthetetlen, csal-

logikai apparátussal ki nem emelhető. A pozitivistá tudomány ezt az akadályt úgy véli megkerülni, hogy schematizál, általánosít, egyetemes törvényeket állít föl. A törvény, főleg ha matematikai képletbe öltöztethető, a modern ember eszménye. E schematizáló, a természeti törvények varázslata alatt álló modern tudománynak köszönjük azt a mechanikus világképet, mely hallatlanba veszi azokat a nagy célgondolatokat, a helyek az egész létet át- meg át- szövik. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy ez az út nem vezet a létezők világának helyes megismeréséhez. A világ, az élet nemcsak egészekből, totalitás sokból, hanem egyszeri totalitásokból — nem típusokból, hanem egyediségekből áll. Aki ezt a végtelen sok változatú világot, ezt a színes, önmagát maradéktalanul soha meg nem ismétlő életet típusokkal, sémákkal, egyetemes törvényekkel akarja kimeríteni, az alkothat egy eszmei, geometrikus világot, de sohasem veszi szellemi birtokába a valóságot.

A XIX. század két legjellegzetesebb áramlata, a liberalizmus, s a gyakorlati racionalizmus teremtette meg azt a légkört, amelyben az újkor évszázadról-évszázadra erősödő gazdasági rendszere, a magánkapitalizmus teljesen kibontakozhatott. A liberalizmus önállósította, korlátlan autonómiával ruházta fel a gazdasági szférát, a gazdasági erőket mentésítette a szociáletikai megterheléstől, kivonta az állam ellenőrző jogköréből, s a magántulajdon átörökölt sáncai mögött központosította őket. A gyakorlati racionalizmus juttatta győzelemre azt az értékhierarchiai forradalmat, amely az anyagiakat, a pénzt elsőrendű életértékekké tolta fel. A racio-

nalizmusban gyökerező modern pozitivistá tudomány teremtette meg azt a termelési és forgalmi apparátust, amelynek elsősorban köszönhető a világ-gazdaság szédületes életdinamikája, produktivitása. Végül a racionalizmus szülötte az a vállalkozási és tervgazdasági szellem, amely rideg, kegyetlen céltudatossággal játszik a rohamosan gyarapodó gazdasági erőkkel. Csak ilyen feltételek, illetőleg adottságok mellett fejlődhetett ki s juthatott korlátlan érvényesüléshez az a kapitalisztikus szellem, amely az anyagi erők halmozásában nem eszközt, hanem életcélt lát.

Nem kell sok szót vesztegetnünk annak festésére, milyen végzetesen hatott a kapitalizmus a modern ember lélektanára. Ez a hatás évtizedről-évtizedre rohamosan nő s legszembeszökőbben a pénz szeretetének fokozódásában fejeződik ki. Nem telik el sok idő, s a pénz lesz a kor egyetlen nevezője, amelyre úgyszólván minden értéket vonatkoztat. Minél jobban közeledünk a modern kor végéhez, annál élesebb körvonalakban, annál nagyobb tömegben emelkedik ki belőle a modern ember egyik legjellegzetesebb specializálódásában, a homo oeconomicus.

Mindaz amit a modern ember lélektanáról, a rajta átcsapó szellemi áramlatokról eddig mondtunk, már előre sejteti a sivár képet, amelyet akkor kapunk, ha ez embertípus vallási életét vizsgáljuk.

A liberalizmus a vallási szférában is teljes szabadságot követel az egyén számára. E szabadságot nem korlátozhatja a kereszténység dogmatartalma sem. Egyéni értékelés, elhatározás tárgya, hogy ki-ki milyen igazságot fogad el a keresztény hitrendszer-

bői. A «lelkiismereti szabadság» sokat hangoztatott liberális jelszava alatt a kereszténységnek olyfokú szubjektíválódása folyik, amelyben nemcsak egyes igazságok, hanem maga a kereszténység sikkad el. Ez a merész szubjektíválás párosulva a liberalizmusban lappangó disszociáló erőkkel, végzetesen meglazította azokat a kötelékeket, amelyek az egyént az Egyházhoz, ehhez a természetfölötti világrendben gyökerező közösséghez fűzik. A liberális katolicizmus gondolkozásában az Egyház, Krisztus misztikus teste élettelen fogalommá zsugorodik össze, amelynek a valós étellel már alig van érintkezése. Maga a liberalizmus fölényes öntudatossággal, nem ritkán ellenséges érülettel tekint rá. Történelmi érzéketlenségében, metafizikai vakságában nem látja annak szépségét, gazdagságát, hallatlan történelmi teljesítményeit, a világ végezetéig tartó isteni küldetését s azért mindent elkövet, hogy Krisztus Jegyesének hatási köre minél szűkebbre szoruljon — kíméletlen kultúrharcoktól sem riad vissza.

A modern kor másik hatalmasa, a kapitalizmus valóságos melegágya a határtalan elanyagiasodásnak. A lelki értékek már nem vonzanak, a pénz s az érzéki javak, élvezetek utáni vágy milliós tömegeket sodor az erkölcsi dekadencia lejtőire.

A kor vallási életében a legnagyobb kártevő a racionalizmus volt. A nagy áramlat nemcsak bénította a vallási életet, hanem nagy tömegeket teljesen kiszakított a vallási gondolatvilágból. Különösen két társadalmi rétegben voltak szomorúan jelentősek a veszteségek: az értelmiségben s az ipari munkásságában. Az előbbiben a racionalizmus mint materializ-

mus, az utóbbiban mint marxizmus tombolt. A kereszténység nagy vérvesztései a XIX. század folyamán elsősorban e két áramlat lelkiismeretét terhelik.

Tévedés volna azt gondolni, hogy a racionalizmus csak azokban a tömegekben rombolt, amelyek formálisan is leszakadtak a kereszténységről. Szellemé benyomult a katolicizmus falai közé is s számos ponton kikezdte annak életerőit. A modern ember katolicizmusa elracionált katolicizmus. Ez az elracionált katolicizmus fogja le nem egy ponton a XIX. század nyomása alól immár kétségkívül föl szabadult vallásos gondolat még nagyobb lendülettét. A mai katolicizmusból már világszerte sok helyütt föl-fölcsapnak nagy, egyenesen pünkösdi csóvák, de egyetemes pünkösöd, amelynek vihara, lángjai elkapnák az Egyház egész táborát, még mindig nem akar ránk hasadni.

Az újkori racionalizmus szomorú károkat okozott a vallásos ember hitében. Az emberi értelem kétségtelen nagy győzelmei a legkülönbözőbb tudományágakban bizonyos félelmet, szorongást idéztek elő a hívőkben. Mi lesz a hit mécsesével abban a vakító fényben, amellyel a tudomány napról-napra az élet, a mindenség egy-egy újabb mélységébe világít be? Szent Pál nem tudott mást ígérni, mint legjobb esetben holdfényt — s íme a tudomány hatalmas reflektorok fénycsóváival sepri végig a világot! Vájjon nem fog-e a tudomány fölényesen, győztesen elrobogni a kereszténység fölött, nem fogja-e térdre szorítani a teológiát? Élénken emlékezünk még azokra az időkre, amikor pl. az ana-

tómia, nevezetesen az agy s az idegrendszer körül végzett kutatások terén elért nagy sikerektől elszé» dülve temették a lelket. A darvinizmus, a materializmus kéjjel tépte-szaggatta a Pentateuchos első leve» leit: nincs szükségünk Teremtőre. Az emberi ész a természettudományok támogatásával új bálványt emelt: a természettörvényt. Az egész lét nem egyéb mint az ok-okozat természettörvényekkel szabályozott kíméletlen mechanizmusa, amely az isteni Gondviselésnek sehol sem enged helyet. Az egyet» len tekintély a tudomány, a legértékesebb ember» típus a nagy tudós, különösen a természettudós. Fizikusok, kémikusok, orvosok világnézeti kérdések elbírálásában mint döntő tényezők jutnak szóhoz. Az egyetemek a tudomány korlátlan szabadságának jegyében és nevében török-zúzzák a fiatalság lelkében a hitet. A sajtó, tudománynépszerűsítő irodalmi termékek, melyek közül számtalan a közelmúlt szellemi életének szégyenfoltja, az ú. n. művelt nagyközönség hitét aknázzák alá.

Ebben a mámoros légkörben egyre jobban hitelvesztett lesz a teológia, vértelen, erőtlen a hit. A hívő ember aggódva, félve néz a Biblia csodáira, a kereszténység hittitkaira, meddig bírják a különböző tudományok heves ostromát. A katolikus táboron belül egy sajátságos típus alakul ki, amellyel még ma is úton-útfélen találkozunk. Számot tart a katolikus névre, a katolicizmust értékeli, kisebb-nagyobb fokban éli is. Ha azonban van módunk beletekinteni hitébe mint a katolikus igazságok birtoklásába és vallásába, szomorú hiányokra bukkanunk. A francia regényíró, Paule Régnier nemrég

feltűnést keltett regényében rajzol meg egy ilyen típust. A regény hősnője Adelaide nyugodtan mondja a páter szemébe, hogy «a zárdában egy más kor babonáival mint pl. a pokol, az örök büntetés, mérgezték meg őket». Egész ártatlanul kérdezi: «Páter, csak nem akarja azt mondani, hogy ön hisz a pokolban?!» Ugyanez az Adelaide izzó buzgósággal áldozik. Különösen a szentségek dogmatikájával szemben szomorú, sokszor döbbenetes a tudatlanság. Hogy a katolicizmus valóságos, új, magasan a természetes élet fölött elhúzódó életet jelent, hogy Krisztus az Egyházon keresztül «*dedit potestatem filios Dei Fieri*», azaz lehetővé tette, hogy az Isten gyermekei legyünk, s hogy ennek az istenfiúságnak forrása a kegyelmi élet, arról alig van sejtése. Hogy lett volna annak a racionalisztikus időnek érzéke a kegyelmi élet iránt, amely a természetes életet is merő mechanizmussá torzította el?! Micsoda véra telén, velőtlen fogalmak ülik meg még a mai vallásos ember gondolatvilágát is ilyen vonatkozásban! Hány intelligens hívőnk látja a szentségek felséges vérrendszerét, amelyet Krisztus épített az Egyház misztikus testébe, hogy ennek a testnek minden sejtjéhez elvigye a természetfölötti élet véresejtjeit, a megszentelő malasztot.

A racionalizmus a hit legyöngítése mellett természetesen a vallási élet terén más vonatkozásban is rombolt. Milyen érzéketlenné tette a modern embert az Egyház liturgiájával szemben. Ma, amikor a liturgikus élet világszerte virágzásnak indul, különösen szomorú látvány a katolikus modern ember hihetetlen érzéketlensége, tudatlansága a litur-

giát illetőleg. Milyen pusztítást vitt végbe a racionalizmus a modern ember imaéletében! Élénken emlékezhetünk, hogy még a századforduló körül is milyen ritka volt a vir orans, az imádkozó, az ima mélységeit sejtő férfi! Az agyonracionalizált modern embernek sejtelve sem volt azokról a szépségekről, mélységekről és magasságokról, amelyekkel tele van a katolicizmus világa. Csak amikor a Prohászkaék jöttek s kezdték lehúzni szeméről a racionalizmus hályogját, akkor kezdett észbekapni, ráeszmélni, hogy a katolicizmus diadalmas világnézetet jelent, amellyel szemben a racionalizmus szomorú, sivár, élettelen s főleg igaztalan világ.

Ha az előttünk fekvő vázlatot élesebb vizsgálat alá fogjuk, egy igazság bontakozik ki belőle, amely a modern ember lélektanáról, sorsáról talán legtöbbet mond. Azokban a szellemi áramlatokban, amelyek ezt az embertípust kialakították, nagy lazító, disszociáló erők lappanganak. Ezen erők munkájának eredménye, hogy az egyén valóban sok megkötöttség alól fölszabadult, de ez a fölszabadulás nemcsak szabadságot, hanem elszigetelődést, egyedülvalóságot is jelentett. Társadalmilag ez a folyamat atomizálódásra, elmechanizálódásra, a társadalomnak mint szerves egésznek fölbomlására vezetett. A jelenség azonban nem szorítkozik csak a modern ember társadalmi életére, hanem egész kultúrájában észlelhető. Célrendszerek, feladatkörök, kultúrszférák is «individualizálódnak», azaz önállósulnak, öncélúvá, autonómmá lesznek s a végső, tragikus fokon az embertől elvonatkoznak. Így a modern tudomány a l'art pour l'art elvét tükröztető szakszerűség labi-

rintusába téved, részletismeretek, adatok szédületes tömegét halmozza föl, de az élet egészével való szerves kapcsolatát elveszíti. Kierkegaard, Nietzsche ezért intéznek ellene heves támadásokat. A jelenség a politikai és gazdasági életben a technika világában még szembeötlőbb. A politikában a pártok, amelyekben a nemzet egyetemének kellene tükröződnie, pártérdek-komplexumokba gubóznak be, a pártérdeket mint abszolútumot a nemzet érdekevei azonosítják. A parlamenti élet, amelynek a nemzet egyetemes akaratát kellene törvényekben kikristályosítania, pártok terméketlen versenygésévé válik, elmechanizálódik. Következményeiben még rombolóbb a gazdasági élet teljes önállósulása, amint a modern kapitalizmusban jelentkezik. Önálló világgá lesz a technika is s mint ilyen fölényesen eltekint az ember fölött, sőt több vonatkozásban a maga rab-szolgájává süllyeszti azt. Lesz módunk ez utóbbi két szférában a folyamatot részletesen vázolni. A jelenség még a kor vallási életéből is kiütközik. A vallás «magánügyé» lesz, az egyén esetleges metafizikai igényeinek kielégítésén túl az életre más hatás kifejtésére nem jogosult. Így születik meg az a jólismert liberális katolikus-típus, aki vallási életét hét lakat alatt tartja, aki szívesen segítéző templomot, zárdát, de megszavazza a polgári házasságot. A példák sorát folytathatnók. Az egész folyamatot Simmel röviden, de sokatmondóan jellemzi. «Die Ausmündung in den Subjekten erscheint nicht mehr als Ziel und Sinn des Ganzen, sondern als deren eigentlich irrelevante Privatangelegenheit.» Spranger szerint «a léleknek s az egyre jobban differenciálódó

és Önállósuló kultúrának szerves összeforrása már alig sikerül». A modern kultúra egymástól elszigetelt szférákra esik szét. A szférák mindegyikében bizonyos kulturális immanencia lesz úrrá, amely már nemcsak az Istentől, hanem az embertől is eis vonatkozik. E kulturális immanencia természetes folyománya, hogy a modern ember tömegemberré, homo oeconomicus-szá, gépemberré fajzik. E hárrom embertípus vázlatozása félreérthetetlenül fogja igazolni, mennyire közömbössé, értéktelenné vált a modern *életszemléletben* maga az egyéniség.

Mélységes tragikum rejlik abban a szellemtörténeti jelenségben, hogy az a modern kor, amely az egyéniségből, az individuumból valóságos bálványt alkotott, éppen az egyéniség elszíntelenítő je, megsörlője lett. Az egyes kultúrszférák nagy önállósulása, a kultúrának, mint szerves egésznek fölbomlása, azaz merő civilizációvá való süllyesztése, a modern ember végzetes kultúrtörténeti hozama nemcsak életszemléletileg homályosította el az egyéniség értékét, hanem az erős, gazdag egyéniségek kifejlődésének is gátat vetett. A modern emberben az élet súlypontja az emberről annak intézményeire különböző feladatköreire, kultúrájára siklott át — az egyéniség periferikus jelenséggé lett. Hogy ez a légkör nem alkalmas életerős, kimagasló egyéniségek kifejlődésére, az nem szorul magyarázatra. «A panasz, hogy a nagy egyéniségek ma ritkák, sokszor fontos pontos kon is hiányoznak, érthető.» (Vierkandt.)

A modern emberben a felvilágosult ember testvérét látjuk. Az egyik a merész teoretikus, a másik, a még merészebb praktikus. A testvéri kötelék meg-

rendítő szimbóluma a két embertípus sorsközösége. Mind a két korszak végét kiömlő vértömegek öntik el. A halódó fölvilágosultság fölött a francia forradalom lángjai csapnak össze, a modern korszak végét is a világháború szörnyű zaja jelzi. Már a világháborút megelőző években kezdtük sejteni, hogy a modern ember helytelen utakon jár. E sejtelem a világháború vérgőzös éveiben s a háborút követő halotti csendben komor tudattá érlelődött. Egyet ma világosan látunk: a modern embert nem követhetjük, utat kell változtatnunk.

A TÖMEGEMBER.

NEM TUD EMLÉKEZETÜNKBŐL KIMÓ-
sódni egy fénykép. A bolsevista Oroszország társadalmi állapotával foglalkozó egyik munkában talál-
köztünk vele. A felvétel vagy 70-80 szoptató édes-
anyáról készült. Sokszor találkoztunk már a mai
orosz élet tömegjeleneteit ábrázoló képekkel, de
egyik sem döbbsentett ránk oly erővel, mint a gyer-
meküket tápláló anyák tömegének képe. Valóban;
«die Massen im Anmarsch». (Hegel), a tömegember
végzetesen messze nyomult szerencsétlen korunk-
ban előre szakadt ki belőlünk a sóhaj, hogy
az anyaság szentélyének kapuján is betört már. Lehet,
hogy ez a talán orvosi ellenőrzés alatt folyó szoptatás
higiénikusabb, mint a tegnap édesanyáié volt, de
bizonyos, hogy szimptomatikus, kortüneti jellege
megdöbbsentő: bolsevista torzításban mutatja, meny-
nyire előrehaladt már a mai társadalom egyik leg-
fenyegetőbb, legveszedelmesebb folyamata, az el-
tömegesedés.

Aki a fényképet azzal a megjegyzéssel tolná félre,
hogy bolsevista különcködéssel van dolga, az ugyan-
csak rossz szociológiai korismeretről tenne tanu-
ságot. A tömegembert nem a bolsevista társadalmi
forrongás alakította ki s dobta a felszínre — ez az
embertípus a vörös határvonalon innen is otthonos.
Nem a huszadik század gyermeke — már a XIX.
század folyamán nagy rajokban vonul föl. A bolse-
vizmus a XX. század csak meggyorsította, elmélyí

tette és kiszélesítette az eltömegesedés folyamatát. A modern ember társadalom-morfológiai vetületét a tömegember típusában kell látnunk.

Mit értsünk eltömegesedésen?

Eltömegesedésről akkor beszélünk, amikor az emberi közösség gondolata a tömegben fejeződik ki. Lényegünkhöz tartozó ontológiai alaptulajdonságunk, hogy «ens sociale» vagyunk, azaz nem egymástól elszigetelten, hanem társulva, társadalomban kell élnünk. Ennek az emberi közösségnek legegységesebb alakja a család, további formái a törzs, faj, nemzet. Az emberközösség különös formáját teremtette meg a középkor a rendiségben. Mindezekben a közösségi formákban természetünkből folyó, organikus erők a közösség főntartói. Emberközösséget alkot a sporttelep, egy koncertterem vagy színház közönsége is. Emberközösséget alkottak a francia forradalmárok, a különböző politikai pártok tagjai, a megszervezett munkásság is. Ez utóbbi közösségekben azonban az összetartó erők már nem lényegünkben forrásozók — anorganikus erők. Az emberközösség ez utóbbi formáját nevezte el a mai szociológia tömegnek. «A tömeg jelenti azt a laza emberközösséget, melynek legjellegzetesebb fajtái az utcai csődület, a nézőközönség (színház, sportpálya), a forradalmi tömeg (iskolapéldája a francia forradalom Parisa) és a szervezett tömeg, amilyen a megszervezett proletárság vagy egy politikai párt.» (Schütz.) Ennek a tömegnek lélektanát meglepő éleslátással rajzolta meg még a XIX. század utolsó éveiben Gusztáv Lebon. Megállapításait röviden Schütz Antal a következőkben foglalja össze. A tömegben a felsőbb,

eszmei és erkölcsi tényezők hatása háttérbe szorul — sokszor egészen a kikapcsolásig — viszont az alsó ember, az ösztönök és szenvedélyek fokozottan, sokszór egyenesen egyeduralmi erővel érvényesülnek. «A tömeget nem az agy, hanem a velő irányítja; a tömeg nem «intenciós», hanem «emóciós» egység. Ebből folyik legfeltűnőbb vonása: magatartásában nem a tisztán fölismert igazság dönt, hanem sejtések, ellen- és rokonszenvek, nem a tisztalátás, érvek és észokok, hanem képzelmek, indulatok és szenvedélyek ... A tömeg kifelé tárva-nyitva áll minden rá hatásnak, ellenállás nélkül az agitáció, jelszavak, látszatok karjaiba veti magát». Ezekből a lélektani sajátosságokból önként folyik a tömeg állhatatlansága, kiszámíthatatlansága, megbízhatatlansága. Az eltömegesedés — a szerves emberközösségből kiszakadt alanyok e laza szintetizálódása gyökeres nivósüllyedéssel jár: a tömeg lényegesen alacsonyabb szellem-erkölcsi színvonalon áll, mint alkotó elemei. Az eltömegesedés embertani eredménye «ein alles aufsaugender Typismus» (mindentfölszívó tipizmus), amely «egy új síkon a legkezdetlegesebb idők tipizmusával hasonlítható össze». (Jaspers.) A szerves emberközösség nyomába lépő atomisztikus szerkezetű tömegből egy egyetemes élettípus bontakozik ki, amelynek individualizálásából természetesen nem hiányoznak az előbbi korok típusainak reflexei, az egyéni differenciáltság, de számos lényegi tulajdonságában újszerű s mindenekelőtt általános. Ez a tömegember, a ma egyik legjellegzetesebb tünete, az egész lényében uniformizált ember, aki nem siklik ugyan ki az egyéniség egyszeriségének örök, titok-

zatos törvénye alól, de az egyszerűséget megteremtő tulajdonságokban egyre szegényebb, maguk e tulajdonságok egyre jelentéktelenebbek. Mind gyengébben, halványabban verődnek ki rajta a családi, faji, nemzetiségi, műveltségi, társadalmi, életkorbeli megszüntető vonások. Ha a nyelvtől eltekintünk, földrajzilag, államilag alig tudjuk elhelyezni. Lehet newyorki, lehet berlini, — de lehet genfi is. Ha a természet nem sietne segítségünkre, karakterológiai sajátosságai nyomán nehezen tudnók megállapítani, vájjon «harmincas», vagy «ötvenesbe. Csak szorgos vizsgálódás után tudjuk eldönteni — ha ugyan sikerül —, milyen műveltségi fokon áll szellemi élete, milyen erkölcsi szférában mozog lelkiélete, milyen a társadalmi elhelyezkedése, munkaköre, anyagi helyzete. Annyira egyetemes típus, amilyenhez hasonló egyetlen történelmi korszakból sem emelkedik ki. Ennek az embernek mind horizontális, mind vertikális irányban való győzelmes előretörése időnk egyik legjellegzetesebb tünete. Nem a tipizáló szensvédély alkotása, nem fantom, hanem mindenképpen valóság. Próbáljuk a ma kavargó káoszából kiemelni, eredetét, életstílusát, lélektanát átvilágítani. A felvetett kérdések nem csak társadalom-fejlődéstani érdekességek, hanem mögöttük a legkülönbözőbb irányokban az emberi sorsot közvetlenül érintő szükségletek, igények, föladatak bontakoznak ki, amelyekkel a szociológiának, pedagógiának, kultúrpolitikának egyaránt számolnia kell.

Mielőtt kérdéseink megválaszolásába fognánk, egyet hangsúlyoznunk kell. Nem újkori különlegesség, hogy tömegek erős hatást fejtenek ki a történe-

lem irányának megszabásában. «Amióta van történéslem — jegyzi meg Schütz —, a sokak mindig szembe álltak az egyes-sel, és amióta magasabb kultúra bonyolultabb társadalmi szervezetet teremtett, ezeknek a vakon akaródzó, ösztönösen nyújtózó tömegeknek földalatti moraja állandó kísérője a közösségi életnek és időnként vulkánszerű kirobbanásokkal rengeti meg a társadalmat. Már a régi Egyiptomnak és Kínának megvoltak a Spartacusai és Dózsái, és azóta nem haltak meg.» A tömegember tehát a legkülönbözőbb korokban és kultúrákban föl-fölbukik. Azonban mai alakja nemcsak kifejlődésében, hanem lélektanában is erősen elüt történelmi elődeitől.

Első kérdésünk: milyen tényezők, erők működtek közre a tömegember kialakításában?

Európa XIX, századbeli történelmének zajtalan, de kihatásaiban beláthatatlan fontosságú eseménye a népesség rohamos szaporodása. 1810-ben öreg kontinensünk 180 millió embert hordozott. Ez a szám 1886-ban már 347-re, 1910-ben 460-ra szökik fel, hogy 1932-ben elérje, sőt átlépje a félmilliárdot: a genfi népszövetségi kimutatás szerint 1932 január i-én Európában 506 millió ember élt. Pedig a lefolyt század alatt 35 millió ember hagyta el Európát mint kivándorló, hogy más földrészen keressen kenyeret, boldogabb életet.

Ez a nagy szaporodás természetesen hozta magával az emberek, nemzetek sűrűbb érintkezését s ezzel az embertípusban bizonyos kiegyenlítődet. De maga a nagy szám még alig teremtette volna meg a tömegember típusát. A népességi szaporodás nem

kizárólag európai jelenség — a jelzett időben Európa 181%-os szaporodásával szemben Afrika 43%-os, Ázsia pedig 100%-os emelkedést mutat, de ez utóbbi két földrészen a társadalmi eltömegesedés jelentéka telén. A tömegember kialakulásában a nagy létszáma nál sokkal fontosabb szerepet játszik az a körülmény, hogy a civilizált területeken a hatalmasan növekvő tömeg egyre erősebb hullámvásba jön. A XIX. század első évtizedeivel kezdődőleg Európa nemcsak napról-napra nagyobbodó, de nyugtalanabb hangyas boly képét is mutatja. Az előbbi századok nyugalmas val szemben, amikor az európai lakosság legnagyobb részének élete szűk keretek közt, kevés hullámvással pergett le, most egyre nagyobb tömegek erős mozgásba, zajlásba jönnek. Ez a mozgás, hullámvás, amely nemcsak irány, hanem jelleg szerint is nagyon különböző, a társadalmi eltömegesedésnek, a tömege ember kialakulásának egyik leghathatósabb tényezője. Az első lökést a feudálisztikus rendszer összeomlása, a földhözköttőség megszűnése, az ipar és kereskedelem fölszabadulása adta. Az új gazdasági és társadalmi rend minden vonatkozásban teljes mozgási szabadságot biztosít az egyén számára. «Laissez faire, laissez aller» lesz az új varázsszó: mindenki úgy és ott keressen boldogulást, ahogy s ahol jónak látja. A jobbágyot nem korlátozza földesura, az iparost nem köti meg céhe. Nemcsak az egyes falvak, hanem falvak és városok, sőt a kontinensek között is eltűnik a sorompó. S a tömegek élnek is a kapott szabadsággal. Annál is inkább, mivel a feudálisztikus gondolkodási rendszer romjain nagy lendülettel előretörő kapitalizmus, a termelési apparátus rohamos elgépíe-

sedése, a közlekedés gyors tökéletesedése a szabadsággal való élésre bőséges alkalmat nyújt.

Mindenekelőtt megindul — főleg Amerika felé — a kivándorlás. A kivándorlás a tömegember szempontjából nemcsak azért bír fontossággal, mert nagy társadalmi áramlást jelent, hanem még inkább azért, mert e kivándorolt tömegekben, amerikai légkörben indul meg először a tömegember kialakulása. Sajátos tünet, hogy Amerika felfedezése után három századon keresztül hidegen hagyta Európát. A hatalmas földrész 1810-ben mindössze 21 millió lakost számlál. Még a XIX. század első évtizedeiben is aránylag csekély a kivándorlás. így pl. 1821—30 között szakkörök a kivándorlók évi átlagát mindössze 30—40 ezerre becsülik. 1840 táján fogja el Európát, főleg nyugati részeit az «aranyláz», amely hatalmas tömegeket sodor át az újvilágba. 1840—50 között a kivándorlók évi átlaga felszökik 250 ezerre s attól kezdve kevés megszakítással állandóan emelkedik. 1881—1890 között több mint 7 millió ember szeli át az Óceánt. A következő évtizedben a kivándorlás csökken — ez a belga, német, holland, svájci gyáripar páratlan föllendülésének ideje, amely Nyugat-Európa fölösleges embertömegeit fölszívja, — de azután újra emelkedik. 1906-ban például a kivándorlók száma mintegy 1,700.000. A 90-es évekkel kezdődőleg a kivándorlók zömét Európa nem industrializált államai adják (Írország, Itália, Spanyolország, Magyarország). Ez a folyamat egészen a világháborúig meg is tartja ezt az irányzatot. Amíg pl. 1911—13 között a német kivándorlók évi átlaga mindössze 22 ezer, addig csak Magyarország-

ból 1912-ben 116.230-en vándoroltak ki. Az utolsó évszázad alatt, mint már említettük, 35 millió ember Európa vesztesége — legnagyobbbrészt Amerika javára.

Mi volt az Újvilágba sodródott tömegek sorsa embertani szempontból?

A kivándorlással évszázados gyökerek szakadtak el, amelyek a kivándorlókat a régi földhöz, társadalmi, gazdasági, műveltségi berendezkedésekhez kötötték. Amiket a kivándorlók százezrei magukkal vittek, azok gyökértelen hajtások voltak az elhagyott évszázados fáról, amelyek sorsa az új légkörben csak a sorvadás, az elszáradás lehetett. Az első kivándorlókon még meglátszik a régi környezet, a régi haza reflexe, de a nyomukba lépő nemzedéken már hiába keressük azt. Ezek a milliók egészen új légkörbe kerültek, amely a tömegember kialakulására ugyancsak alkalmas volt. Az Újvilágban — elsősorban az Egyesült Államokra kell gondolnunk, mint amelyek a kivándorlók jelentős részét fölszívták — történelmi hagyományok, ellentétes politikai áramlások, társadalmi forrongások, különböző bölcséleti irányzatok nem keresztezik a gazdasági erők játékát. Az USA egész fejlődése már kezdettől fogva egy egyetemes élet-típus irányában mozog. A termékeny, nyersanyagokban gazdag, hatalmas, érintetlen terület szinte kínálkozott a tömegre támaszkodó, gazdasági erőkre alapozott civilizáció kifejlődésére. A vállalkozási szellem, a gép útja a nagy teljesítmények felé teljesen szabad. Az Amerikába özönlő tömegek kényelmesen helyezkednek el a tetszés szerint tágítható keretek közt. A társadalmi súrlódásokra úgyszólván alkalom sem kínálkozik. Ugyanaz a gondolkozási mód fönn

és lenn, amely a pénz, a vagyon szerzését nyílt őszinteséggel állítja az életföladatok élére. Történelmi előjogok, az ezeken nyugvó vagyonok, élesen elkülönülő társadalmi osztályok nincsenek — az ezeket követő ressentiment a nincstelének lelkében úgyszólván teljesen hiányzik. A rohamosan keletkező vagyonoknak egyéni munka, vállalkozási kedv és szerencse gyümölcsei — e tényezők többé-kevésbé mindenki számára hozzáférhetők. Demokratikus gondolkozásmód érvényesül nemcsak a politikában, hanem a társadalmi életben is. Mindezek a tényezők embertani vonatkozásban szinte szükségszerűen vezettek a tömegember kialakulására.

S valóban, az újkori tömegember bölcsője Amerikában ringott. Már a XIX. század utolsó évtizedeiben élesen, tisztán látható. Európa, ahol az eltörnégesedés még nem általános, inkább csak a munkásvilágban észlelhető, először ellenszenvvel fogadja. De ez az ellenszenv a XIX. század végétől kezdve s főleg a XX. században ugyancsak tűnőben van. Amely mértékben halványulnak, pusztulnak az Ovilágban a történelmi hagyományok, demokratiizálódik a kultúra, terjed az elanyagiasodás, oly mértékben nyomul előre ideát is az amerikai típus. Európai kultúrkörök nagy aggodalommal figyelik ezt az előnyomulást. «Qui sera le maître?» (ki lesz a győző?), ez a kérdés egyre sűrűbben hangzik föl. Komoly korfigyelők az amerikaiban látják a jövő embertípusát.

A kivándorlással párhuzamosan egyes, főleg az indusztralizálódás folyamatában lévő államok határain belül egy másik mozgalom is észlelhető, amely

a tömegember kialakulásában ugyancsak fontos szerepet játszik. Nemcsak az «aranyláz», hanem a gép is fölkaparta Európa lakosságát. A rohamosan fejlődő technika nyomán hatalmas ipari gócpontok támadnak, amelyek felé ezrével tódulnak az emberek. Megszületik a nagyváros-típus — a tömegember e nagy melegháza. A középkor első századainak népvándorlása messze elmarad ettől a tömeghullámzástól. Szinte máról-holnapra hatalmas városok nőnek ki a földből, amelyek növekvő vonzóerővel ragadják maguk felé az embertömegeket. íme, néhány adat!

Amíg a XIX. század közepén Franciaországban a városi lakosság az összlakosság 25%-a, addig 1910-ben már 47%-a. Németországban a koncentráció későbbben indul meg, de annál gyorsabb és nagyobb. 1871-ben még csak az összlakosság 36.1 %-a lakik városokban, 1910-ben a százalék már 60-ra szökik fel. A gócpontokba való sűrűsödés a legnagyobb Angolországban, az első industrializálódott államban. Már a múlt század közepén a város lakosság adja az ország többségét: 50.08%. 1911-ben a városok nyelik el az ország összlakosságának 78.1 %-át!

Avagy nézzük egy más pontról ezt a mozgó képet. 1850sben egész Európában ama városok száma, amelyek lakossága meghaladja a 100 ezret, mindössze 42. A 42 városban mintegy 12 és fél millió ember lakik. 1880-ban e városok száma már 95, ezek összlakossága 287 millió. 1913-ban a nagyvárosok száma már elérte a 183-at, amelyekben 60.8 millió ember van összepréselve. Ez a sűrűsödési folyamat a háború után sem szűnt meg, sőt inkább növekedett.

Alkalmunk volt megfigyelni egy vidéket, amelynek lakossága csak az utóbbi években kezdett nagyobb arányban a gyárvárosokba tódulni. Alig múlt el néhány év, a vidék, amely pedig föltűnően gazdag volt ősrégi, szép szokásokban, szemmel láthatóan színteledni kezdett. A gyár légkörébe került munkás sok szemében a régi, gondolatokban gazdag szimbolumok, szokások elértéktelenednek, akárhányszor neveltségessé válnak. Először lekerül róluk az otthoni népviselet, aztán emancipálódnak a «falusi szokásoktói», hogy végül egész gondolkozásukban is «városiak» legyenek. Annak a világnak, amely elnyelte őket, tengelye a gazdasági kérdés, legfőbb szenvedélye az új, a múlttal, hagyománnyal szemben teljesen érzéktelen. Ez a szellem tör be a munkások lélektanába is és gyúrja át őket a városi, azaz egyetemes életséma szerint. Aki figyelemmel kíséri a mai falut, látni fogja, hogy az elszakadtak, vagy legalább városba járók példája mint tükröződik vissza az otthonmaradtak, főleg a fiatalság életében. A tömegember már benyomult a falvakba is.

A technika más vonatkozásban is tevékenyen közreműködik a tömegember kifermálásában. A közlekedési eszközök nagymérvű tökéletesedése és gyorsapodása, az utazás olcsóbbodása hihetetlen mozgalmasságot hozott a ma életébe. A hajók, vasutak, repülőgépek, autók, autóbuszok, különböző kerékpárok állandóan kavargják az embertömeget. A nagy állomások mint hatalmas szivattyúk, hol fölszívják, hol kilöknék egész tömegeket. Ejjel-nappal szüntelenül, egyre nagyobbodó kilengéssel hullámzik az élet. Egyrészt a város és a vidék, másrészt a városok egy-

másközt folytonos érintkezésben vannak. Meg kell figyelni egy nyári vasárnapon az állomásokat, az utakat, a város utcáit, a kiránduló helyeket. A vidék a városba, a város a vidékre fut, mindenütt tömegek hömpölyögnek. A weekend láza hétről-hétre elfogja immár az egész civilizált világot s százezreket lök ide-oda. A múlt csendjében és elszigeteltségében lassan-lassan kiérlelődött népi sajátosságok ezt a hullámzást nem bírják ki. A város kivetkőzteti a falut évszázados hagyományaiból, sajátosságaiból s a maga egyenruháját húzza rá nemcsak szószerint, hanem lélektanilag is.

Az említett horizontális hullámzások mellett bár külső látszat szerint távolról sem ily nagymérvű, de kihatásaiban nem kevésbé jelentős vertikális mozgás is észlelhető a civilizált társadalomban. A XIX. század folyamán az egyes történelmi osztályok előjogai mindenütt megdőlnek. Az évszázados hagyományok természetesen csak lassan-lassan követik ezeket a máról-holnapra megszületett forradalmi reformokat, de azért mégis csak megindul a társadalmi rétegek keveredése. A folyamat az utolsó évtizedekben jelentékenyen kiszélesült, meggyorsabodott. Különösen az alsó rétegekből nyomulnak föl jelentős tömegek a középosztályba, a polgári, értelmességi társadalomba. Már ez is természetesen kiegyenlítődéssel jár. Rougier a francia társadalomból hozott példákkal igazolja, hogy a különböző társadalmi rétegek keveredése, főleg az alsóbb rétegek fölnyomulása miként nivellál egy az előző korokkal szemben alacsonyabb síkon. De a keveredésnél is jelentékenyebb kiegyenlítődést idéz elő az a körül-

mény, hogy a társadalmi osztályok közti választófalak ledöntése nagyban megkönnyíti az egyes, főleg érintkező társadalmi rétegek közt a kölcsönhatást. Az egyes társadalmi osztályok közti szigetelő eltűnt, az egyik élettípusai láthatók, bizonyos fokig utánozhatók a másokban. A társadalmi rétegek elszigeteltsége úgyszólván teljesen megszűnik, az emberi lélekben öszoztöne, az utánzás bőven kap tápot. Mind olyan tünetek, amelyek nyomán kiegyenlítődés jár. A tömegember térfoglalását mindenestre ez a társadalmi keveredés nagyban megkönnyítette.

Kialakításában napról-napra erősebben érződik a film hatása. A vetítövásznon a legnemzetközibb fórum, amelyen összetorlódnak a Föld legkülönbözőbb lakói, szokásai, vidékei, sajátosságai. Milliók és milliók ülnek naponkint a vászon előtt s olyan világok tárulnak föl előttük, amelyekbe másként soha bepillantást nem nyerhetnének. A milliók szemléleti világán átvonuló képek, jelenségek, történések feltétlenül bizonyos relativálódást indítanak meg s ezzel megkönnyítik a tipizálódást. A figyelő belesodródik a nagy nemzetközi áramlatba, látja a legújabb szokásokat, divatot, táncokat, technikai fejlődést stb. S mindezt nem reflexiók, elmeledés, tanulmányozás árán, hanem egyszerű szemleleten keresztül kapja. Tehát a legkönnyebb, legegyszerűbb úton kapcsolódik bele a nagyvilág életébe. Amilyen lendületet adott a könyvnyomtatás föltatálása a szellemi élet nemzetközi kölcsönhatásainak, úgy segíti elő a film a legkülönbözőbb ember-típusok, fajok egymásra való hatását, tehát a lassú kiegyenlítődést, tipizálódást.

A rádió hatása hasonló a mozgósínházéhoz. A nyelvi eltérések természetesen itt akadályokat jelentenek, de még így is a rádió hihetetlenül közel hozza az embereket egymáshoz. A légkör lett a nemzetek, fajok nagy országútja, amelyen a napfény sebességes veí rohannak emberi gondolatok, cserélődnek ki a legkülönbözőbb kultúrtermékek. Az éterhullámok mint egy óriási idegrendszer közvetítik az emberi szellem kisugárzásait. A rádió hangszóróján keresztül a legelhagyatottabb, a legelszigeteltebb emberi életbe is be tud törni a nagyvilág. Lehetetlen, hogy nivelálódás ne következzen be abban az embertömegben, amelyet ennyi szál fűz össze.

A felsorolt tényezők korántsem merítik ki azt az oksorozatot, amely az egyetemes embertípus kialakításában tevékeny. Sajtó, gramofon, fényképezőgép, telefon, távíró mind bekapcsolódnak a nagy folyamatba.

Amit a tömegember kifejlődésének története mögötti tényezőkből eddig láttunk, azok elsősorban mechanikai, külső erők. Ezek láncolatán túl természetesen szellemtörténeti rugókat is kell keresnünk. Ezek között elsőnek említsük a demokrácia gondolatának előretörését. A demokrácia nemcsak az egyes társadalmi rétegek közti keveredést indította meg, hanem egész kultúránkat lassan-lassan a múlttal szemben teljesen új alapokra tolta át. Nemcsak az «alkotmány sáncai közé», az államéletbe, de kulturális és társadalmi életünkbe is benyomult a tömeg. Egészen a XIX. századig kultúránk arisztokratikus jellegű: kevesen hordják a vállukon, akik a tömeg igényeitől függetlenül gazdagítják az emberiség kulturális

értékállományát. Nem vágyuk a bő, gyors termelés, Mecénásaik a kor színvonalán mozgó kultúremberek. Az egész kultúréletet nemes, előkelő öncélúság jellemzi. Mindez ugyancsak megváltozott. Tömegek ostromolják az Olymposzt, elhivatottságot éreznek magukban olyanok, akikben ugyancsak hiányzik. Tömeg a nagy Mecénás, aki tapssal, népkeggyel fizet. Ezért igényei tiszteltek még akkor is, amikor tekintetbevételük értékclecsuszamlást von maga után. Tömegtermelésre rendezkedik be egész kultúréletünk. A kultúréletben megbontott hierarchia természetesen tükröződik a szociális életben is. Az óhajtott embertípus nem az arisztokrata, hanem a standard-ember. Ez az út elkerülhetetlenül a tömegemberhez vezet. Nem ok nélkül jelenik meg először Amerikában a tömegember, ahol a civilizáció kezdetől fogva maradék nélkül a tömegekre alapozódik. Egy másik szellemi rúgó a mai tipizálódásban a bölcsélet. Fichte, Hegel részéről jönnek talán az első lökések. Fichte szerint «az értelmes élet abban áll, hogy a személy eltűnjék a fajban, élete a köz élete legyen». (Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters.) A hegeli filozófia hasonló irányba mutat. «A köz az igazi hatalom és cél s az egyedek rendeltetése, hogy egyetemes életet éljenek» — hangzik a Grundlinien der Philosophie des Rechtes egyik mondata. Kérdésünk szempontjából a leghatékonyabb bölcséleti tényező kétségkívül az újkor materializmusa. Az a megdöbbentő rövidlátás, amelyért joggal érik keserű, kemény szemrehányások a XIX. századot s amely az egész létet matematikai formulákban tükröztethető mechanizmussá süllyesztette le, nem kímélte meg

az embert sem. Anyag kisugárzása, természetéről színes, szövevényes játéka az ember, a teremtő lángész csakúgy, mint a legkorlátoltabb analfabéta. Mechanizmus az ember is s mint ilyen az anyag határait egyetlen ponton sem lépi át. Ez a vigasztalan, sivár ontológiai demokrácia a természettudomány görögtüzében jelentkezik s szedi áldozatait. A tragikus «tudományos» tipizálás, amely ellen kétségbeesett harcot vív Nietzsche, természetesen nem maradhatott hatástalanul társadalomfejlődéstani szempontból sem. A materializmus milliók és milliók világnézetévé vált a kíméletlenül bomlasztott minden társadalmi hierarchiát. Hogy ez a rombolás milyen fokban egyengette a tömegember útját, nem nehéz elképzelni.

Az egyetemes élettípus kialakításában kétségkívül döntő szerepet játszik a gazdasági kérdés, az érzéki javak központi elhelyezkedése az újkori életben. Veszedelmes tévedés volna azt a kihangsúlyozást, amit a gazdasági kérdés az újkor emberétől kapott, egyszerűen az emberiség rohamos szaporodásának számlájára írni. Kétségtelen, hogy az emberiség évről-évre szaporodó milliós többletei a gazdasági életet új föladatok elé állítják, új erőfeszítéseket követelnek tőle. De hogy a gazdasági erők, az anyagi javak s azok folytonos halmozása a ma emberének értékvilágában az életértékek élén állnak, abban jelentős része van egy másik tényezőnek is. A XV—XVI. századdal kezdődik az az elanyagiasodás, amely ma hihetetlenül felfokozna a kor egyik legjellegzetesebb tünete. Amily mértékben lazul Európa s a kereszténység közötti kötelék, oly mértékben nő az élvezet,

a fényűzés s az ezeket lehetővé tevő pénz, vagyon utáni vágy. A liberális kapitalisztikus gazdasági rendszer lelkiismeretlenül elvonatkozva a mutatkozó szükségletektől, emberfölötti erővel dolgozik új meg új igények keltésén, hogy a termelés dinamikáját, anyagi tartalékjait, tőkéjét egyre jobban fokozhassa. Valóban sikerült is az igényeket úgyszólván az egész társadalomban hallatlanul felszöktetni. Az igények kielégítéséhez, az anyagi javakhoz, az érzéki örömhöz a legrövidebb s legbiztosabb, igen sokszor az egyetlen út a pénz. A pénz előtt megnyílik úgyszólván minden út, minden ajtó. Nem csoda tehát, hogy a pénz utáni vágy láza gyötri az egész társadalmat. Ha néha-néha sikerül egy csendes, világos, méditációs félórát belelopni zaklatott életünkbe s tekintésünk végigsiklik a koron, csak akkor eszmélünk rá, mily megdöbbentő arányokat öltött már az elanyagiasodás. Soha semmiféle eszme akkora tömeget át nem fogott s a maga vonzási körében nem tartott, mint ma a pénz. Itt tehát minden nemzetiségi, faji, társadalmi, kulturális különbségeken fölényesen átcsapó, egységesítő erővel állunk szemben. Nem csoda, hogy ez az értékelésével egy irány felé fordult tömeg egyetlen alaptípus felé sodródik. Egyszerű megfigyelés meggyőz bennünket arról, hogy a tömegember azon arányban hódít az egyes társadalmi rétegekben, a különböző fajoknál, nemzeteknél, amely arányban halad előre az elanyagiasodás.

Fölsorakoztattuk azokat a legfőbb tényezőket, amely időnk embertanában a tömegember kialakítására vezettek. Második kérdésünk: milyen a tömegember?

Amikor megkíséreljük képét megrajzolni, kettőt szeretnénk hangsúlyozni. Típust rajzolunk, tehát erős színekkel, határozott vonásokkal kell dolgozunk. A típust a legrohanóbb idők sodrából kell kiemelni, amelyekhez hasonló az emberiség még nem élt meg. Természetes tehát, hogy a kép teljese ség, hűség szempontjából sok kívánnivalót fog hátrahagyni.

A tömegember már ruházkozásában is elárulja magát. A ruházat valamikor sokat mondott az ember nemzetiségéről, társadalmi hovatartozandóságáról, életkoráról, kultúrfokáról, egyéniségéről. Ma mindez múltóban. A közelmúltban a szobaleányt meg tudtuk különböztetni úrnőjétől, a komornyikot az urától, az angolt a némettől, a vidékit a várositól, az alföldi embert a dunántúlitól — ma, különösen vásár- és ünnepnapon már ez nem fog minden esetben sikerülni. Innen-onnan már csak a kelmebeli minőség s az öltözködésben szükségképpen megnyilvánuló egyéni ízlés különböztet. A divat minden hulláma ideges reflexként fut végig az egész civilizált világon. A művelt néger nő, az angol lady, a szőke bécsi hölgy, az amerikai dollárkirálynő egy és ugyanazon divat szerint öltözködik. A filmek, a divatlapok, sőt legújabbban a napisajtó is villámgyorsan dobják szét az egész civilizált világban az új ruhafazonokat. A közelmúltban a divathullámok még nem csaptak át a falun — ma a földmunkás leánya is ismeri, sőt igényli a legújabb divatot.

Ugyanez az egyformaság tükröződik a tömegember lakásában is. Az amerikai szalon csak annyiban különbözik a párisitói vagy a budapestitől,

ameddig a gép, a gyár variáló képessége ér. Az a gazdag, színes, jellegzetes skála a bútorzat stílusában, összeállításában, amelyet a múltban annyiszor megcsodálunk, ugyancsak összeugrott. A régi lakásnak volt «lelke», «egyénisége» — a mainak már csak komfortja van. Mennyi művészet virágzott valamikor a falusi bútoriparban — mennyi csodálatosan egyforma ízléstelenség terpeszkedik ma a vidéki lakásokban. Tömegízlés szerint épített tömeglakásokban tömegbútorok közt lakik a mai ember. Nem mintha a modern berendezkedésből teljesen száműzve volna a szépség. De e szépségből igen sokszor hiányzik az alkotó, tervező egyéniség melegsége — kicsap belőle a gép, a szériagyártás hidege. Megéreződik e lakásokon, hogy sokszor üresek — a tömegember életéből sokat ellop a szálloda, a színház, az étterem, a klub, az utca.

A tömegember lelkivilágának, egész énjének egyik leghűbb vetülete, szinte kőbe való kiáramlása a város, elsősorban a nagyváros. A vidékről valami tragikus kényszerrel özönlik a tömeg a városba. Milyen az a hatalmas kő-kaptár? Rathenau plasztikus rajzot adott róla. «A modern városok egy sínpárháló csomópontjában elfeküdve ágaztatják szét az országba a maguk kővé merevített útvonalait. A lázas forgalom látható és láthatatlan hálói vonják be őket s rántják naponkint kétszer a végtagoktól a szív felé az embertömegeket. Egy második hálózat szétlőki a körengetegben a vizet, egy harmadik a hőt, egy negyedik az energiát. Egy elektromos idegrendszer a szellem megrezdüléseit sugározza szét. Élelmi- és izgatószeres futnak be a sínpárokra, a vízen — az el-

használt anyagok csatornákon keresztül áramlik ki. Az óriás a maga keresztmetszetében is mindenütt ugyanaz: mint a lép sejtjei, úgy sorakoznak egymás mellé a finom anyagokkal, papírral, fával, bőrrrel, kelmékkel megtöltött raktárak, amelyeket kívülről vas, kő, üveg, cement támasztanak meg. Csekély eltéréssel valamennyi ország városai ugyanazt a képet tárják elénk. Csak az öreg belvárosban, ahol a templomokban, a városházán évszázadokon keresztül egy emberi közösség lelke, szelleme lakozott, csak ott találkozhatasz még fiziognómiai különlegességek maradványaival mint megkövült kuriózumokkal — különben minden irányban, akár a gyárüzemek, akár a temetők, akár a lakóházak felé tekintesz, a nemzetközi tábor terpeszkedik. A szellemiek terén ugyanez az egyfomáság. A nagyobb városok szakadatlanul kicserélik személyeiket, divatjukat, szenvedélyeiket, kedvenceiket, szórakozásaikat, örömeiket, művészetüket, tudományukat, alkotásaikat, s e szüntelen cserebérében örömet találnak. Ugyanazt a színdarabot nézi Berlin és Paris, ugyanolyan kirakatokkal hivalkodik London és New-York. Ugyanez a tudományos probléma tartja őket izgalomban, ugyanaz a botrány neveteti meg őket. Ugyanez a konyha táplálja, ugyanaz a komfort béleli ki őket. Soha a középkorban egy és ugyanazon ország két szomszédos városa, Nürnberg és Köln, vagy Genova és Velence nem mutattak akkora hasonlóságot, mint ma London és Paris, New-York és Berlin.» A képhez alig van hozzáadnivalónk. Csak egy vonással szeretnők kiegészíteni. Ez a building, a kollektív ház, a bérlaktanya térfoglalása a nagyobb városokban. Egy-egy ilyen

épület-óriásban ma egész városok szorulnak össze. A legkülönbözőbb családokat csak vékony falak választják el egymástól — a «saját otthon» fogalma ugyancsak összezsugorodott.

Ha már a tömegember külső keretei is ilyen hasonlóságot mutatnak, elgondolhatjuk, milyen közel jár egyetlen, egyetemes típushoz az az élet, amely e keretek közé préselődik. Hogy sorvadnak a különböző nemzeti, népi szokások, amelyekben sokszor évszázadok, egész nemzedékek lelke, szelleme csapós dott le. Valamikor a nemzeti, családi, egyéni élet nagy eseményeit, fordulatait, gondolatokat, eszméket érzékítő szimbólumokban gazdag szertartások, cselekmények, szokások keretezték. Ma ilyen vonatkozásban is nemzetközi séma érvényesül, amely lassan-lassan a vidéken is kiszorítja a sokszor ősrégi, jellegzetes népszokásokat. Gondoljunk csak pl. az esküvői szokásokra, mint sorvadnak már falvainkban is. Hiába lobban föl időről-időre a harc a nemzeti, népi sajátosságok megmentésére — érezzük, látjuk, hogy a tömegember erősebb. Még szórakozásban is nemzetköziség érvényesül. Egy-egy divatos játék, ének, zeneszám, tánc befutja az egész civilizált világot.

Vessünk kissé közelebről egy tekintetet magára a tömegemberre. Jaspers sikerült vázlatot adott róla — az ő rajzát egészítjük ki.

A tömegembert már külső megjelenésében, fellépésében, tárgyalásaiban, társalgásában is bizonyos egyformaság jellemzi. Fegyelmezett, az izgatottságot, a feltűnést kerüli. Taglejtései nyugodtak, simák, arcán udvarias mosoly játszik. Kedveli a könnyed

humort, különösen ha az feszültség levezetésére alkalmas. Kész embertársának segítségére sietni, de csak akkor, ha ez nem jelent nagy áldozatot. Ha a körülmények úgy kívánják, az igazsághoz hűtlen is tud lenni, de vigyáz arra, hogy ez ritkábban történjék. Nem fél diplomatikus csel vetéstől, ha érdeke úgy kívánja. Szívesen hordja a szerénység mezét, tud hallgatni. Tartózkodik a mások egyéni ügyeibe való beavatkozástól. Egyéni önállóságát különösen előjáróival szemben nem fitogtatja. A merészségig, sőt az életkockáztatásig bátor tud lenni. Szórakozásai-
ban, élvezeteiben, erotikájában raffinalt, sokszor durva. A barátságot kollegialitássá váltotta át, de összeköttetéseknek nagy értéket tulajdonít, ápolja, s szükség esetén ki is használja őket. A munkát nem önmagáért, a belőle forraszó szellemi, lelki gazdagodásért, nem eszményi kötelességtudatból, hanem mint az érvényesülés egyik legfőbb eszközét szereti. Munkaerő, munkateljesítmény elbírálásában nem a szép stílus, hanem a magas hozamot biztosító szaka szerűség, termékenység a vezérszempontra. Hasonló álláspontra helyezkedik politikai, etikai, világnézeti elvekkel szemben is. Gondosan örökösön azon, hogy ez elvek egyéni életétől olyan távolban maradjanak, ahonnan a gyakorlati életbe alig tudnak átnyúlni, követeléseiknek érvényt szerezni. Aminek eldöntését a középkori ember sokszor a kardra bízta, azt a tömeg ember simán, barátságosan intézi el — még akkor is, ha nagy értékeket jelentő elvek kikapcsolásával jár.

Hogy az egyetemes embertípus a maga kifejlődésében már mennyire előrehaladt, azt élénken világítja

meg a tömegember társadalmi életének két jellegzetes tünete.

Az első az idegen szerepe a ma társadalmi életében. Valamikor a társadalmi érintkezés előfeltétele volt, hogy az emberek ne csak név, hanem egyéniség szerint is ismerjék egymást. Különösen a nő világában hangsúlyozta a társadalmi fölfogás ezt a föltételt. Ma ez az igény ugyancsak gyengén, halványan jelentkezik. A tömegember mindenkivel fölveszi az érintkezést, aki szinte pillanatról pillanatra elbírált érdek« körének valamely pontján előnyösen elhelyezhető. A nagyvárosok teadélutánjain emberek, akik jóformán egymás nevét sem tudják, férfiak és nők egyaránt olyan közel kerülnek egymáshoz, amit a minket megelőző kor el sem tudott képzelni. «Ki ismeri mindazon egyének igazi nevét és múltját, akiket a nagyvilági hölgy asztalához meghív?» — kérdi Romier. Hogy társadalmi életünkben a követelésekben való igénytelenség azokkal szemben, akikkel a mai közvélemény az érintkezést lehetőnek ítéli, milyen messze tud elmenni, arra néha-néha a törvényszéki tárgyalási termekből verődik ki megdöbentő fény.

A másik kortűnet a nemek közti határvonal gyors és gyökeres tűnése. A tömegember már férfi és nő között sem akar különböztetni. Ez nem egyszerűen a nő emancipációs törekvéseinek megért gyümölcse, hanem a gazdasági elváltozások mellett a mai élet szenvedélyesen uniformizáló törekvéseinek eredménye. A gazdasági élet, a megélhetés gondjai kiragadták a nőt a családi tűzhelyről s belesodorták alléiért folyó harcba. Nemcsak a magános, önálló nő,

de igen sokszor a családjában is kenyérkereseti gondokkal van megterhelve. Ezzel természetesen kiszakadt a nő abból az elszigeteltségből, amelyben a múlt idők asszonya élt. A nagyobb mozgási szabadság egyre több irányban «szabadítja föl» a nőt. Különösen a háború óta ez a «szabadság» olyan mértéket ölt, amely a társadalmat alapjaiban fölforgathatja. Ismeretes, hogy különösen Nyugaton mennyire tért hódít az «a férfias nőtípus», amely egyszerűen a férfi szimmetriája akar lenni. Hogy e törekvésekből már mennyi vált valóra, azt a mai élet érthetően beszéli. Ezzel párhuzamosan tűnik a férfiban a nő iránt érzett és tanúsított tisztelet. «Egy szép napon — jegyzi meg Romier — nem lesz más, aki a hölgyeknek udvaroljon, mint a keletiek s a négerek.» Ezzel természetesen nemcsak a költészet és az erkölcsiség forog veszedelemben, hanem az emberiség társadalmi életének olyan a természetben gyökerező ereje, amelyet sem nélkülözni, sem mással pótolni nem tud: a családi élet válik teljesen lehetetlenné. «Az ember nem meri kimondani, mi következik be azon a napon, amikor a férfi már semmibe sem veszi a nőt.» (Romier.)

Kíséreljük meg a tömegember lélektanát átvilágítani. Természetesen lelkivilágának csak legjellegzetesebb tulajdonságait fogjuk kiemelni. De ez a lélektani vázlat is elegendő annak megvilágítására, mily tragikus kikezdéseket, megindulásokat rejteget magában.

A tömegember lelkivilágának egyik legkiütközőbb jellegzetessége a befelé forduló, önmagában elmélyedő élet sorvadása, szegénysége. Szinte menekül

önmaga elől, énjének mélységeit nem ismeri, egész szenvedélyével a körülötte hullámzó életre, világra veti rá magát. De ez a világ felé fordultság nem lépi át azt a határvonalat, amelyen túl a transzcendens világa kerül el. A tömegember tragikusan szorul bele az én s a transzcendencia között elterülő sávba. Világnézetének, tudományának, művészetének, bölcselisének krízisei mind ebben a beszorítottságban gyökereznek.

Igazolva látjuk Romier vádját is a tömegemberre! szemben: «A mai életet a tevékenység s nem a reflexió, a gyorsaság és a közvetlen hatáskiváltás s nem a mélység, a szüntelen változás s nem a tartósság jellemzi». A tömegember nem a reflexió, -a lassú érlelés embere. A lázas élet sodra ragadja magával — benne megállni s magára, a világra, a létre ráeszmélni nem tud, nem akar. Legfőbb szenvedélye sztatikailag a nagy tömeg, a nagy szám — dinamikailag a szüntelen változás, a gyorsaság. A magánytól fél, csak tömegben érzi jól magát. Azért préselődik össze nagy városokba. Az élettől azt kívánja, hogy rohanjon, szüntelenül új meg új élményobjektumokkal szolgáljon. Azért a történelem iránt, ez iránt a nyugodtan elterülő, mozdulatlan világ iránt nincsen érzéke. «Az újszerűségé lesz lassan-lassan az a súly, fontosság, amellyel eddig a hagyomány s a történelem bírtak» — jegyzi meg Valéry A tömegember magát az egyéniséget, az értékes emberi élet tengelyét is kitöri: rohanó, egymáson átcsapó eseményhullás mokka lesz az egyéni élet. Az előző korok emberének büszkesége a minőség, azért lassan készültek dómjai, eposzai, bölcséleti rendszerei, történelme; a tömeg-

emberé a nagy szám, azért termel, épít lázasan gazdaságban, iparban, tudományban s kívánczik események hullámtorlaszába.

Az én s a metafizika közt húzódó keskeny sáv veretlen ura a gép. Nem csoda, hogy a tömegembert lenyűgözte. A gép lett a tömegember minden almásnak, reményének letéteményese. Coudenhole egyenesen a «második paradicsomot» várja tőle, amikor a fizikai munka járma alól fölszabadult emberiség élete örök ünnep lesz. Az orosz tömegember már egészen a machinolatriáig, a gépimádásig süllyedt — templomot sürget a gép tiszteletére. A gépből kisugárzó irracionális erők betörték az ember lélektanába s ott gyökeres változásokat idéztek elő. A gép reflexe a tömegember lélekvilágának két jellegzetes tulajdonsága: mechanizálási és racionalizálási szenvedélye. A kereszténység által konszekrált munka, a tömegember életében mechanizmussá süllyedt, amelynek egyetlen célja a minél bőségesebb termelés. A munka többé nem az én legegyénibb, a hivatás iránti szeretettel átszótt életműködése, amely erősen visszahat az egész lelkiéletre, hanem szervezeten, agyon át funkcionáló mechanizmus. A tömegember egy kis gépalkatrész abban a bonyolult, hatalmas apparátusban, amely a mai civilizációt, a nagy tömeg életét fönntartja, s mint ilyen bármikor kicserélhető. Éppen ezért a munkakör kiszabásában nem az egyéni hajlam, különös elhivatottság a döntő tényező, hanem az a kérdés, hogy az egyén elhelyezkedése a benne rejlő energiák szempontjából hol a leggazdaságosabb. A tömegember tervgazdaságszerűen rendezi be éles tét — szeretné kikapcsolni belőle még a vélt lent is.

A tömegember lélektanának sarkköve, tengelye kétségkívül a gazdasági kérdés, az anyagi. Vezérelve a «make money» — a pénzhajhászás. Mily messze elsodródott ilyen vonatkozásban pl. a középkori embertől! A mai emberiség életének nem lesz innen-onnan egyetlen oázisa sem, amely fölött vagy titkon, vagy nyíltan nem a pénz uralkodik. E szomorú vonások sokkal kiszögellőbbek, sokkal láthatóbbak, semhogy ki kellene sarkítanunk őket. Nemcsak az egyéni élet árkat, de a nagy folyam, a történelem medrét is elsősorban a gazdasági erők ássák.

Elképzелhető, hogy ilyen lélektani sajátosságok mellett milyen életfilozófia alakul ki. A tömegember tragikumának legvégzetesebb forrása életbölcseletében keresendő. Ezen életbölcseleten valami sivár, szürke filiszterség ömlik el. Nincsenek nagy eszmenyei, amelyekért áldozni is tudna. Nyugodtan tudomásul veszi, hogy — tömegember: nem különb a többinél. «Nem is akar különb lenni; teljesen meg van elégedve a színvonalával, illetőleg a színvonaltalanságával. Sőt ezt a közönségességet olyan-nak vallja, hogy ehhez kell igazodni minden jognak, hatalomnak, érdeknek. Közöttünk senkinek sem szabad legderékabbnak lenni! — ez a jelszava. (Schütz.) Ez a szürke, minden lendületet nélkülöző életfilozófia az anyagi, az érzéki határain belül keresi az élet teljességét, boldogságát. Megjelöltük azt a sávot, amelyen a tömegember élete mozog. Ezen a sávon természetesen más életcél, élettartalom el sem fér. De ez az életboldogság mindenestül az idegzet függvénye. Az ideginger szüntelen fokozásává torzul az a boldogság utáni vágy, amely az emberi lélek

ontológiai mélységeiből tör föl. Ezért rohan lihegve, megállás nélkül a tömegember autóban, repülőgépen az életben, az élvezetekben, az anyagiak, az érzékiek után. Ezért fél a csendtől, a magánytól, az elmélyedéstől, a metafizikától, saját lelkének szemlélésétől. Hiába tárja eléje a józan lélektan, hogy az ingernek van egy felsőbb határa, amelyen túl az idegrendszer terhelni nem szabad, nem lehet, mert különben összeroppanik. De még ha ezt az összeroppanást az idegrendszerrel való raffinait gazdálkodás ki is védi, a tömegember életére akkor is rá-rászakad az annyi áldozatot számláló modern betegség, az unalom. Hiába minden erőszak — a lélek igényeit, vágyait nem lehet az én s a transzcendens közé szorult világba, az immanenciába börtönözni. S ha mégis megkíséreljük, a lélek fölföljajdul s követeli létével kapott jogait. A tömegember nem lesz boldog ember; mindaddig, amíg az anyag, az érzéki börtönében tartja a lelket. Még akkor sem, ha ez a börtön egyre tágasabb, gazdagabb, fényesebb.

Ha a tömegembert beállítjuk a történelmi folytonosságba, az első tekintetre mint egy hatalmas fordulat hírnöke, új korszak megkezdője áll előttünk. Ugy látszik, mintha az újkor individualizmusa minden irányban elérte volna a legszélsőbb határokat s a történelmi dialektika követelménye gyanánt jelentkezik a tömegember. Bármily tetszetős ez a megállapítás, igazságát kétségbe kell vonnunk. A tömegember nem korszaknyitó, hanem korszaka záró fenomén. Az eltömegesedés legutolsó fázisa annak a társadalmi bomlásnak, atomizálódásnak, amely a reneszánszsal kezdődőleg az egész újkoron

át századról-századra élénkülő ütemben világosan észlelhető. A tömeg, e bomlási termék nem új, nagy ígéretek hordozója, hanem a vég kezdete. «Ha elhatalmasodik a tömeglelkület, akkor a társadalom testében elsorvadnak és végül elhalnak azok az értéks, erő- és intenzitás különbségek, amelyek minden részekből álló élő számára a tevékenység és termékenység alapföltételei.» (Schütz.) Ez más szóval az emberi közösség teljes fölbomlását, egymásras utaltságunk, összetartozandóságunk tudatának kis alvását jelenti. A társadalmi dekadencia e mélypontjától már csak egy lépés a «bellum omnium contra omnes» harctere, minden társadalom végső katasztrófája. Ismételjük: a tömegember nem egészséges, friss erőktől duzzadó fejlődés, hanem végzetes dekadencia hírnöke. «Ne áltassuk magunkat! Az eltömegesedés, ha mindjárt történelmi genetika szüslötte is, betegség és baj, sőt válságtermő baj. Aláaknázza és végül is megdönti mindazt, amit európai kultúra néven örököltünk és életre-halálra megszerrettünk.» A tömegember, az egyenlőség e vak fanatikusa számoljon azzal, hogy «a kultúrvívmányok megdőlése magával rántja azokat a legmagasabb értékeket és eszméket is, melyeknek egy sugara maga az «egyenlőség» ideája is ... Ha kidöntik annak a kultúrának fáját, kifordítják talajából a gyökereit is: ezzel a kultúrával együtt megdől minden, ami nélkül már nem emberi az emberlét: az igaznak, szépnek, nemesnek, szentnek eszménye». (Schütz.)

A folyamat illetően hatásából valami máris érződik a tömegember lélektanában. A történelem alig ismer egyedülvalóbb, magára maradtabb, árvább ember-

típust a tömegembernél. A mai társadalomban «nincs fizikai, nincs szellemi, de van erkölcsi magány». Romier diagnózisa nem túloz. A jelen társadalmában a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életem keresztül ezer és ezer szállal fűződnek egybe az embertömegek atomjai, de ebből az egységből teljesen hiányzik az emberi egybetartozandóság, sorsközösség meleg gondolata. Holt atommá lett az élet egy-egy szikráját hordozó sejtből. Költészet, bölscselét, szociológia fölföljajdul a sivár kép szemleleténél s hívja-hívogatja azt a titokzatos erőt, amely a civilizált emberiségben, ebben a sejtek helyett atomokból összeálló óriásban kigyűjtaná az élet tüzét, szívet, lelket lopna beléje.

Újabbban kezdenek olyan hangok hallatszani, amelyek a tömegember kifejlődéséért a kereszténységet, a keresztény demokráciát teszik felelőssé. Nem nehéz e vádlókban Nietzsche gyarló szócsöveire ismerni. A XIX. század nagy lázongója végzetes tévedésbe botlott: az újkori, rousseaui demokráciában keresztény demokráciát látott. Ha egyszer nyugodtan, kizárólag az igazság szeretetével olvasta volna végig az Evangéliumokat s leért volna Krisztus idevágó mondatainak, hasonlatainak mélyére, sohasem esett volna e tévedés áldozatául. Aki az újkori demokráciában az evangéliumi eszmevilág megtestesülését látja s ezen az alapon az eltömegesedésért a kereszténységet vonja felelősségre, annak Krisztus s a kereszténység még felfedezetlen világ — még akkor is, ha ez a valaki Nietzsche.

Kezdünk ráeszmélni arra a veszedelemre, amely a tömegember felől az egész emberiség jövőjét fény-

geti. Sorsunk azon fordul meg, vájjon a hatalmas árral szemben tudunk-e megfelelő gátakat építeni. A nagy föladat: «Entmassen» — az eltömegesedést visszaszorítani. A kor nagy áramlatai: a bolsevizmus, a fasizmus s a hitlerizmus más-más síkon szerves, életerős emberközösség megteremtéséért vívnak kemény harcot. Hogy a tomboló ressentiment-ban, gyűlöletben fogant bolsevizmus, a legszélsőbb materializmus e végső kifutója, nemcsak a világot, de még a proletárságot sem fogja eleven, nagy emberközösségbe fogni, ahhoz nem fér kétség. A bolsevista világnézetben és etikában olyan ontológiai tévedések halmozódnak, amelyeket sem terrorral, sem politikával, sem a gép megváltó erőivel nem lehet ellensúlyozni, hatástalanítani. A bolsevizmus álmadozhatik a világ proletárjainak egyesítéséről — a maga valójában az eltömegesedésnek eddig legfejettebb fázisa, Berdiaeff szerint a szociáldemokrácia bomlási terméke. Hogy mégis eredményeket tud fölmutatni? «Az orosz bolsevizmus azért él, mert részint a nem-tömeglelkű múltból van még mit kisajátítania és a nem egészen eltömegesedett szomszédoktól van még mit kicsalni, részint pedig a tömeglelket jellemző hihetetlen ember- és értékpazarlással kétségbeesett kísérleteket tesz, hogy kiszabaduljon az eltömegesedésnek töréből, melyet maga állított magának.» (Schütz.)

De a fasizmus és a hitlerizmus, bár magasabb, eszményibb síkon mozognak, sem fogja a tömeget eleven közösségbe fogni még a megvont nemzeti, faji határokon belül sem, ha a transzcendencia kikapcsolásával az immanencia foglyai lesznek. Az el-

tömegesedés mögött az emberiség olyan sorsdöntő kérdései húzódnak meg s követelnek megoldást, amelyek egyenesen ontológiai mélységeket kavarnak föl. Ilyen méretű problémákhoz a siker reményével csak úgy lehet nyúlni, ha azokat metafizikai meggyökerezettségükben, távlatukban látjuk. Színes, talán nemes értékeket is rejtő nemzeti, faji mitológiák ideig-óráig nagy sikereket könyvelhetnek el, de a kínok közt születő új társadalom számára évszázados kat is elbíró szilárd, biztos alapot csak akkor fognak építeni, ha kibontakozva minden racionalizmusból, fölismerik, hogy Betlehem óta Krisztus nélkül sehol, de különösen Nyugaton szerencsés világépítés nem lehetséges. Az eltömegesedés súlyos problémája az Egyház kikapcsolása esetén megoldatlan marad.

Mit tud a katolicizmus a tömegemberrel kezdeni?

Mindenekelőtt bármilyen súlyos problémát is jelent, nem ijed meg tőle. Kétévezredes küldetésünk éppen úgy szól a születő új világ emberéhez, mint ahogy szólt az egykori barbár-tömegekhez. Ha a kereszténység elég erős volt ez utóbbiak romboló kezének lefogására, az új barbárhoz, a mai tömege emberhez is hozzá tud férni. «A mi helyünk a születő világban van. Bele kell állnunk ebbe a hullámverésbe mindegyikünk a maga helyén. Nem szabad az újnak útjába állnunk s menteni próbálni a régi szép világot, amelynek el kell pusztulnia.» (R. Guardini.)

Természetesen meg sem kíséreljük, hogy a tömegs embert mindenestül visszaszorítsuk a régi típusokba. Jól tudjuk, hogy aki erre vállalkoznék, a történelmi fejlődés erői már az első lépésnél félrelöknék. A ma

társadalmi és gazdasági fejlődésében félreismerhetetlen bizonyos kollektíválódási irány. Főleg az emberiség létszámának gyors emelkedése s az élet-apparátus gyökeres elváltozása szükségképpen vonnak maguk után bizonyos kollektíválódást. Hogy a folyamat ne csapjon át azokon a határokon, amelyeken túl már bolsevizmust, anarchizmust jelent, e nagy cél szolgálatára senki sem hivatottabb, mint az Egyház. Az utolsó pápai enciklikák ilyen vonatkozásban máris felbecsülhetetlen értékű gondolatokat, határozott irányítást adtak a világnak.

Az eltömegesedés legfőbb veszedelme a tömeglelkületben rejlik. A végzetes folyamatot csak az fogja visszazorítani, aki át tudja tisztítani a tömegember sivár lelkivilágát s új értékeket állítani abba. Ebből az emberből kiveszett az a vitális erő, amely az egyén s a sokaság, e két pólus közt szükségképpen fennálló feszültség egyensúlyban tartására szükséges. Ez erő két összetevője az egyéniség tisztelete s az emberi közösség eleven tudata. Az Egyház a középkor folyamán nem egyszer igazolta, hogy a két összes tevő megteremtésére ugyancsak alkalmas. Forgasunk vissza a középkori ember vázlatára s meglátjuk, hogy az előbb emlegetett egyensúly nem utópia. A mi világtörténelmi föladatunk olyan erkölcsi légkör megteremtése, amely alkalmas erős egyéniségek, az eltömegesedés e legbiztosabb gátjainak kialakulására s ugyanakkor az emberi közösség nagy gondolatának érvényesülését is biztosítja.

Hogy a csak futólag érintett nagy föladatok teljesíthetők legyenek, annak első föltétele, hogy fölismerjük a tömegemberhez vezető utakat. Hogy ezek

az utak nem mindig ugyanazok, mint amelyeken a középkor, vagy akárcsak a múlt század embere megközelíthető volt, ahhoz nem fér kétség. Sokszor elszorul a szívünk, amikor látjuk, hogy az orosz szovjet hogy ráveti magát a rádióra, a filmre, sajtóra, mert ezek a tömegemberhez vezető utak közt a legrövidebbek, legbiztosabbak — s minálunk «sokan még mindig azt hiszek, a prédikáció az, amivel a tömegesket el lehet érni s minden téveszmével szemben föl lehet vértetni; azt hiszik a szószék még mindig az a katedra, amely körül ott áll és figyel a világ, az emberiség. Az iskola s a templom hatása ma jóformán eltörpül ama szakadatlan s nagytömegű ráhatások özöne mögött, amelyeket ezek az eszmeterjesztő eszközök kifejtenek, még pedig legnagyobb részt a liberális eszmék és életfelfogások érdekében». (Bangha B.) A mód, ahogyan igazságainkat az eltömegesedéssel szemben fölvonultatjuk, kétszeresen fontos annál az embernél, akiben az elmélyítő szellemi élet elsatnyult, aki az igazság elnyeréséért kemény munkát végezni nem akar, sokszor nem is tud.

A tömegember a kereszténységtől távolodóban van, sokszor el is szakadt tőle — ezért torzult tömegemberré —, de sok jel arra mutat, hogy e lelkiállapotában megnyugodni nem tud. Lássuk meg a lelke mélyén tartalmasabb élet után nyugtalankodó vágyakat s könnyítsük meg visszatérését azon igazságokhoz, eszményekhez, amelyek egyedül emelhetik ki súlyedtségéből.

HOMO OECONOMICUS.

A TÖRTÉNELEMBŐL, EBBŐL A HATALMAS drámából különböző embertípusok reprezentatív alakjai lépnek elénk. A szép Graeciában a homo artis, a szép embere jár-kél, épít Panthenont, Akropoliszt, Erechteiont, lehel gazdag életet a márványba, viaskodik a lét kérdéseivel, teremt csodálatos mélységű filozófiai rendszereket, amelyekben már ott örvénylenek az újkor úgyszólván összes kínzó problémái. Róma típusa a homo belli: szervez olyan légiókat, amelyek lába alatt dübörög a Föld, gyarmatosít, megépíti a történelem legimpozánsabb államát, évezredek számára teremt jogrendszert. A középkor embertípusa a seigneur, az úr ember. Tisztelet a nőt, szereti a trubadúrköltészetet a torna-játékot, a harcot. Rajong, áldoz a szép gótikus dómokért, hatalmas várakért. Idealista. Szereti a fényt, a luxust, bőkezű, a pénzt megveti, elve: «*Usus pecuniae est in emissionem ipsius*» (Szent Tamás) — a pénz arra való, hogy kiadassék. Ki is adja bőven: kiadásai nagyobbak, mint bevételei, ezért is meggy gazdaságilag tönkre. De mindig tudja, hogy van lelke is s erről «*die irae*» az ítélet napján elszámol. Ezért tud vezekelni.

S ki ül a XIX—XX. század szövőszékénél?

A homo oeconomicus, a bourgeois, a kapitalista, a «*Wirtschaftsmensch*», a nagy vállalkozások, hatalmas gazdasági erőfeszítések, szédületes méretek embere. Minél jobban közeledünk napjainkhoz,

annál keményebb, határozottabb vonalakban rajzolódik elénk, annál általánosabb lesz. Nemcsak a fényes börzenegyedek s a gyárvárosok lakója: ott ólálkodik a falvak, a tanyák körül is s büszkén, hatalmi öntudattal járja a városok utcáit. Ez az újkor nagy szakadára, aki a keresztény értékvilág fölforgatásával többet rombolt a lelkek világában, mint a történelmi múlt folyamán bármelyik egyházszakadás vagy forradalom. Ennek az embernek lelkét terheli a munkástömegek elsodródása a kereszténységtől, a többi társadalmi rétegek lelkiségének, erkölcsiségének hervadása, fagya, a társadalmi egyensúly megbomlása, az újkori ember végzetes evilágisága. Sok változata van: a pénzért reszkető, sem ünnepet, sem vasárnapot nem ismerő paraszttól kezdve a szédületes gazdasági kalandok hőségig, a bankokrácia koronázatlan királyáig fut a változatok sora. Szelleme érződik az összes életszférákban. Nem szórványos típus — a civilizált területeken élő emberiség hatalmas tömegeit hálózta már be.

A homo oeconomicus nem váratlanul, deus ex machina-ként bukik föl a XIX. században. Eredetét valahol a középkor végén az olasz városokban, elsősorban Firenzében kell keresnünk. Közvetlen őse a korai kapitalizmus bourgeoisja, aki évszázadok során, egészen a XIX. század elejéig áll az európai gazdasági élet középpontjában. Évszázadról-évszázadra tágul hatásköre, mélyül befolyása a történelemre. Ezt a közvetlen őst néhány vonással vázlatoznunk kell, hogy a homo oeconomicus típusa az összehasonlítás révén annál plasztikusabban emelkedjék ki.

A korai kapitalizmus embere már kapitalista:

szeretettel csüng a gazdasági élet fejlesztésén, vállalkozási szellem fűti, ért a kalkuláláshoz, bizonyos határok közt már racionalizál is, nem ijed vissza a gazdasági kalandoktól sem. Azonban mind e tevékenység célja még nem a vállalat, a gazdasági erők halmozása, hanem az ember. Talán e pontban üt el legerősebben a gazdasági öncélúságot valló, a vállalatot az embertől teljesen függetlenítő, objektiváló homo oeconomicustól. A termelés, a kereskedelem az emberi jólét szolgálatában áll. A korai kapitalizmus embere szereti a vagyont, a gazdagságot, de nem önmagáért, hanem mert az életet kellemesebbé tudja tenni. Nem várja meg, míg a munka roncsává válik, hanem amikor nyugodt életet biztosító vagyona tette szert, visszavonul az üzleti élettől, legszívesebben valahol a vidéken birtokot szerez s azon tölti el pihe-nesben, nyugalomban életének hátralévő éveit.

A korai kapitalizmus embere a gazdasági életet még nem vonta ki a valláserkölcsei légkörből. A típus egyik legtökéletesebb megtestesítője, Franklin Benjamin szerint a meggazdagodás előfeltétele, hogy «a hozzáértő munka mellett az Isten állandóan szemünk előtt s a szívünkben legyen. Mit használ a nyereség, ha félelemmel kell gondolnunk Arra, ki a világok ura, s mit érünk a pénzzel, ha nem tekinthetünk vidáman az Ég felé». Nyíltan vallja, hogy csak a becsülettel szerzett vagyon boldogíthat.

A kora-kapitalista szorgalmas, dolgozó, de nem rabszolgája a munkának. Franklin is sürgeti a munkaszeretetet, a szorgalmat. Reánk maradt napirendje mutatja, hogy munkaszeretete messze áll a homo oeconomicus munkalázától: hét órát aludt, hatot

gazdasági, üzleti tevékenységben töltött el, a többi időt vallási kötelességeinek teljesítésére, szórakozásra, olvasásra, szellemi önképzésre fordította. Hasonlóképpen őrizkedett a munka végzésében a lélegzetvétel nélküli rohanástól is. Munkastílusán komolyság, majdnem azt kell mondanunk, méltóság tükröződik. Egy kortanú szerint a XVIII. században már fontos ipari városban, Lyonban «az emberek nyugodtan járnak, mert a munkának élnek, míg Parisban rohannak, mert csak szórakozásra gondolnak». Ipari, kereskedelmi tevékenységének szabályos zói közt még erkölcsi elvek érvényesülnek. Őrizkedik a mi homo oeconomicusunknak a piacért, vásárlókért vívott kíméletlen harcától, versenyzésétől. Az ipari, kereskedői morál még ilyen elveket vall: «Senkitől se csald el megrendelőit, vásárlóit sem szóval, sem írással!» «Senki se avatkozzék mások kereskedői tevé nyességébe, senki se fejlessze annyira a saját üzletét, hogy azáltal más polgárok tönkremenjenek». Még a XIX. század első tizedeiben is az üzleti morálba ütközőnek tartották legalább az előkelőbb vállalatok, cégük ajánlgatását. A ma úton-útfélen kiabáló hirdetési módot, a reklámot ez az ember még megveti. Annak hirdetését pedig, amit ma ugyancsak megs szoktunk, hogy más cégeknél alacsonyabb áron tudja a cikket adni, egyenesen tisztességtelén üzleti fogásnak tartották. Egy a XVIII. század második feléből fennmaradt okirat szerint az ilyen eljárást csak egy nem-szolíd kereskedő végső kétségbeesésnek kell tekinteni.

Magának a termelésnek célkitűzése tekintetében is különbség mutatkozik a két embertípus között.

A homo oeconomicus a termelés meghatározásában, irányításában a fogyasztó szükségletétől ridegen elvonatkozva, egyedül az a szempont vezeti, mily és mennyi áruval tudja vállalatát fölvirágoztatni. A korai kapitalizmus embere nem törekszik minden elképzelhető módon a fogyasztók igényeit fokozni, hanem a fogyasztási piac természetes felvevő erejéhez szabja a termelést. Az üzleti elv: kevés forgalom, nagy haszon, — tehát az ellenkezője a homooeconomicus üzleti gondolkodásának.

Hogy a kora-kapitalizmus emberének gondolkodásában, gazdasági tevékenységében még mily fontos szerepet játszik az ember, az legfeltűnőbbben a techsnikával szemben elfoglalt álláspontjából világlik ki. Állásfoglalása mutatja, hogy a középkor emberközösségi gondolata még nem halványult el teljesen az európai társadalmi és gazdasági életben.

A XVII. század közepétől kezdve a termelésben egy új tényező jelentkezik: a gép. Első hódításai a szövőiparban mutatkoznak, hogy aztán aránylag rövid idő alatt az egész termelést forradalmasítsa. A munkásság ellenszenvvel fogadja, amely akárhányszór gépprombolásba csap át. Az üzemtulajdonosok, vállalkozók természetesen örömmel üdvözlnek, de van még annyi szociális érzékük, hogy iramára féket verjenek. Egész a XIX. századig érvényesül a ma gyakorlatban alig ismert elv, hogy a gépipar terjeszkedése csak addig a határig engedhető meg, amíg a munkásságot nem fosztja meg kenyerétől. Nagy üzemek nem állítanak be gazdaságos gépeket, mert munkásokat kellene elbocsátaniok. A XVIII. században, a feltalálás, gépszerkesztés lázas idejében ezeket írja egy

gépfeltaláló: «Nem ajánlom olyan munkaeszközök (instrumenta) feltalálását, amelyek embereket tesznek fölöslegessé, vagy a munkásokat kenyérkeresetükben megrövidítik. Ilyen eszközöket csak ott állítsunk be, ahol sok a munka s kevés a munkás». Hasonló nyilatkozatok százával maradtak ránk a XVIII. századból.

E mindössze néhány vonásból álló vázlat mellé vetítjük ki a homo oeconomicus képét. Nem lesz nehéz megrajzolni. Itt él sorainkban, lépten-nyomon találkozunk vele. Az újabb irodalom sokat foglalkozik vele. Troeltsch, Vierkandt, Max Weber, Scheler, Walter Rathenau, Werner Sombart, Eschweiler, Jostock — hogy csak néhány nevet említsünk — különböző oldalakról vetítenek rá fényt.

A homo oeconomicus vérbeli, következetes racionalista. Értékhierarchiájának összeállításában, világa nézetének kiépítésében, egész életszemléletében merően az emberi észre támaszkodik. Nem érdeklí a múlt öröksége, hagyománya, szigorúan, következetesen elvonatkozik minden transzcendens tényezőitől. Világnézetileg a földbegyökerezettségnek, a Diesseitsgeist-nak példája. Metafizikai irányítottsága, állásfoglalása nincsen, ennek hiányát nem érzi. «Oda-oda figyel a bölcselet problémáira, de csak azért, mert azok homályborította mélységei a kereskedelem, technika, gazdasági üzem unalmas átlátszó-ságával szemben jól hatnak.» (Eschweiler.) Számára az élet nem metafizikai, hanem gazdasági probléma. A szellemi energiákra, amelyek metafizikai kérdések bogozgatására fecsérrelődnének el, neki másutt van szüksége. A vallási szférával, az Egyházzal szemben

legtöbbször nem ellenséges érzületű, sőt esetleg templommal és pappal is megajándékozta a gyártelepet. Nem azért, mintha ez lelki igénye volna, hanem mert a munkástömegekkel szemben ez még mindig a legjobb egyensúlyozó tényező. Azután meg a teljesen átracionalizált, elmechanizált életet is megmegzavarják családi események, szerencsétlenségek — s ezek számára az Egyház még mindig tud olyan eszközöket rendelkezésre bocsátani, amelyek esztétikailag, kedélyileg jól, csillapítólag hatnak.

Értékhierarchiájának központja, lelke a vállalat, az üzem. Ez negatíve az embernek, mint elsőrendű célnak a gazdasági életből való kikapcsolását jelenti. Nemcsak embertársainak érdekkörével szemben követel teljes függetlenséget vállalata számára, hanem saját magával szemben is, mint Walter Rathenau éles tekintettel állapítja meg. «A vállalat a tulajdonossal szemben mint valami megtestesült, élő valóság áll, amely a maga könyvelésében, szervezetében, kiágazásaiban független gazdasági existenciával rendelkezik.» Ez existencia életgazdagodása a vállalatban tevékeny tőke állandó emelkedésében mutatkozik. Minden sztatikai elem tehát átolvad dinamikába. A nem-kapitalista ember meglegszik azzal, ha a vállalat a tulajdonos társadalmi állásának megfelelő jövedelmet biztosítson — a homo oeconomicus a vállalat erőinek állandó fokozásában látja a főcél. Ezzel tehát a célkitűzés kisiklik minden elhatárolásból, limitálásból s szinte a végtelenbe sodródik. A homo oeconomicus szinte pszichikai kényszer alatt áll, él. Jellemző Carnegie egy nyilatkozata: «Mindig azt gondoljuk, hogy már nem kell tovább

terjeszkednünk, de azután rájövünk arra, hogy a terjeszkedés megállítása visszaesést jelentene». Csak aki a gazdasági életnek ezt a teljes objektiválódását, minden más értékszférától való függetlenülését élesen látja, az hatolt be a homo oeconomicus lélektanába.

Az értékcentrumnak megfelelően alakul ki a homo oeconomicus egész értékvilága. Ez értékvilágból hiányzik maga az ember. «Der lebendige Mensch mit seinem Wohl und Wehe, mit seinen Bedürfnissen und Anforderungen ist aus dem Mittelpunkt des Interessenkreises herausgedrängt worden» (Sombart), az élő ember a maga boldogságával és fájdalmával, igényeivel és követeléseivel ugyancsak elsodródott az érdeklődési kör középpontjától. Hová tűnt az előbbi kor meleg gondolata, amely szerint az ember «mensura omnium rerum» (mindennek mértéke). A XIX. század szociográfiája, a munkástömegek sokszor szomorú, sötét sorsa a tanú, mennyire antiszociális tudott a homo oeconomicus lenni. A «lucris rabies», a nyereség dühe erkölcsi, szociális tekinteteket kíméletlenül félrelökve hajtja, űzi az egyetlen cél, a vállalati siker, a pénz felé. Ennek az embertípusnak nincs szíve.

E sivár életnek fénye az állandóan szaporodó arany fénye. Ez a sikerült gép módjára szabályozott, ellélektelenített ember csak akkor kap szívdobogást, csak akkor ver nyugtalanul a pulzusa, amikor aranyat, börtudósítást, értékpapírokat lát. A pénz az egyetlen közös nevezője, amelyre minden értéket vonatkoztat. Pénzzel mér jachtot, palotát, Rembrandtképet, időt, embert. Az egyén súlya, tekintélye annak

a vagyonnak a függvénye, amely fölött rendelkezik. Meg kell figyelni, mint változik ilyen vonatkozásban a társadalmi vélemény. Még az utolsó századforduló körül maga a nagy vagyon nem volt elegendő, hogy tulajdonosának minden irányban utat törjön, tekintélyt biztosítson. Ma a nagy vagyon előtt ugyancsak kevés ajtó marad zárva. Még a tisztviselői társadalomban is a magas fizetés nemcsak azért óhajtott, mert vagyoni gyarapodást jelent, hanem mert társadalmi súlyt, tekintélyt kölcsönöz. Ezelőtt 3—4 évtizeddel ideát Európában az «amerikai milliomos»-nak még kellemetlen mellézköngéje volt — ma már ez a mellézköngéje alig hallik.

A homo oeconomicus tiszta típusában a pénz eme hajhászása nem a pénz által szereshető öröme, élvezetek utáni vágyból fakad. Szociológusok joggal beszélnek kapitalista aszkézisről, amely még a megsengedett életörömeiről is lemond, ha ezzel a főcél, a vagyon állandó emelkedése, a gazdasági erők lázas fokozása jobban van biztosítva.

A jelzett lélektani sajátosságnak természetes következménye a homo oeconomicus másik szenvedélye: munkaláza. «Az egész kultúréletet oly fokú tevékenység láza kapta el, hogy reng alatta a Föld.» (Spengler.) A pénz mellett a munka a homo oeconomicus nagy bálvány, amelynek kész áldozatul dobni minden más életértéket. Ez a testet-lelket ölő munka nem a paradicsomi parancs teljesítése, nem az ember természetes életaktivitása, amelytől egyénisége mélyül, nemesedik, hanem a Pénzbálványnak szánt áldozat. Az Egyháznak évszázados nevelői munkássága által megnesmesített munka-etika visszasüllyedt a pogánya

ság színvonalára: nem ismer más célkitűzést, mint a vagyonosodás szolgálatát. A kíméletlen utilitarizmus szolgálatában álló munka leköti, föléli az ember összes erőit — más nemes törekvések, föladatak számára, amelyek az egyéni élet vagy a társadalom más értékekben való gazdagodását volnának hivatva szolgálni, nem marad sem idő, sem erő. A pogány munkáetika termeli ki azt a homo oeconomicus társadalmás ban jól ismert embert, aki Vierkantd szerint nem egyéb, mint «ein Verstandes- und Willensmensch, eine seelenlose Rechenmaschine, ein Wesen ohne Gemüt und Phantasie».

Akinek életszemléletében és életvezetésében a vagyonosodás a legcentrálisabb érték, annak lelki-világában más értékek iránti érzéknek vissza kell fejlődnie. A homo oeconomicus valóban «wertblind» — az élet, a természet, a kultúra értékeivel szemben vak. A Pénzbálvány rabszolgaságában még élnemtorzult természetes ember számára a világ tele van szépségekkel, a dolgok sajátos önértékkel rendelkeznek. Mennyi szépség sugárzik ki a természetből, mennyit fölhalmozott az emberiség évezredes kultúr-munkája! A homo oeconomicus érzéktelenül, vakon áll e csodálatos értékvilággal szemben. «Kijár a szabad természetbe — higiénikus okokból. Szereti az irodalmat, örül a művészet alkotásainak — de csak azért, mert lelkiileg fölüdítenek.» (Eschweiler.) Lélektanából a vagyonosodás rabszolgasága lefogja, kitöri azokat az erőket, amelyek a természet, a kultúralkotások szépségeinek élvezéséhez föl tudnák emelni. Ideje sincs erre — a pénz kegyetlen kényúr, minden erőt, minden időt a saját maga számára követel.

Valóban, a homo oeconomicus élete sivár, szegény. Jóság, szépség, szeretet visszhang nélkül pattanik le lélektanáról. A minőség hidegen hagyja — csak a szám hozza lázba. Az érték, a siker egyetlen mértéke a szám. A homo oeconomicus a nagy számnak rabja. A technika, sportteljesítmények fölfelé szökő számai úgy tűzbe tudják hozni, mint a XVI. század emberét a keresztesháborúk eszméje. A könyv annál értéke-
sebb, minél több példányban fogy el, egy könyvtár értékét a kötetek száma állapítja meg, egy képét, szoborét az értük fizetett pénzösszeg, egy egyetemét a hallgatók száma stb. «Millió» város, «ötvenezer dolláros» Rembrandt-kép, «százezer példányos» folyóirat, «félmillió» jövedelmű bankvezér, «tízezreket összehozó» gyűlés — íme, a homo oeconomicus legnagyobb értékjelzői!

Minthogy azonban az ember lélektanát, ontológiájában gyökerező természetét a homo oeconomicus sem tudja alapjaiban elváltoztatni, ennek pedig a számon kívül más igényei is vannak, szükségképpen jelentkeznie kell az életüresség érzésének. Minthogy a «horror vacui», az ürességtől való félelem lélektanunknak is alaptörvénye, a homo oeconomicus ösztönszerűen törekszik az igazi értékek száműzéséből támadt űrt kitölteni. Végzetes tragikum, hogy «az űrt ürességekkel akarja eltüntetni». Pihenés nélkül rohan a szenzációk után, hajhássza az újat, az idegzetet állandó feszültségben tartó élményeket. Egy napra több élményt igényel, mint amennyi a régi embernek egy év alatt jutott. Sportesemények, detektív-regények, exotikus irodalmi termékek, zene, alkohol, gramofon, kinó, rádió, sajtó, nyugtalan utas

zások, szakadatlan versenyek, durva erotika s még száz más tényező kavarja állandóan életét, hogy annak szomorú ürességére rá ne eszmélhessen. Amint a gazdag gyermek a karácsonyfa alatt játékszertől-játékszerhez rohan, úgy csap a homo oeconomicus szenzációról-szenzációra. Nem három napig, csak néhány óráig tart minden csoda. Lelki világában semmi sem rögződik. Szellemi világán egy évtized alatt több elmélet robotog át, mint a múltban egy évszázad alatt. Ez az ember merő dinamika.

Hogy ebből az állandó hullámzásból, kavargásból gazdag, harmonikus egyéniség kikristályosodni nem tud, az természetes. A homo oeconomicus torzult embertípus, akiből még az immanencia szűk korlátaiban belül is lehetséges értékek jórésze is hiányzik. Az élmények állandó hullámverésében még arra sem marad ideje, hogy örülhessen. «Freude und Heiterkeit ist dem Kapitalismus wesensfremd» — állapítja meg keményen, de a valósághoz hűen Vierkant. A homo oeconomicus szédítő erők birtokában sem boldog ember.

Látnunk kell ez embertípust a maga legsajátosabb körében, gazdasági életében is.

Amit ez ember munkalázáról mondtunk, már jelzi gazdasági életének egyik legfőbb jellegzetességét: a nyugtalan dinamikát. Éjjel-nappal folyik a munka, a legkülönbözőbb javak hatalmas tömege áramlik napról-napra a piacra. A fejlett közlekedési technika gondoskodik arról, hogy a javak a legrövidebb idő alatt mindenhová eljuthassanak. Az amerikai technokraták, akik a termelést statisztikai szempontból szorgos vizsgálat alá fogták, megállapítják,

hogy a termelt javak mennyisége az utolsó száz évben az idő harmadik hatványával arányosan fokozódik. Ha ezt az emelkedést összehasonlítjuk a lakosság számának emelkedésével, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy amíg a világháború előtt a lakosság szaporodása felülmúlta a termelés emelkedését, a háború után a viszony megfordult. 1922—1929 közt a lakosság évi szaporodása 1.4%, ezzel szemben a termelés 2.4%-kal emelkedik. A mai gazdasági bonyodalom előidézéséhez e változás jelentékeny mértékben hozzájárult.

A gazdasági élet e hatalmas tevékenysége nem a nyugodt fejlődés, hanem a legkegyetlenebb harc jegyében folyik. A darwinizmusnak a «létért való harc» végzetes téveszméje benyomult a gazdasági szférába. A homo oeconomicus a gazdasági életet valóságos harcterré változtatta át. Nem ismer sem erkölcsi, sem társadalmi gátlókat, nincsenek aggályai. Irgalmatlanul háborút üzen minden más vállalatnak, amely esetleg útját keresztezi. Nem riad vissza attól sem, hogy a verseny százak, esetleg ezrek kezéből kapja ki a darab kenyeret. Addig nyomja az árakat, amíg a kisebb üzemek kénytelenek a harcot föladni. Lelkiismereti furdalás nélkül állítja be üzemébe az új géptípust, amely a munkások ezreit teszi fölöslegessé. Csak egy érdek szent előtte: a vállalaté. Már a XIX. század közepén Werner Siemens ezt ajánlja testvérének: «Csak légy mindig szigorú és kíméletlen. Ez egy ekkora üzemben szükséges». Gazdasági életünk utolsó száz évének története mutatja, mennyi elszánt, kíméletlen követője volt Siemens tanácsának.

A gazdasági életnek teljes függetlenülése, öncélúsága eredményezte, hogy a termelés nem a természetes szükséglethez idomult. A homo oeconomicus nem megrendelők számára termel — egyetlen mértéke a piac felvevőképessége. Mindent elkövet, hogy ez a felvevőképesség, a vásárlási kedv állandóan fokozódjék. Semmiféle eszköztől, módtól sem riad vissza, hogy a nagyközönség igényeit állandóan fokozza s ezzel a piacot tágítsa. E cél szolgálatában hatalmas hirdetési technikát fejlesztett ki. Reklámok vásári zajától visszhangzik az egész világ. Nincs az az ünnepélyes alkalom, az a csendes táj, amelyet ki nem használna hirdetéseinek elhelyezésére. Mennyi ízléstelenséget hozott a ma életébe a vad hajsza a vásárlók után. Hogy ez a módszer mily kártékony hatást gyakorol a termelt javak minőségére, alig szorul magyarázatra. Ilyen vonatkozásban a vásárlóközönség valóságos nagyhatalommá lesz: ízléséhez alkalmazkodik a termelés akkor is, ha ez az alkalmazkodás a termelés minőségi süllyedését jelenti.

A homo oeconomicus nem fűzik meleg érzelmi kapcsolatok vállalatához. A régi ember összeforrott munkakörével, munkaeszközeivel, büszke volt termelésének minőségére, a termelt javakat nemcsak mint kereskedelmi cikket, hanem mint a saját maga alkotását is értékelte. Ezek az egyéni kapcsolatok a homo oeconomicusban elsorvadtak. Minden melanchólia nélkül szereli át a kenyérgyárat cipőgyárrá, ha ez utóbbi jobban szolgálja a vagyonosodást. A termelt javak minőségének javítása csak annyiban törekvésének tárgya, amennyiben ezzel a javak elhelyezési lehetőségeit fokozza. «Ha a rossz cipők

nagyobb jövedelmet biztosítanak mint a jók, a kapitalizmus szent szelleme elleni bűn volna jó cipők gyártása» — jegyzi meg gúnyosan Werner Sombart.

A homo oeconomicus gazdasági élete a legutolsó ízig átracionálódott élet: minden szerve, minden működése szigorúan, következetesen az egyetlen célhoz, a vállalat emeléséhez igazodik. Minden más szempontnak — akár esztétikai, akár érzelmi, akár szociáletikai stb. — e bálvány áldozatául esik.

Milyen szellemi, korpszichológiai erők működtek közre ez embertípus kialakításában?

Jostock helyesen jegyzi meg, hogy elhibázott és igazságtalan anyakönyvezés volna a homo oeconomicus egy tényező, szellemi áramlat számlájára írni. A kereszteshadjáratok, a zsidóság, a társadalomnak a reneszánszban megindult atomizálódása, az angol filozófia, a nemesfémek, elsősorban az arany nagyobb halmozódása, a kereskedelmi élet megélnkülése, a vállalkozási kedv emelkedése — ezek mind közreműködtek. Ezeken kívül van még három tényező, amelyek szerepére hangsúlyozottan szeretnénk rámutatni: a protestantizmus, különösen az angolszász puritanizmus alakjában, a kanti bölcsélet s a gép.

Max Weber szorgos kutatásai nyomán igazolt gazdaságtörténeti ténynek kell vennünk azt a megállapítást, hogy a kálvinizmus a kapitalizmus egyik jelentős forrása. A kálvinizmus a predesztinációs tannal sötét, hideg árnyékot vetett az életre, amelyre az angolszász lelki világ élénken reagált. Az élet legkomorabb kérdése az lett, vajjon a kiválasztottak közé tartozik-e valaki vagy sem. A kiválasztottság

legerősebb bizonyítékát a skót felfogás abban találta, mely buzgósággal, sikerrel tölti be valaki az élet« sors által kiszabott munkakört. Ezzel a munka, a vagyonosodás egész különös metafizika teológiai alapot kapott. Mi sem természetesebb, minthogy a fölfogás hívei életvezetésükben a vallási vélekedéseknek érvényt szereztek. A gazdasági élet dinamikája ezzel a vallási szféra felől hatalmas lökést kapott, amelynek hatása nem is maradt el. Történelmi tény, hogy a kapitalisztikus gondolkodás a protestáns országokban előbb vert gyökeret, mint a katolikus államokban.

Kant sarkaiból emelte ki Aquinói Szent Tamás valóságokkal kitöltött meleg világnézetét. A szent« tamási világképben a létalányok az Istentől elgondolt rendben helyezkednek el. Ennek a fugának, amely az élettellel kezdődik s a tiszta szellemi lényekben, az angyalokban csendül el, egyik fölséges akkordja az ember. A létalányok mindegyike valóságos léttel és önértékkel rendelkezik. Ennek a világképnek tehát nemcsak dinamikai, hanem sztatikai elemei is vannak. Ezzel szemben Kant «kopernikusi fordulattal» világképének középpontjává az embert teszi meg. Szerinte a lét központja, autonóm hordozója, egyedüli valósága a teljesen elmosódott «Ding an sich» s a létben nem bizonyítható Isten közt lebegő ember. A szellem az emberben teremti és kimeríti a valóságot, a végtelenül differenciált világot. «A világ nem más — írja Kant — mint jelenségek összessége, az emberi szellemi élet élményeinek: képzeteinek, érzeteinek, gondolatainak szövedéke.» A szenttamási létalányoknak tehát a kanti világképben sem önálló

létük, sem önértékük nincsen. A világ a megismerő emberből kiprojiálódó történéssé, merő dinamikává bomlik. Ennek a létszemléletnek gazdasági vetülete a kapitalizmus, embertani tükörképe a homo oeconomicus. Mind a kettő merő tevékenység, létének értelmét és célját abban a tervszerűen vezetett történésben találja meg, amely a gazdasági erők állandó, lázas fokozása felé irányul. Ehhez hozzá kell még vennünk a kanti bölcséletnek a «tiszta ész» a «gyakorlati ész» embere közti tragikus különböztetését, a tiszta ész megismerő erejével szemben támasztott szkepszist, amely a társadalom irányában a gyakorlati ember úttörőjévé, ajánlójává lett. Ez a gyakorlati ember, akinek transzcendens igényei már nincsenek, aki a paradicsomi bűvös mondatot: «Lesztek mint az Istenek», soha el nem felejtette, egész szenvedélyével ráveti magát a hatalmasan fejlődő természettudományok nyújtotta lehetőségekre, igyekszik a természetben évezredek óta alvó energiákat fölszabadítani s gazdasági életének szolgálatába állítani.

S ezzel itt állunk a homo oeconomicus leghatalmasabb szövetségeseivel: a géppel szemben. A termelés és értékesítés elgépiesítése, az industrializálás az embertípust kialakító tényezők közt talán a legerősebb. A technika vitte győzelemre a mai kapitalisztikus rendszert. A gép nem szükségképpen kapitalista, de nemcsak hogy bele tud illeszkedni ebbe a gazdasági rendszerbe, hanem hatalmas támasgatója, szövetségese, sok vonatkozásban egyenesen forrása lett.

Mit köszön a homo oeconomicus a gépnek?

Mindenekelőtt csodálatos fejlettségű, tökéletesnek mondható hírszolgálatot. Az elektromos hullámok szárnyain repül egy-egy gondolat a Föld egyik pontjáról a másikra. Akár a termelés, akár a javak elosztása, értékesítése felől nézzük a gazdasági életet, a hírszolgálati hálózat fölmérhetetlen fontossággal bír. A gazdasági szféra ezer és ezer ponton érintkezik az étellel, a politikai, társadalmi, természeti eseményekre a legélelénkebben reagál. Ez a visszahatás annál erősebb, mivel gazdasági életünk teljesen elfinancializálódott, a legnyugtalanabb, legérzékenyebb elem: a tőke függvénye, mondhatnók vetülete lett s a leghevesebb verseny jegyében folyik. Hogy a gazdasági szférán kívüli élet egy-egy eseménye, hullámvérése mikor jut a homo oeconomicus tudomására, annak sokszor beláthatatlan következményei vannak. Csak gondoljunk arra az álló harcra, amelyet a borszék körén belül vívnak egymással a gazdasági élet urai. E harc egy-egy fázisának kimenetelét igen sokszor a hírszolgálat dönti el. A hírszolgálati technika, a gazdasági élet e finom idegrendszere nélkül a világ-gazdaság mai életdinamikája el sem képzelhető.

A technikának köszöni a homo oeconomicus azt a közlekedési apparátust, amelynek szerepe főleg a javak szétosztásában a hírszolgálatnál is fontosabb. Nem kell szót vesztegetni annak igazolására, mit jelent a világgazdaság szempontjából közlekedési technikánk hihetetlen fejlettsége. A szárazföldi és víziutak, a civilizált területek vasúti hálózata a nagy óriásnak, a világgazdaságnak valóságos véredényrendszere, amely nélkül egyszerűen életképtelen volna.

Végül a technika látta el a homo oeconomicust azzal a szédítő energiamentiséggel, amellyel termék Hogy ilyen vonatkozásban gazdasági életünk hol tart, mekkora erők állnak a homo oeconomicus szolgáltatában, arról szemléletes képet rajzoltak az amerikai technokraták. A kép valóban megérdemel egy futó tekintetet.

A technokraták az emberi művelődés fejlődésében három nagy korszakot különböztetnek meg. A legs alsóbb fokon az ember kizárólag a maga izomerejére volt utalva. Ezen a fokon egy ember napi energiafogyasztása 2000 kalória. A második fejlődési fokon hozzáférközik a természetben rejlő egyik-másik eners giához (vízierők, levegőáramlás), megszelidít bizonyos állatokat s azok izomerejét a maga céljainak szolgáltatába kényszeríti. így élt évezredek során keresztül — napi energiafogyasztása 4000 kalóriára emelkedett. Végül a XVIII. század meghozta a modern gépet, amely az ember számára utat tört a természéinek évezredek hosszú során át alvó, lappangó erőkészleteihez. A gazdasági élet rendelkezésére álló energiamentiség rohamosan emelkedni kezd. Komoly szaktényezők a világ mechanikai energiáinak mennyiségét 2 milliárd lóerőre becsülik. Hogy e számadat mögött mi rejlik, az világosabbá lesz, ha a 2 milliárd lóerőt emberi izomenergiára váltjuk át. Ha a felnőtt, erőteljes ember munkaképességét felszorítjuk egyötöd lóerőre — a valóságban az egyenértéket kifejező tört sokkal kisebb — a 2 milliárd lóerő akkor is 10 milliárd ember izomenergiáját jelenti. Tehát ötször annyi emberre volna szükség, mint amennyi ma a Föld hátán él, ha világ mecha-

nikai energiáinak munkateljesítményét emberi izom-erőre akarnók átruházni. Az USA-ban, az egy emberre eső napi energiafogyasztás 154.000 kalória! (Egy technokrata, Arkright szerint Egyiptom energia-állománya a piramisépítkezések korszakában mind-össze 150.000 lóerő volt!)

A homo oeconomicus tehát ugyancsak hálára van kötelezve a technikával szemben. Ez utóbbinak hozama nélkül sohasem emelkedett volna föl arra a hatalmi polcra, amelyen ma a világ sorsát intézi.

Ferdinand Fried az újkori technika fejlődését taszultmányozva, érdekes megállapításra jut. Eszerint a nagy technikai föltalálások 50 éves időközökben ritmikusan következnek egymásután. Az első lökés 1780-ra tehető, amikor a már előbb föltalált szövő-gép tökéletesítésével a pamutipar nagy lendületet vesz. Mintegy 30 évre van szükség, hogy egy-egy találmány annyira tökéletesedjék, hogy a világ gazdasági életébe mint fontos tényező beállhasson. így következnek egymásután a gőzgép, az elektromos energia, a motor. Csak az utolsó nagy találmányok, a repülőgép s a drótnélküli távíró (összekapcsolva a rádióval) estek át a háború nagy erőfeszítései között «gyorsított érleltetésen». A technikai fejlődés ritmusa természetszerűen átterjedt a gazdasági életre. Mindenegyik nagy föltalálás a kapitalizmus nyugtalan szellemének egy-egy újabb utat, lehetőséget nyitott, amelyet az a maga szenvedélyes dinamika-jávi sietett is kihasználni. A XIX. és XX. század erős gazdasági hullámozása jelentős mértékben a technikai fejlődés vetülete. Az eddigi fejlődési menet szerint most esedékes újabb technikai lökés elma-

radt, s ez a körülmény Fried szerint egyik fontos oka a kapitalisztikus gazdasági rend megrendülésének.

Alig kell hangsúlyoznunk, hogy a technika a nyers energiahozamon túl a benne lappangó irracionális erőkkel is tevékeny a homo oeconomicus kialakításában. Fűti, fokozza az ember racionalizálási szénvedélyét, vállalkozási kedvét, merészségét, a legkülönbözőbb irányokban tápot ad a spekulációnak. A technikából kisugárzó irracionális erők hatása alatt a homo oeconomicus nem egy nézőpontról a megévesztésig hasonlít a gépemberhez.

Rámutattunk már arra a szomorú tényre, hogy a homo oeconomicus lélektanán mekkora sivárság ömlik el, mily üres az élete. Ez az elracionalizált, az immanencia börtönében zárt ember gépeinek pokoli zajában nem hallja már a harangszót, a gyárkémények füstjétől, az arany vakító fényétől nem látja az Eget, anyagiasságában elvesztette érzékét a kultúra, a természet örök szépségei iránt, határtalan önzésében nem tud örülni a szeretet, a jóság melegének. Minden gazdagsága mellett is szegény ember. Hogy tragikumra teljes legyen, meg kellett érnie azt is, hogy gazdasági vitalitása, rendszere is megrendüljön. Évek óta lázban vergődik gazdasági élete, minduntalan kifakad rajta egy-egy kelevény. A gazdasági válság árvízömegei csak nem akarnak visszahúzódní. Ha a megfeszített munkának sikerül itt-ott gátat emelni, másutt szakad újra át s az elszabadult víztömegek újabb területeket öntenek el. Sötét bizonytalanság fekszi meg a világot. A munkanélküliség, napjaink e fájó, veszedelmes problémája nem tud megol-

dódni. A termelés és értékesítés egyensúlya nem tud helyreállni. A hihetetlenül felszökött adósságok lidércnyomása, amely a világgazdaságot fojtogatja, nem enyhül, a hitelmorál egyre mélyebbre süllyed. A túlméretezett termelési apparátus hol itt, hol ott meg-megáll s okoz újabb zavarokat. A sors különös gúnyja, hogy a homo oeconomicus egyik legnagyobb gondja éppen az a technika, amely döntő szerepet játszott a kapitalizmus győzelmes előretörésében. A homo oeconomicus feje fölött tornyosuló felhők közt ez utóbbi egyike a legveszedelmesebbnek. Technikánk legújabb fejlődési iránya szinte szüksége szerűen hozza magával az emberi munkaerő egyre nagyobb mérvű kikapcsolását a termelésből. A gép-automata, amely már alig szorul emberi munkaerőre, rohamosan növekvő számban tör be a gazdasági élet minden ágába. Nemcsak gyárüzemekben veszi el ezektől a munka lehetőségét, hanem egyre nagyobb számban tűnik föl a mezőgazdasági és kereskedelmi életben, a hírszolgálatban, a közlekedésben, irodákban, ételmezési üzemekben is. El lehetünk készülve arra — jegyzi meg S. Behn —, hogy egyetlen szövőgép-automata fogja kielégíteni Németország egész szükségletét.

E rohamosan tökéletesedő, automatizálódó termelési apparátus mögül súlyos probléma tornyosul a homo oeconomicus elé. Gondoskodnia kell azokról a «hervadtkezü tömegekről», amelyeket a tökéletesedő gép a megélhetés elemi föltételeitől, a munka lehetőségétől fosztott meg. Végzetes tévedés volna azt gondolni, hogy e föladat átutalható a karitászkörébe. A homo oeconomicusnak revízió alá kell fognia tőkés

letesnek hitt gazdasági rendszerét s végre fölismernie, hogy mint minden racionalizmusnak, a gazdaságinak is korlátai vannak, amelyek erőszakos áthágása bün«tétlenül nem maradhat. A gazdasági racionalizmus a gazdasági élet teljes autonómiájának kikiáltásával céllá tolta föl az eszközt s ezzel a termelést s a javak elosztását egyaránt kiemelte a szociális légkörből. A gazdasági válság legnagyobb tanulságát abban látjuk, hogy a homo oeconomicus gazdasági életének célkitűzése és gyakorlata fölött az etikai alapozottságú szociológia után a gazdasági élet felől is elhangzik az elmarasztaló ítélet. Talán ez utóbbi szava iránt a homo oeconomicus fogékonyabb lesz s végül megérti, hogy mélyrenyúló reformok, elsősorban a gazdasági öncélóság föladata, a gazdasági életnek tiszta etikummal való telítése nélkül sem a társadalmi, sem a gazdasági rend, egyensúly nem biztosítható.

A homo oeconomicus tehát, aki még a közelmúltban letörhetetlennek látszott, nemcsak életbölcselet«vei, hanem legfőbb büszkeségével, gazdasági rendszerével is válságba jutott. A válság nem a világgazdaság szervezetének egyik«másik orgánumban jelentkező zavar, megbetegedés, hanem az egész kapitalisztikus gazdasági rendszer csődje. Beszéljünk még világosabban: nemcsak a rendszer, maga a homo oeconomicus mondott csődöt. Minden elgondolás«nak, amely napjaink szomorú zűrzavarából keres kiutat, ebből az igazságból kell kiindulnia. Ma már nem kétséges, hogy a kapitalisztikus rendszer mai formájában fönn nem tartható, hogy gyökeres és gyors reformokra van szükség. A gondviselészerű pápai körirat, a «Quadragesimo anno» szinte kísér-

teties fényel világította meg ezt a szükségletet, mint amely mögül egyenesen a ma társadalmi berendezkedésének, jövőjének hamleti kérdése meredezik a kor elé. De semmiféle, még úgy szikrázó lángelmével fölépített gazdasági rendszer sem segít ezen a súlylódó világon, ha maga a homo oeconomicus, az újkor legnagyobb aposztatája nem reformálja meg önmagát. Carlyle komor alternatívája: vagy az individualista-kapitalista rendszer fölcserélése «solidarisch-ritterliches Arbeitssystem»-mel, vagy katasztrófa — ma, tengernyi keserű tapasztalat után csak úgy fogalmazható: vagy erkölcsi újjászületés, vagy pusztulás. Amikor igazat adunk Briefsnek, hogy nem elegendő az erkölcsi újjászületés szükségességének hangoztatása, hanem meg kell teremteni azt a konkrét vezetékhálózatot, «Spielraum»-ot, amelyen keresztül az erkölcsi erők hatásukat a gazdasági szférára kifejthetik, ismételten hangsúlyozzuk, hogy a vezetékhálózattal, a «Spielraum»-mal legalább is egyidejűleg azok a bizonyos erkölcsi erők teremthetők meg! Erkölcsi erőket duzzasztani csak egy úton lehet: az emberen, az egyénen keresztül. A homo oeconomicus reformján fordul a világ sorsa.

A GÉPEMBER.

A GÉP A FAUSTI KULTÚRA SORSDÖNTŐ többlete minden más kultúrával szemben. Nem mintha más kultúrák a gépet legalább szerszám alakjában nem ismerték volna. A «homo faber», az «ácsoló», szerszámokat készítő, szerszámokkal dolgozó ember minden kultúrának lényegi járuléka — az ember Ádám óta szerszám segítségével teremtett kultúrát. Gina Lombroso érdekes munkájában számos adattal igazolja, mily közel járt ideológiailag az egyiptomi, a kínai, a görög-római kultúra az újskori technika világához. A görögök előtt embrionális alakban még a modern gép legtökéletesebb formája, az automata sem volt ismeretlen. Azonban a kikezdekés mindenütt megakadtak. A történelmi fejlődés az újkori Nyugat utolsó századai számára tartogatta a gépet. Hogy miért Nyugat s nem Kelet, miért csak a késői újkor számára ezek kérdések, amelyekre szellemtörténeti okoskodások különböző feleleteket adhatnak és adnak. Rámutatnak pl. arra, hogy Nyugat mindig aktívabb volt, élete nem merült ki elméleti eszmélődésekben, lélektanában mindig több volt a dinamizmus. Bizonyos mértékben hasonló különbséget mutat Nyugat ó- és középkori tudományos élete az újkoréval szemben. Ez a szellemi beállítottság nem tudta megépíteni a technika világába vezető utat. Bármekkora valószínűséggel bírnak ezek s a hozzájuk hasonló magyarázatok, bizonyossághoz aligha fogunk valaha jutni. A gép megjelenése a

történelem színpadán, ez a merész, nagy forduló «mysterium historiae» — a történelem titka marad.

Mielőtt belépnénk a gép nyugtalan, titokzatos világába, legalább madártávlatból lássuk azt az utat, amelyet a maga fejlődésében eddig megfutott.

A gép mint történelmi tényező hatalmas fejlődésen ment át. A kőkorszakbeli ember kezdetleges baltájától a mai repülőgépig hosszú és fáradságos az út. Fejlődésének első hosszú szakában szinte kizárólag a rendelkezésre álló izomerők irányítója és fokozója. Elvégzi ugyan az ember helyett a munka egy-egy részét is, de működésében összenőtt az emberrel, nem autonóm. A régi szövőszék a szövésben sok munkától mentesítette az embert, de rászorult a takács kezére, lábára, tehát sokkal jobban függött az embertől, mint a modern szövőgép, amely anyaggal egyszer ellátva és megindítva elvégzi a takács s a szövőszék munkáját. A régi géptípus alig tudott hozzáférni a természetben meghúzódó energiákhoz. Talán csak a levegőáramlásban rejlő s a vízierők a kivétel, de ezek sincsenek jól kihasználva. A modern gép eszméje a középkor utolsó századaiban, a reneszánsz emberének gondolatvilágában jelentkezik határozottabb formában. Spengler egyenesen a középkori barátcellákban keresi a bölcsőjét, ahol a szerzetesek csendben, az imával váltakozva hallgatják a «lét taktusát». Csakhogy ezek a cellalakók a természeti erők, a lét ritmikus lüktetésében a Teremtőt dicsőítő himnuszt is hallgatták, hallották ... De e szórványos kísérletek még nem vezettek eredményre. Egészen a XVIII. századig a technika fejlődése nem lépi át az előbb jelzett határokat.

Hogy a múlt embere ezzel a fejletlen technikával mégis meg tudta alkotni a piramisokat, a Diokletianthermákat, a Colosseumot, a középkori felséges dómokat, várakat, a Szent Pétert, — ez a múlt nagyságának hatalmas bizonyítéka. Akár a Thermákban, akár a Szent Péter kupolája alatt állunk, vagy a burgosi, kölni stb. dómok szemléletében merülünk el s meggondoljuk, hogy ezek az építési technika mai felszereltsége nélkül készültek, megilletődött tisztelettel kell az ó- és középkor emberére tekintenünk.

A modern technika fejlődése voltaképpen a szövőgép föltalálásával indul meg, de valósággal forradalmi lépés a gőzgép föltalálása volt. «Nem a kapitalizmus indítja meg az új időket, hanem a Watt» féle gőzgép forgattyúja.» (E. Diesel.) Évezredek szinte kiapadhatatlan alvó energiái ébrednek s vosnálnak föl az ember mellett szülőanyjuk, a természet ellen. A Napnak a kőszénrétegekben hosszú évezredek alatt felhalmozódott erői bekapaszkodnak a történelem kerekébe s eddig példátlan lendülettel viszik új utakra. Megindul az újkor egyik leghatalmasabb folyamata, az industrializálódás, megszületik a gyáróriások rendszere. A közlekedés előtt egészen új távlatok nyílnak meg. A gép kemény, egyre gyorsabbodó ritmusában törtet előre a termelés, a forgalom, a kereskedelem. Ezek a múlttal szemben már egészen új hangok, új ütemek, amelyek nemcsak a munkásnegyedekben, a gazdasági életben, hanem az egész társadalomban, az élet minden pontján visszhangot vernek.

Az elektromos áram, majd a dinamó fölfedezése

újabb, hatalmas lökést ad a fejlődésnek. Az emberiség nemcsak új, szinte határtalan erők birtokába jut, hanem áttöri a gőzgépek által termelt energiák helyhezköttöttségét is: az új energiák nagy távolságokra is könnyen szállíthatók, tetszésszerinti mennyiségekre oszthatók. Ezzel mindenekelőtt a fejlődésnek a kőszételepektől való függése erősen megváltozik. Az új géptípus a gőzgéppel szemben sokkal mozgékonyabb, beférkőzik kisebb üzemekbe, tudományos laboratóriumokba, sőt háztartásokba is. A forgalmi technika is új lendületet kap. A legmeglepőbb, következményeiben fölmérhetetlen a hatás a hírszolgálat terén: az emberi gondolat, szó először az elektromos áramban, majd az elektromos hullámokban olyan szárnyakat kap, amelyek számára távolság, illetőleg idő már alig létezik. Egy-egy hír percek alatt befutja a földtekét, a Föld egyik pontján lezajló esemény az ellentétes pontról szinte szakaszonként figyelhető. Ezen a ponton a technikai fejlődés a lehetőség határát súrolja: nagyobb sebességgel, mint amilyenel az elektromos hullám rezeg, gondolatot továbbítani sohasem fogunk.

A modern technika fejlődésében további hatalmas lépést jelent a motor, amellyel újabb természeti erők kerülnek emberi igába. A motor a forgalmi technikát, amely addig sínhez, áramvezetékhez volt kötve, teljesen szabaddá teszi, függetleníti. Ezzel természetesen a modern élet üteme még lüktetőbbé, még gyorsabbá válik. A motorral megoldódik a repülőgép s a kormányozható léghajó sokáig meg«oldatlannak hitt problémája is. A technika világa «három dimenziójú» lett.

1920-ban Milwaukeeben az A. O. Smith Corporation egy hatalmas gyártelepet helyezett üzembe, amelynek napi teljesítménye 10.000 db autóalváz. A gyárüzemben foglalkoztatott munkások száma maximális termelés esetén kezdetben 300, későbbben 200. Egy 125 m hosszú hallban helyezkednek el a gépóriások. A hall egyik végén bevonul a nyersanyag, a másik végén vasúti teherkocsikban helyezkednek el a kész autóalvázak.

Amerikai technológusok a milwaukeeni gyárüzem«ben egy új technikai és gazdasági korszak kezdetét látják. A technika fejlődése újabb fázishoz ért: a gép kezd önállósulni, automatizálódni. Az automata a gép — tehát végső fokban az anyag s az energia oly mérvű önállósodása, hogy egyszer megteremtve az embertől való függése már csak néhány pontra szorul. Az automatában az ember a holt anyagot a természetből kiemelt erővel oly munkaképességgel ruházza föl, amely meglepően hasonlít az élő szervezet működéséhez. Az automata a kapott nyersanyagot kész cikként adja vissza anélkül, hogy a nyersanyag átformálásába az embernek bele kellene nyúlnia. Önálló működése akárhányszor a földolgozásra kapott nyersanyag minőségi, erősségi stb. ellenőrzésére is kiterjed. Haecker szerint «az automata az ember egyetlen alkotása, amely veszedelmesen hasonlít az Isten teremtéséhez».

A millwaukeei üzem nem egyedülálló. 1920 óta a technika hatalmas ugrásokkal törtet azon fejlődési fok felé, amelyen «az embernek mint erőegységnek jelentősége megszűnik» (Arkright) — minden munkát az önállósult gép végez. Nem technikai kuriózu-

mokról van itt szó, hanem magának a technikai világnak forradalmasításáról, illetőleg a gép «Wesensentfaltung»-járól, igazi lényének kibontakozásáról. «Der Automat ist das Wesen der Maschine.» (Haecker.) A néhány éve épült newjerseyi műselyemgyár mutatja az eddigi fejlődés szélső határát: a gyárüzem egyetlen mérnököt igényel, aki a gyár-automatát megindítja, vezeti, illetőleg megállítja. Különösen a szövő- és elektrotechnikai gyáripart kapta el az automatizálódás láza, de a folyamat megindult az egész technikában.

Ez volna egész röviden vázolva az eddig megfutott út. S a jövő? A súlyos kérdésre ma, amikor az emberiség jövőjét illető jóslások szinte divattá lettek, a legkülönbözőbb feleletek hangzanak el. Hallgassunk meg néhányat. Zschimmer szerint «a mi technikai időnket zseniális korszak fogja betetőzni, felségesebb és nagyszerűbb, merészebb és mélyebb, mint aminőt a Föld valaha látott.» Coudenhove-Kalergi is optimista: «A technika segítségével az egész földteke egyetlen édenkertté változik át». A gép igájába fogott természeti erők mentesítik az embert a munkától, elhalmozzák szabad idővel, amelyet az szellemi, esztétikai életének elmélyítésére fordíthat. Ez lesz «das nachtechnische Paradies der Erde». Természetesen a sötétben látó próféták sem hiányoznak. «Túlságosan beleláttunk a gépben rejlő tragikumba, hogysem a feléje sugárzó optimizmus a szívünkől jöhetne» — vallja H. Lilje. Spengler a legpesszimistább. Szerinte technikánk épügy el fog pusztulni, mint ahogy bomladozik a kínai fal s gyep veri föl a római utakat. Csak a betonromok fogják hirdetni, hogy itt valamikor

a gépmember jártakéit, élte a maga industrializált életét. Többen azon a véleményen vannak, hogy új, korszakalkotó feltalálások már alig várhatók. A jövő feladata a technika szempontjából inkább annak belső tökéletesítésében keresendő. Werner Sombart szerint két hatalmas erőforráshoz: az árapályban s a Nap kisugárzásában rejlő energiákhoz nyitva áll az út, de technikailag még nem járható. Ha a kérdés megoldása technikailag is sikerül, s a mérhetetlen mennyiségű erők a világ gazdasági életébe bekapcsolódnak, a Föld *gazdasági arculata* teljesen elváltozik. «Ha a Nap energiái erőforrásokká lesznek, az új gyáripár székhelyei Mexikó, Chile, Peru, Dél- és Észak-Amerika, Afganisztán, Tibet, Észak- India, Ausztrália.»

Részünkről nem vállalkozunk jóslásokra. Azt gondoljuk, a prófétákat meglepetések érhetik. A gép fejlődési útja nem egy váratlan, szeszélyes fordulatot mutat. Egy bizonyos: a technika automatizálódása tovább fog folytatódni. Ha ez a folyamat megtartja az eddigi fejlődés ritmusát, amint ez várható, néhány évtized alatt a világgazdaság termelésének képe teljesen elváltozik: egy hatalmas gépparátus fogja föl váltani a munkáskezek millióit. Szemünk előtt egy új világ bontakozik ki, amely a jelennel szemben új társadalmi, jogi, gazdasági, kultúrpolitikai, szociálpedagógiai követelményekkel lép föl. A gépmember láthatárának szélén hatalmas problémák tornyosulnak, amelyek ízelítője a munkanélküliség sötét kérdése.

Nem szabad csodálkoznunk, hogy a gépmember büszke öntudattal tekint alkotásaira. «Nincs többé

természet és ember, — nincs más, csak az ember s egy neki engedelmeskedő alázatos szolgáló: a természet.» (Strowski.) Egy nap ezerszer is felsorolja magának, mi mindent győzött ő már le: tengert, levegőt, távolságot, időt. Csak néha-néha rezzenik össze, amikor pillanatok alatt városok dőlnek romokba, amikor a sok lóerejű repülőgép valahol a magasságokban kőszáli sassal ütközik össze s nem a sas, hanem a gépmadár zuhan le . . . De a megdöbbenésben is ott ágaskodik a kérdés: mi dolog az, hogy a Földön merészkedik még jelentkezni más hatalom is, mint a gépember! Ki a technikai iram mámorában is meg tudja őrizni a maga józan tárgyilagosságát, készséggel és örömmel fogja elismerni a gépember hatalmas teljesítményét, de nem fogja mindenestül elvetni Werner Sombart egy keserű megjegyzését sem: «A valóban nagy nemzedék, amely az emberi lélek problémáival viaskodik, nem fogja magát nagynak tartani, mert néhány technikai főtálatálása sikerült. A külső hatalomnak ezt a módját kevésre fogja becsülni. A mi időnk, amelyből minden igazi nagyság hiányzik, gyermek módjára gyönyörködik benne s túlértékeli azokat, akik birtokolják». Amikor a gép birodalmába belépünk, az első súlyos igazság, amelyet hangsúlyoznunk kell, hogy új valóságok új világába léptünk. Amiként az emberek a szépség szomjúhozásától ösztökélt alkotó erői megteremtették a művészetek titokzatos világát, a természettudományok előretörésének századai megalkotják a technika birodalmát. Az új birodalom nem egyszerűen az anyagi világ egy eddig ismeretlen tartománya, hanem az emberi értelem és akarat által

létrehívott új világ. A gépben kozmogonikus erők lappanganak. A természet ismer organikus és anorganikus valóságokat, az ember megteremtette az organizált valóságokat. Ki kell emelkednünk a múlt század még mindig kísértő kultúrszemléletéből, amely a gépet a szorosan vett kultúrélet határain kívül, a legjobb esetben annak szélső pontján helyezte el, benne csak előnyösebb gazdasági erőtenyezőt látott s nem ismerte föl a nagy forradalmárt, akinek hatása messze túlsugárzik a gazdasági szférán. E forradalmárban nemcsak mechanikai, racionális, hanem irracionális erők is lüktetnek, amelyek hatási köre az egész életet befogja. Látni fogjuk, hogy e forradalmi lépés már eddig is milyen gyökeres elváltozásokhoz vezetett az élet legkülönbözőbb pontjain. Nemcsak kultúránk, hanem maga az élet is a legszorosabb kapcsolatban áll a technikával. A civilizált területek lakosságának több mint a fele a technikából él. Komoly szakkörök megállapítják, hogy a civilizált emberiség nagy része elpusztulna, ha az összes gépek 20—30 napra megállanának. Elektromos áramhoz, kőszénhez, benzinhez, olajhoz s ezeken keresztül géphez van kötve életünk. A középkori ember anyagi létfeltételeit az anyatermészet hordozta, — a mienket a gép hordozza. Berdiaeff súlyos mondía nem túloz: «A technika problémája az emberi sors s a kultúra problémájává vált».

A technika nagy átalakító erői legelőször a gazdasági életben mutatkoznak. Hogy ilyen vonatkozásban mit jelent a gép, azt már a homo oeconomicus vázlatában láttuk. Technika nélkül a modern gazdasági élet el sem képzelhető. A gazdasági szféra felől

nézve a homo oeconomicus s a gépember egy és ugyanaz.

Azon a szoros és szövevényes kapcsolaton keresztül, amely a gazdasági élet s a társadalom közt fennáll, a technikában lappangó erők nagy lendülettel nyomulnak be elsősorban az industrializálódó államok társadalmi életébe. Ilyen irányú hatásukat jelentősen elmélyítették azok a szellemi áramlatok, amelyek a XIX. századot keresztül-kasul járják, mint pl. a demokrácia, a liberalizmus, a racionalizmus. Az első nagy jelentőségű változás a népesedésben észlelhető.

Ama okozat élére, amely a mai idöket szülte, Rathenau az emberiség példátlan szaporodását állítja. Az utolsó másfél század alatt az emberiség létszáma közel egymilliárddal emelkedett. Szerinte ennek a hatalmasan gyarapodó embertömegnek «Wille zur Macht»-ja, nagy akaratereje rávetette magát a természetre, meglopta annak erőit s megteremtette a technikát. A nagymérvű szaporodásnak kétségkívül jelentékeny szerepe volt a technika fejlesztésében, de véleményünk szerint legalább ugyanilyen mérvű hatást gyakorolt a gép fejlődése a szaporodásra. A gép — legalább a XIX. században — ha sok kézből ki is vette a kenyeret, jelentékenyen több embernek juttatott megélhetési módot. A hatalmas industrializálódási folyamat nagy mértékben gyarapította az életlehetőségeket, kedvezett a családalapításnak. Ismeretes, hogy főleg a XIX. század első felének munkáspolitikája milyen lelkiismeret« lenül állította a gyárakba mint legolcsóbb munkásokat a zsenge gyermekeket. A gyermek tehát nem-

csak gondot jelentett, hanem rövid néhány év alatt kereseti alanyt is. Nem szenved kétséget, hogy ennek a körülménynek jelentős szerepe volt a szaporodásban. Okoskodásunkat a statisztika igazolja. Az industrializálódásban előljáró országokban: Angol-, Németország és az Egyesült Államokban a XIX. század elejétől 1910-ig 40%-os a szaporodás. Ezzel szemben a nem, vagy kevésbé industrializált államok, mint Francia-, Olasz-, Orosz- és Spanyolország ugyanazon idő alatt csak 123 %-os szaporodást mutatnak. Az előbbi magas percenthez természetesen sokban hozzájárult a bevándorlás, de emellett a természetes szaporodás is jelentős.

A technika más vonatkozásban is hatékonyan közreműködött az emberiség létszámának emelésében. A gép az élet legközvetlenebb ellenségeivel, a különböző betegségekkel, járványokkal szemben folytatott küzdelemben az ember leghathatósabb szövetségese lett. A közegészségügyi viszonyok nagyfokú javulása, az annyi áldozatot követelő járványok minimális területre való visszaszorítása, az ezer és ezer életet megmentő operatív közbelépések sikere technikai fölszereltségünk nélkül el sem képzelhető. S itt nemcsak az orvosi műszerek finomodására, gyógyszerállományunk gazdag differenciáltságára, hatékonyságára, különböző szérumok gyártására kell gondolnunk, ami fejlett technikát tételez föl, hanem hírszolgálati és közlekedési berendezésünkre is, amelyek szerepe a betegségek ellen vívott harcban kézenfekvő. Mind e tényezők együttes közreműködésének eredménye, hogy a halandóság nagy mértékben megcsappant, az átlagos emberi életkor felszökött. Adam

Smith említi, hogy korában (XVIII. század) nem ritka az az eset, amikor egy anya 20 gyermeke közül alig kettő marad életben. Ma a nyugati országokban a gyermekhalandóságot sikerült 8—10%-ra leszorítani. Angolországban 1861—70 között évenként ezer lakos közül 23-an haltak meg, 1921-ben már csak 12-en. Hasonló arányban megy vissza a halálozási percent a többi országokban is. Még föltűnőbb a javulás, ha az átlagos életkort tekintjük. Egy francia statisztikai adat szerint 1770-ben az átlagos emberi életkor 25: és fél év, 1831-ben 30 év. Ez a szám 1900-ban már 42-re emelkedik, hogy napjainkban elérje az 57 és felet. (Lord Birkenhead, egy komoly angol tudós szerint 2000 körül az átlagos emberi életkor meg fogja haladni a 100 évet.) Az átlagos emberi életkor ilyen jelentős emelkedésében természetesen fontos tényező a gyermekhalandóság csökkenése, de a számok nagymérvű reális koremelkedést is mutatnak.

Nem kisebb jelentőségű az a változás, amely a technika következtében az újkori társadalom szerkezeiben, rétegződésében állott be. A rohamosan szaporodó gyárüzemek új népsűrűsödési központokká lesznek. A gép fejlődése első szakában még nagymértékben igényelte az emberi munkaerőt. Az ipari központok körül széles embergyűrűk helyezkednek el. A város kezdetben tudomást sem vett róluk. Senki sem gondolt arra az eshetőségre, hogy e gyűrűk szorítása a polgári társadalomra egyszerű veszedelmes, sőt halálos is lehet. A liberalizmus mámorában élő polgárság sokáig nem eszmélt arra, hogy a munkásnegyedekben összehérszelt munkástöme-

gekkel szemben kötelességei is vannak. Ez a végzetes nemtörődomség a proletariátust kiszolgáltatta a forradalmi irányzatoknak, amelyek nem sokáig vártak magukra. A civilizált társadalomban elkeseredett osztályharc indul meg, mely ismételten átcsap a politika korlátain s véres forradalmakba fül. A szociális kérdés nyitott sebként tátong a mai társadalmon is. Az orosz proletariátus győzelme, hatalmas propagandája, amely semmiféle eszköztől sem riad vissza, s a kapitalisztikus rendszer szívtelensége, amely nem akar fölengedni, sötét felhőként tornyosul a fejünk fölött.

A társadalom-szerekezeti elváltozások mellett a technika szociáletikánkban is ugyancsak tevékeny. Különösen két aggasztó tünetre kell rámutatnunk.

Az ember erkölcsiségének, lelkivilágának mindig egyik legnagyobb tehertétele volt a «szemek kívánsága», a birtoklás, gazdagság utáni rendetlen vágy. Ezt az igényt a technika hihetetlenül fölfokozta. A gép egyre megtévesztőbben suttozja a jelszót: «Enrichissez-vous!» — gazdagodjatok! Szüntelenül dönti magából a legkülönbözőbb tárgyakat, változtatja a formát, a stílust, hogy a megszerzésükre izgató szépség, ez a «beauté du diable» minél vakítóbban, minél kívánatosabban sugározzék ki belőlük. A hatás nem is marad el. «Az emberiséget valószínű birtoklási örület fogta el.» (W. Rathenau.) Nem egyszerűen birtoklás, hanem tömegbirtoklás boldogságának vélt titka — M. Weber megjegyzése szerint «a világáruház talmi boldogsága». Hová lett az előbbi korok emberének igénytelensége!? Irigység veszi körül azt az amerikai milliomost, aki minden évben

kicserélheti autóállományát, azt a dollárkirálynőt, aki egy estélyi ruhában csak egyszer jelenik meg. Az életet megrakni minél több tárggyal, cikkel — ez a modern láz fönn és lenn egyaránt. A régi életstílusban a dolgok, tárgyak valahogy összenőttek a birtoklóval, valamit annak egyéniségéből sugároz-
tattak. A gépember ilyen «pretium affectionis»-t nem ismer. Ma mindennek, ami az életet köríti — lakás, bútor, ruha stb. — egyik legértékesebb tulajdonsága, hogy új legyen. Ez a nyugtalanul ide-odarezgő bírniaikarás lappang a divat, e «mechanizált sors-szeszélyes, örökös hullámmzása mögött is.

A technika másik erős szociáletikai hatása a gépember munkaetikájában mutatkozik.

Caspary szerint a gépben «immanente Dämonie — démon lappang. E démon üzi, hajtja, hogy minél többet termeljen. Minden gyárüzem szenvedélye, hogy gépei lehetőleg meg ne álljanak. A hatalmas termelési apparátus pihenő nélkül rohan előre s köti magához a munkások millióit. Milyen a munka, amelyet a gyárüzem követel a munkástömegektől? Oda kell állni egy gyár kijárójához s végignézni a kijövöket. Fáradt, fonnyadt, örömtelen arcok. Hogy erős, sokáigtartó volt a munka? A régi aratók sokszór hajnal 3 órától este 9 óráig vágták izzó napfényben a rendet s amikor hazatértek, daluktól visszhangzott a határ. A régi, céhekbe szerveződött iparos is sokszór jelentékenyen nagyobb óraszám-
mal s mégis örömmel, lélekkal dolgozott. A jelen-ség oka másban rejtözik. A munka örömének egyik legföbbs titka, hogy a dolgozó ember valaminő for-
mában egészét végezzen, másszóval alkosson, te-

remtsen. A gép szolgálatában végzett munka a legtöbbször rátapad egy kis részletre, amelyben úgyszólván semmi sem tükröződik az egész elgondolásból. «Az ember nem lát kezdetet, nem lát véget, nem kerül szemben bevégzett alkotással.» (W. Rathenau.) Már Engels, Marx főlrójják a gépnek, hogy lélektelen, tartalmatlan munkát követel a munkástól. Íme egy vasmunkás nyilatkozata: «Próbálom rákényszeríteni magamat, hogy munkámhoz valami érdeklődés fűzzön, de sikertelenül. Lelkem nem élhet olyan munkában, amely gondolkozásomnak semmit sem nyújt. Irtózom minden újabb munkanaptól, alig tudom elképzelni, mint fogom a 10 órás kínló-dást elviselni». A gép egy lelkes védője ugyan nagy határozottsággal kijelenti, hogy «az emberen s nem a technikán múlik, ha valaki a munkafelosztás következtében szakkretinné (Fachkretin) lesz», de a tárgyilagos gondolkozásnak el kell ismernie, hogy lélek vajmi kevés sugárzik ki a gépnek áldozott munkából. Annyira lelketlen ez a munka, hogy még a munkás szervezetét, főleg agyát is kikezdi. Megdöbbenve olvassuk neves amerikai orvosok nyilatkozatát, amely szerint az Egyesült Államok kórházaiban minden második ágyat elmezavarodottak, gyengeelméjűek, idióták foglalják le, akiket az industrializálódás, a gép taszított a kórházba. Ily körülmények között ki csodálkoznék azon, hogy a gépnek áldozott munka úgyszólván sohasem emelkedik a hivatás magaslatára, hanem marad elkeseredett harc a darab kenyérért. A gyárüzem rabszolgájában hiába keressük a földműves simogató szeretetét földje, munkája iránt, a régi iparos meleg-

ségét, ragaszkodását műhelye iránt. Elhisszük Fordnak, hogy a mai munkás kívánja, hogy állandóan a futószalag ugyanazon pontján állhasson, ugyanazt a monoton, mindössze néhány mozdulatból álló munkát végezhesse. De kétségtelen, hogy az ilyen stílusú munka nevelői hatása elenyésző. Ennek a «munkának erkölcsé valóban a rabszolga erkölcsé» (Rüssel) s mint ilyen talán közreműködik a munkásvilág külső fegyelmezettségének emelésében, de egyéb erkölcsi értéke nincsen. A gépmember a munkát lerántotta arról a szociáletikai magaslatról, amelyre a kereszténység emelte s amelyen a kenyérkereseten túl nemes életaktivitássá, az emberi közösség szolgálatává, legfelsőbb fokon az imádság ikertestvérévé szentelődött.

A gépmember hatása félreismerhetetlenül tükröződik a társadalom életdinamikájában is. A gép nyugtalan szelleme átsugárzott magára a társadalomra. Nem szükséges e hatásokat részleteznünk, a tömegember vázlatozásánál már láttuk őket.

A technika részben a gazdasági életre, részben a társadalomra kifejtett hatása a modern államéletben nagy problémák alakjában jelentkezik. Alighogy az industrializálódás megindul, a szociális kérdés is jelentkezik. A munkástömegek, amelyeket a gazdasági liberalizmus sokszor valóban lelketlenül kiszipolyoz, joggal követelnek védelmet az államtól. Sajnos, maga az állam is telítve van liberális eszmékkel, nem látja azt a veszedelmet, amely a szociális kérdéssel szemben tanúsított tétovázó magatartásából fenyegeti. A marxizmus sohasem hódította volna meg oly tömegesen a munkásvilágot, ha a liberális

kormányok hallgattak volna az Egyház figyelmeztető szavára. Ha végigtekintünk a XIX. század szociális törvényalkotásain, szomorúan kell megállapítanunk, hogy az államhatalmakat a munkássággal szemben sok mulasztás terheli. Nem szabad csodálkoznunk, hogy a proletariátusban erős ellenszenv fejlődött ki azzal a kapitalisztikus társadalommal szemben, amely sokszor még panaszait sem akarta meghallgatni. A mai államélet már több érzéket és lelkiismeretességet mutat a munkáskérdéssel szemben, de sokszor még mindig kísért a XIX. század.

Az utolsó időkben a munkáskérdés új, még fenyegetőbb fordulatot vett. Láttuk, hogy technikai fejlődésünk nagy lépésekben törtet az automatizálódás felé. E fejlődést sötét, fenyegető felhő kíséri: a munkanélküliség. Korunk e nagy sebére más összes függésben már rámutattunk. Talán nem lesz érdekeln a kérdést a technika felől is megvilágítani.

Egy amerikai technokrata statisztika szerint az USA gyárüzemeiben egy autó előállítására 1904-ben 1291 munkaóra volt szükséges, 1919-ben 312, 1929-ben már csak 92. Egy ugyancsak amerikai folyóirat néhány éve érdekes és beszédes statisztikát közölt. A statisztika feltünteti 1923 és 1927 között a termelés térfogat szerinti változását s az igényelt munkásórák számát. A táblázatból kitűnik, hogy pl. a dohánygyárakban a termelés 53%-tel emelkedett, a munkásórák száma 13%-kal csökkent. Az olajpiac és petróleumfinomítás 84%-tel fokozta a termelést, ezzel szemben a munkásórák száma 5%-kal esett. Az automobilgyárak 69%-kal nagyobb teljesítmény mellett csak 48%-kal emel-

ték a munkásórák számát. A megvizsgált 17 különböző üzemág közül csak 3-nál állapítható meg emelkedés a munkásórák számában, de ott sem a termeléssel arányosan — különben mindenütt a szám csökkent. 1923-tól 1928-ig a termelés fokozódása mellett a gyármunkások száma 1,250.000-rel kevesedett. A technokraták megállapítása szerint 4000 ember, akik föl vannak szerelve minden géppel, amelyet a mai technika a mezőgazdasági üzemeknek rendelkezésére bocsát, elegendő az egész USA gabonaszükségletének kitermelésére. A traktorok és az arató-cséplőgépek rohamos elterjedése és tökéletesedése az USA-ban az utolsó 15 esztendő alatt 18 s félmillió ember munkáját tette feleslegessé. Chase Stuart említi, hogy amikor a Ford-üzemekben (Detroit) a gyártásimódszerben a *T* modelltől az *A* modellre tértek át, 60.000 munkás vált fölöslegessé.

A helyzet tehát világos. Technikánk fejlődési iránya az emberi munkaerő egyre nagyobb mérvű kikapcsolása felé mutat. Technikai fejlődésünk s a munkanélküliség közt szoros összefüggés van. Ezt az összefüggést meg nem látni éppen annyit jelentene, mint a munkanélküliséget mindenestül a futószalag, a gépautomata, szóval a technika számlájára írni. Más tényezők (vám-, külpolitika, hiteléleti zavarok stb.) is felelnek a szomorú kortünetért. A kérdés türelmetlenül, fenyegetően mered elénk s megoldást követel. S itt elsősorban az államhatalomra várnak nagy, egész jövőnkre kiható föladatokat. Munkanélküli segély, karitatív jótékonykodás ideig-óráig hozhat egy kis enyhülést, de nem megoldás, A meg-

oldás nem fog másként sikerülni, mint ha az államhatalom határozott, ha kell, kíméletlen kézzel nyúl bele abba a gazdasági rendszerbe, amely a technikát is kihasználja a saját öncélúságának szolgálatára. A Quadragesimo anno-enciklika nyíltan hirdeti: «A kellő korlátok közé szorítandó szabadversenyt s még inkább a gazdasági hatalmaskodást vessük alá elszántan az államhatalomnak mindenben, ami az állam illetékességébe vonható». Sem a tőke, sem a technika nem lehet öncél, hanem csak eszköz az ember szolgálatában.

A termelési apparátus automatizálódása nemcsak gazdasági, hanem súlyos szociálpedagógiai problémát is jelent. Bármilyen megoldást is találjon a munkanélküliség, a technika legújabb fejlődési iránya szükségképpen magával hozza a különböző üzemekben igényelt munkásórák számának csökkenését. Amivel az optimista gépbarátok biztatnak, hogy t. i. a gép le fogja venni az emberiség nyakáról a fizikai munka kemény igáját, az nagy mértékben be fog következni. Mi örülünk legjobban a munkásvilág megkönnyeb-
bülésének. Azonban a nagy fölszabadulás veszélyes ket is rejt magában. Színesek, szépek a gépimádók álmai, hogy t. i. a munkásság hetenkint csak két napot lesz kénytelen munkában tölteni, a többi időt önművelésre, kulturális színvonalának emelésére fordíthatja. Sajnos, az élet ritkán másol álmokat. A termelési apparátus automatizálódásában jelentkező társadalmi probléma nincs megoldva azzal, hogy a tömegeket kedvező anyagi viszonyok közé állítjuk s tömérdek szabad idővel ajándékozunk meg. Az anyagi gondok kevesbedése, a szabadidőben való

bővelkedés egymagában ugyancsak nem jelent még sem szellemi, sem lelki igényfokozódást, gazdagodást. Ez a kevés munkájú, anyagilag biztosított és sok szabadidő fölött rendelkező tömeg súlyos szociálpedagógiai föladatokat ró az illetékes tényezőkre. Ezt a tömeget meg is kell nevelni, hogy a sok szabadsággal élni tudjon. Az erkölcsileg gyenge egyénre a nagy szabadság végzetessé válhatik. E veszély fokozottan fenyegeti az erkölcsileg gyenge tömegeket. A tömegben ki kell fejleszteni, ki kell finomítani a szellemi, lelki értékek iránti érzéket, meg kell duzzasztani erkölcsi erőit. E tömegnevelés nélkül a legnagyobb anyagi prosperitás mellett is csak újabb viharok, katasztrófák felé sodródik az emberiség. Hogy e szociálpedagógiai probléma is első-sorban az állam illetékességébe tartozik, azt nem kell hangsúlyoznunk.

Még egy vonatkozásban gyakorol a technika erős befolyást az államéletre, s ez a katonai államvédelem fontos kérdése. Az itt már bekövetkezett s gyors iramban folytatódó változások szembeszökőek. A hadseregek eltechnizálódnak, a régi katonatípus már a múlté. Háborúk sorsát nem az egyéni vitézség, hanem a technikai felszereltség dönti el. A gépben lappangó démon a hadi technikában a legfenyegetőbb.

A híres német bölcselelő, Peter Wust, a moderns gép szimbólumát Lionardo da Vinci «Gioconda»-jában keresi. «A Gioconda a női báj minden finomságával lenyűgöző nő. De mosolyán áttör valami barátságtalan bizonytalanság, titokzatosság. Szeretetünket nem tudjuk tőle megvonni, valami végzet-

szerűség kényszerít rá. De nem tekint-e ez a megigéző szépség úgy ránk, mintha kezében tört rejtegetne?!» Ezt a jelképet döbbenetesen igazolja a gép háborús szerepe. A gép már a világháború folyamán megmutatta, mennyire démonná tud vedleni. Hogy a jövő háborújában milyen pusztítást fog végezni, arról sötét képeket állítanak a politikusok elé a gép szakemberei. A gép szabad utat nyit a háború öldöklő rémének a harcvonalakon túl az ellenséges országok legeldugottabb falujába is. A repülőgép gyors tökéletesedésével a jövő háborúja már teljesen «három dimenziójú» lesz — a szörnyű lángok felcsapnak ezerméteres magasságokba. A gyárakban a kémia olyan öldöklő fegyvert ad a háború fűriáinak a kezébe, amelyek mellett az eddigi fegyverek eltörpülnek. Megértjük Eberle keserű megjegyzését: «Die neuzeitliche Technik ist von Bösen».

Technikánk szülőanyja az újkori tudomány, első sorban a természettudomány. A tudományos élet nem panaszkodhatik gyermeki hálátlanságról, fejlődésében a gép készséggel, hathatósan támogatja. Különösen a kísérleti módszerrel dolgozó tudományok vannak hálára kötelezve. Hogy a természet életébe annyira benyomultunk, az organikus és anorganikus valóságok annyi titkát napfényre hoztuk, abban jelentős része van tudományos technikai fölszereltségünk tökéletességének. E tökéletességnek azonban van egy káros gyümölcse is: hathatósan segédkezett abban, hogy tudományos életünk egyoldalúan analitikussá váljék s ezzel a szintézis iránti érzéket elveszítse. Csak a legújabb idő kezdi fölismerni, hogy ez az egyoldalúság a teljes igazság

birtokbavételét meggátolhatja, a tudományt tév-
útra vezetheti. Igazságkeresésünk nem torpanhatik
meg annál a határvonalnál, ameddig a tudomány
technikai apparátusa elér. Ez a tudományos imma-
nencia vezetett főleg a XIX. század folyamán a tudo-
mány végzetes elanyagiasodásához s ezen keresztül
nem egy súlyos tévedéshez, amint erre már más
helyen rámutattunk.

A technika világa esztétikai kultúránkra, művé-
szetünkre is rányomja a maga sajátos bélyegét.
A hatás több ponton még egyelőre csak mint for-
rongás, káosz, nyugtalan keresés jelentkezik. Két
irányban látunk tisztulást: az egyik az építészet, a
másik a zenekultúra.

Nem véletlen, hogy a technikából kisugárzó erők
az építészetben a legtevékenyebbek. Az építészet
természeténél fogva áll legközelebb a technikához.
Az építőművész a különböző gépekben, építési anya-
gokban olyan segítséget kapott, amely az ó- és közép-
kori embernél hiányzott. Emellett az építészetnek
van az összes művészetek között a legtöbb érintke-
zése a gyakorlati élettel. Csak természetes, hogy a
gépember sajátos lelki világa a legélénkebben azon
épületekben tükröződik, amelyekben a maga s bál-
ványának, a gépnek élete lezajlik, amelyekben saját-
os kultúrájának ad otthont. Ha ezeket az épületeket
összehasonlítjuk az előző korok építészeti emlékei-
vei, az első tekintetre meg kell állapítanunk, hogy
különböző embertípusok alkotásai. A középkori em-
ber, a reneszánsz, a barokk épületeiben az esztéti-
kum föléje van rendelve a praktikumnak. Meglátszik
rajtuk, hogy évszázadok számára épültek, megren-

deló'iknek és tervezőiknek seigneuriai hajlamai voltak. A gépember ízig-vérig racionalista, mindent kitűzött céljának rendel alá. Építészeti stílusa is racionalizált stílus. Nem évszázadok számára épít. Tudja, hogy amint az épület elveszíti célszerűségét, le fogja rombolni. Nem ragadtatja el magát seigneuriai hajlamoktól: az épülettől elsősorban azt követeli, hogy «sachlich», szakszerű legyen s célszerű. A célgondolat erős kihangsúlyozása háttérbe szorítja az ornamentikát. A gépember esztétikájában döntő befolyású tényező az a sebesség, ütem, amelyet a gép kölcsönzött az egész életnek. Két pont között — legyenek azok térbeli vagy időbeli határok — szenvedélyesen a leg-rövidebb utat keresi. Ekként természetszerűen az egyenes vonal lett az eszménye. «Az egyenes vonal a határérték, amely felé minden törtet. Jelenti a lens dületet s a gyorsaságot, szimbolizálja az energia felszabadulását s az ember győzelmét a tér felett.» (Strowski.) Az egyenes vonal erős érvényesülése a gépember építészetének a szakszerűség mellett másik szembeszökő jellegzetessége. Mintha csak a modern házak, középületek azt hirdetnék, hogy uraiknak, megalkotóiknak nincs idejük szövevényes díszítésre, tagolásra — azért az egyenes vonal, a szabad nagy síkok térfoglalása. A tegnap embere sokszor értelmetlenül s főleg érzéketlenül áll ez új esztétikád val szemben — az új nemzedék minden lelkesedése ezé! Egyet ezekkel az épületekkel szemben akkor is el kell ismernünk, ha esztétikájukat nem osztjuk: többet mondanak a mai emberről, jobb tükröztetői a kornak, mint azok a szellemtelen, kifejezéstelen stílusutánezatok, amelyekkel a XIX. század kísérletezett.

A másik esztétikai kultúrszféra, amelyben ugyancsak határozottan visszhangzik a technika világa, a zene.

Amikor végighallgatjuk Strawinsky Tűzmadarát, úgy érezzük, mintha hatalmas géptermekekből gép-óriások kattogása, zúgása, hangkaosza zenén át-szűrve törne ránk. A laikus, de a zeneművészet iránt fogékony kultúremler minden mesterkélt interpretálástól ment természetes lelkiélménye ez. A gép benyomult nemcsak a gazdasági, ipari életbe, hanem a hangok, melódiák titokzatos világába is. Zenei szaktekintélyek mutatnak rá azokra a jelentős zenes kultúrai elváltozásokra, amelyek forrása a kor technikai lendülete, berendezkedése.

Mit adott a gépmember a zenekultúrának?

Először is megajándékozta a fejlettség magas fokán járó gépzenével: gramofonnal és rádióval s ezzel a zeneművészet alkotásait hihetetlenül demokratizálta. A nyomtatás felfedezése a gondolatnak, az irodalmi termékeknek nyitott szabad utat a tömeg felé. A másoló, reprodukáló technika fejlődése, a fényképező gép, a szobrászat, építészet, festészet alkotásait tette legalább képekben, másolatokban könnyen hozzáférhetőkké. A zenei alkotásoknak kellett legtovább várniok, hogy közkinccsé válhassanak. A gépzenével ez a kérdés is megoldódott. A megoldás oly sikerrel történt, hogy ma már nem egy helyütt panaszok hangzanak föl «az emberiségnek zenével való túltáplálása» ellen. Az ismert francia író, G. Duhamel kesernyésen jegyzi meg, hogy «az új idők zenéje az egyetlen földi jó, amelyből a kor bőségesen juttat mindenkinek». A különböző stúdiók a nap minden

órájában küldik világgá a legkülönbözőbb mesterek alkotásait. Alig van már jelentősebb zenei alkotás, amely a gramofonlemezen való «konzerválást» elkerülte volna.

Igazságtalanság volna a rádióban, gramofonban csak csendtörőket látni. A gépzenének köszönjük, hogy Beethoven, Verdi, Liszt s a többi halhatatlan melódiái ma már nemcsak a nagyváros néhány ezrenek kiváltsága, hanem megcsendülnek a legeldugottabb falusi úri házban is. Tudjuk, mily felbecsülhetetlen kultúrjavak a nagy mesterek alkotásai. Lelkivilágunk a melódiák szárnyain sokszor felséges magaslatokra tud emelkedni. Beethoven Missa sollemnis-ének Agnus Dei-je, ha hívő s zeneileg fogékony hallgató lelkivilágán suhan át, csak imában folytatódhatik . . .

A zenei alkotások nagy és gyors demokratizálódásának természetesen megvannak a maga árnyoldalai is. A zenei «tömegfogyasztás» egész bizonyossággal zenei «tömegtermelést» fog kiváltani. Tudjuk, hogy a tömegtermelés majd mindig színvonal-süllyedést is jelent. Emellett a zenei alkotások demokratizálása nem jelentéktelen mértékben azok profanizálását is jelenti. A géppel szövetkezett modern élet már sok kulturális, elsősorban művészeti értéket kitépett abból a környezetből, amelybe alkotóik beleszülték őket. Wagner, aki alkotásai számára külön színház után vágyódott, rémülettel hallgatná egy-egy áriáját a hangszórón keresztül, mialatt a hallgatóság esti vidám hangulatban, pohárcsengés közt tereferél . . . Attól tartunk, hogy ez a profanizálás a gépember életének kikerülhetetlen járuléka,

amely a műalkotásokról sok finom szépséget le fog lopni.

A gép nemcsak a szorosan vett gépzénén keresztül hat zenekultúránkra. Hatása egyre élénkebben jelentkezik magukban az új zenei alkotásokban is. A hatás természetszerűen legerősebb a zene ritmikájában. A gép maga a ritmus. Zenei visszhangja tehát legtisztábban a ritmikában hallik. Ez a hatás kétségkívül zenekultúránk gazdagodását jelenti. Már a XIX. század végén hallatszanak panaszok a zenei ritmus sorvadásáról. Az új zenei fejlődés ilyen irányban keres új utakat. «Félre a tonalitással, a melódiával, a konzonanciával — jöjjön az erős, minden köteléktől mentesült ritmus!» — ez az új jelszó. Nem fontos a határozott hangnem, a klasszikus zene harmóniája, a sima melódia. A gépembernek a zenében a ritmus tud legtöbbet mondani. Amily nyugtalanul, lázasan lüktet egész élete, olyan ritmust keres a zenében is. A ritmus szeretete tette népszerűvé a jazz-zenét, amelyben a néger ritmika és melódika keveredik a nyugati zene raffinait technikájával.

Az új zene lelkén is megéreződik a gépember sajátos világa. «Man will objektiv Musik — ohne Gefühl» — jegyzi meg egy zenekritikus. A XIX. század szubjektív elemekkel áttört zenéje után az új zene «objektív, személytelen, minden pszichologizmust kizáró stílust keres, amely a zene tiszta logikáját akarja előtérbe hozni». Ez az «ész-zene» süket minden egyéni érzelmi motívummal, érzelmi hullámzással szemben. Nincs szíve — amiként a gépemberben is sokszor hiányzik.

Az új zenének, a kibontakozó új világ ma még sok-

szor zavaros nyelvének sok az ellensége. A fiatalság nagy része természetesen ugyanazzal a lelkesedéssel tapsol meg egy-egy újabb merész zenei alkotást, amilyen puhán, melegen simogat végig tekintetével egy-egy újabb sikerült géptípust. Az ilyen tapsorkán már abból a világból jön, amely tudatosan simul a technika szelleméhez.

Hogy a technika szelleme mennyire átjárta egész korunkat, annak legkézzelfoghatóbb bizonyítéka, hogy a vallási szféra sem tudott elzárkózni előle. Amikor ilyen vonatkozásban nézzük a technika világát, természetesen élesen kell különböztetnünk a gép és a gépmember között. A gép önmagában kétségkívül az emberi elme diadala. Mint ilyen, joggal foglal helyet azon a vonalon, amelyet a «Hajtsátok uralmátok alá a Földet!» paradiсомiparancsa vont meg. Dessauer szerint «der Befehl der Technik ist einer der ersten Befehle Gottes an die Menschheit: ein Befehl, der über die Jahrtausende hingeht. Damit ist die Technik geweiht». München tudós bíboros-érseke, Faulhaber egyik, technikusokhoz intézett beszédjében ezeket mondja: «Az Egyház, amely tartózkodással és erős kritikával fogad minden újítást, megnyitotta az új technika előtt a szentély kapuit is . . . Krisztus úgy jár az éter hullámain, mint egykor a Galilei-tenger hullámain». Ismeretes, hogy az Egyház megáldja az autót, a repülőgépet, a gyárat stb. De ugyanannak az Egyháznak látható Feje szomorúan állapítja meg, hogy «az alaktalan anyag megnemesedve kerül ki a műhelyekből, az ember pedig testében és lelkében megrontva». (Quadragesimo anno). Valaki tehát bűnös. Valaki

rombol, durvít, deformál. A vádlott nem a gép, hanem a gépet birtokában, hatalmában tartó gépember.

A gépember buzgón segédkezett annak a természettudományos kínai falnak a felhúzásában, amely mögé a XIX. század nemcsak tudomány, de világnézet szempontjából is elsáncolta magát. Természettudományi dogmatizmusának, amely pedig annyi hitéletet követelt áldozatul, legerősebb alátámasztójául a gépet használta fel. Hogy lehetne más az igazság kizárólagos birtokosa, mint az a természettudomány, amely napról-napra új gépcsodával ejtette bámulatba a világot! E gépcsodákkal egész tömegek elől elzárta a kilátást a nagy kérdések, problémák felé, metafizikailag megvakította a kort. A gépember nem kis mértékben felelős a XIX. század materializmusának szomorú pusztításáért.

Ilyen közvetlenül a gépember ma a hitéletben nem rombol, de annál veszedelmesebb, mint a kor mérhetetlen evilágiságának élesztője, táplálója. A sok csalódás ellenére is hirdeti, hogy paradicsommá fogja varázsolni ezt a Földet. Ha senkinek és semmiben sem hisz, a technika világot megváltó erőibe hisz. Hogy e vakhit milyen messze tud sodródni, azt szomorúan mutatja az orosz vörös gépember.

Ismeretes, milyen elszántsággal vetette rá magát az orosz Szovjet az ország industrializálására. Lenin szavai szerint a kommunizmus nem más, mint szovjethatalom, hozzáadva az egész ország villamos sítása». «Egész Oroszországot autóra, a parasztot traktorra ültetjük» — jelenti ki Stalin. A Szovjet azonban nem elégszik meg magával az ipari-

zálással, hanem tervszerűen, elszánt céltudatossággal dolgozik azon, hogy az orosz tömegek lelkében a gép egyenesen Isten helyét foglalja el. Képek, előadások, rádió, filmek, szépirodalmi termékek hirdetik a tömegnek a technika közeledő diadalát a sors, a természet, az Isten fölött. A gép egyenesen az istentelenek mozgalmának egyik hatásos fegyvere, amely különösen a föld népe ellen van irányítva. A régi patriarkális földműveléssel szemben a technikát is kihasználó modern gazdálkodás természetesen nagyobb eredményeket tud fölmutatni. Ez az orosz paraszttal szemben a Szovjet kezében már bizonyíték az Isten ellen. «Isten nélkül, ima nélkül, de a technika segítségével!» — olvasható az istenkáromló fölírás egy-egy bő aratással kecsegtető dülő, tábla szélén. A gépet be kell vonni bizonyos miszticizmussal, mert ez az orosz lélektan igénye, s akkor ki fogja tépni a nép lelkéből a kereszténység utolsó gyökérszálát is. A különböző folyóiratokat sátáni agyafúrtsággal készült, a tömegek szellemi gyengéit mesterien kiaknázó illusztrációk tarkítják, amelyek a technika fölényét vannak hivatva igazolni az orosz paraszt gazdálkodásával szemben, aki mindent az Istentől vár. Az Isten úgy elektrifikálta a falut — magyarázza képekkel az egyik folyóirat —, hogy villámaival fölgyújtotta. A Szovjet nemcsak a villám erejét törí le a villámhárítókkal, hanem az elektromos áram minden áldásával árasztja el a falut. A Szovjet-propaganda a gép misztifikálásában még tovább megy. Eibl, az ismert bécsi egyetemi tanár egy orosz gépmádó tervét említi meg, aki egyenesen templomot sűrget a gép tiszteletére. Az angyalok, szentek

szobrainak, képeinek helyét gépalkatrészekből összeállított hatalmas alakok, a szószéket a rádió, a fénycoszorút a fényszórók foglalják el stb. E templomban tisztelje a szovjetember azt a gépet, amely a Földet valóban meg fogja váltani. A XVIII. század az Észet, a XIX. század a Kultúrát, a XX. század a Gépet lopja az oltárra . . .

Átsiklottunk a különböző kultúrszférákon s vázlatosan rámutattunk azokra a nagy elváltozásokra, amelyeket a nagy forradalmár, a gép bennük előidézett. Még egy feladat vár ránk: szembe kell néznünk magával a gépemberrel, mint embertípussal.

A gépember új típus, az eddigi kultúrák nem ismerték. Lélektanán, életszemléletén, életalakításában az a világ tükröződik, amelyből jön. A típus nemcsak a gép közvetlen környezetében otthonos. Sajátosságai, ha különböző fokban is, az egész civilizált társadalmon, a kor egyetemes embertanán is ki-
verődnek.

A technika világa nem ismer individuumot, egyéniséget. Alkotásai típusok, schematizált valóságok. A gép nem tiszteli az egyszerűt — lényegi tulajdonsága a tömegtermelés. A gépembernek sincs érzéke az egyéniség iránt, benne csak életszakaszok kapcsolódását, a születéstől a halálig futó hullám absztrakt tumát látja. A hit az ember személyvoltának realitásában megingott, az ember létegyiségének hatalmas ereje megrokkant. A gépember ideáltípusa a tömegember. Ennek megfelelően mechanizálja el társadalmi és állami életét. Csak meg kell látni, mily méreteket öltött már ez a folyamat. Amiként a gép mechanikusan szolgálja a beléje épített célgondo-

latot, azonképpen a gépmember is természetesnek találja, hogy az eléje vetített cél megvalósításának vak eszköze legyen. A nagy igazság, hogy a szabadság lényegi tulajdonságunk, benne elhalványult. A nyelv géniusza a kor lélektanának mélységeiből hoz föl igazságokat, amikor az állam gépezetéről, az állama polgárról mint szavazógépről beszél. Ne tévesszen meg bennünket, hogy ez az egyéniséget hallatlanba vevő elmechanizálódás sokszor nemes csengésű nevet hord, mint fegyelmezetség, emberi szolidaritás stb. Itt a technika szelleme tevékenykedik, amely az embert is a maga képmására gyúrja át. Valljuk Ber-s diaeffel, hogy «egy szörnyű konfliktus elején állunk az erkölcsi személy s a technikai civilizáció, az ember s a gép között».

A gép élete lázas tevékenység. Igazi értéke nem a létében, hanem termelő tevékenységében rejlik. Az elcsendesült gyár napról-napra zsugorodó holt tőke. A technika világa sztatikai értéket nem ismer. Ez a szenvedélyes dinamizmus is erőteljesen visszhangzik a gépmember lélektanában. Tekintély, hagyomány, múlt, az idők sodra fölött lebegő nagy eszmék mint sztatikai értékek ennek az embertípusnak fölöslegeseek — kíméletlenül törölte is őket értéklistájáról. Az egyéniséget eseményhullámokká oldja föl. Élete «körfutás minden cél nélkül». (Rathenau.) Ez a gépek zakatolása, gyárak bugása közt rohanó, állandó feszültségben tartott élet annál boldogabb, minél nagyobb tömegben zúdulnak rá a különböző élmények. Tele van nyugtalansággal, az újszerűség, szenzáció hajhászásával. Csendben megállni, eszmélődve akár a kultúrtermékek, akár a ter-

mészet értékeiben elmerülni nem tud. Utazásai, tanulmányai, olvasmányai, szórakozásai mind rohanásszerűek. Ez a módszer természetesen nem vezet mély ismeretekre. Az így táplált élet szükségszerűen a szürke közepszerűség, fölényes felületesség áldozata lesz. A művelt társadalomban sohasem volt annyira otthonos a kultúrfiliszter, mint napjainkban.

A gép vasból, acélból megfogalmazott célgondolat, anyagban, dinamikában testet öltött racionalizmus. Nemcsak organikus, de irracionális elemet sem tűr meg magában. A munka, amit lebonyolít, hajszálfínomsággal simul a technológus elgondolásához. A gép világa a legtisztább, legeszményibb ész-diktatúra. Nincs mit csodálni, hogy a gép körül csoportosuló embertömeg szenvedélyes racionalizáló. Az a kor, amelyet a technika hord a maga vállán, szükségképpen a racionalizálás kora. A gépember «situationbewusstes, rücksichtsloses Individuum» (Jaspers), — minden helyzetben önmagát föltaláló, kíméletlenül célja felé törő, erőit tudatosan egy irányban központosító — mondjuk egy szóval: racionalizált ember. Amiként a gépben, úgy ebben *az* embertípusban is ismeretlen *az* áldozatosság, megértés, szeretet. Szíve nincsen. «A szív nem bírja el a fém jéghideg érintését.» (Berdiaeff.) Keyserling szerint a technikai civilizáció megfagyasztotta az érzelmi világot. A szív szétesett intellektuális és merően érzéki elemekre. Vierkant rámutat arra a jellegzetes tünetre, amely a gépember szerelmi életén keresztül világítja meg *ezt* a sivár, rideg lelki beállítottságot. A férfi és nő közötti viszonyból

számúzve minden érzelmes, meleg romantika — a szerelem merő érzékiséggé, szexualitássá vedlik, amelyet úgy elégít ki, mint pl. sportolási igényét. Egy új «indusztriális etika» fejlődik ki, amely «nem ápolja a családi életet, közömbösen nézi a vadházasságokat, hirdeti a születések korlátozását, aláaknázza a családi élet stabilitását». A gépembernek nem igénye a családi fészek melege. Szociális érzéke sincsen. Csak akkor ad, amikor biztosítva van megfelelő hozamról. Amiként gépjétől, úgy embertársaitói is elvárja, hogy a nekik juttatott javakat megnövesztve adják vissza. Hogy mennyit ad, annak megítélésében csak az a szempont vezet, mennyit kaphat vissza. Ez a gép sémájára átracionalizált emberkjsszívű, sokszor egyenesen szívtelen, asszociális, sokszor antiszociális.

A gép az értelem mellett az emberi akarat megtestesítője. Dessauer szerint a modern technika, «a szabadakarat alkotó erejének diadala». Mint ilyen, természetszerűen fűti a gépember akaratvilágának dinamizmusát. Nietzsche szenvedélyes voluntarizmusában is, amellyel a magasabb embertípus, az Übermensch felé tör, mintha a technika dinamizmusának lüktetését hallanók. Az az ember, aki gépeivel annyi ponton bilincset vert a természetre, nem hajlandó akaraterejével szemben akadályokat elismerni. Meg kell hallgatni főleg a fiatalabb nemzedéket, mennyire telítve van törekvéseinek sikerébe vetett rendületlen bizalommal. A felelősség érzésétől meg nem ijedve követeli a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális életben a vezető szerepet a maga számára. Nem irodalmi divat toltá az

érdeklődés középpontjába a nagy voluntaristát, Nietzschét, hanem az akarati erőinek győzelmébe fanatikusan hívó, s elsősorban ifjúságunkba testet öltő korszellem, amely meg van győződve arról, hogy amiként mechanikai energiaállományát fölszöktette 2 milliárd lóerőre, akarati dinamizmusát is korlátlanul emelni tudja. A régi ember hitt egy objektív, változhatatlan természetrendbe, amelynek korlátai előtt a legnagyobb emberi titanizmusnak is meg kell torpannia. A gépember tagadja e korlátok létét, hisz a természet teljes leigázásának lehetőségébe, egy új természetrend megteremtésében,

A felsorolt lélektani sajátosságokhoz szorosan hozzásimul a gépember értékvilága. Ez az értékvilág is természetesen a gép szellemében épül fel. A gép a szám hőse. Főbüszkesége: hány km-t fut, mennyit termel, mekkora munkát végez óránként. A gépember is miként a homo oeconomicus, a szám rabja, «minden minőséget mennyiséggé old fel». (Rathenau.) Néhány m-nyi teljesítménytöbbletért kész kockára dobni magát az életet is. Gépeit rajongó szeretettel veszi körül, amely machinolatriává, gépimádássá tud torzulni. A XIX. század emberében még észlelhetünk bizonyos tartózkodást a géppel, a gép alkotásával szemben. A ma embere, különösen fiatalsága meghatódott tisztelettel áll a technika világa előtt, lelkesedéssel köszönt minden tökéletesedést, vívmányt, benne látja a boldogabb jövő zálogát. Ez a hódolat elmegy odáig, hogy a gépet az ember elé helyezi. Büszke hatalmas rotációs gépeire, amelyek pedig termékeikkel talán milliók lelkét mérgezi meg. Lelkes örömmel veszi tudomásul azt a

géptökéletesedést, amely száz meg száz, talán ezer meg ezer munkás kezéből ragadja ki a kenyeret. A gépember rajongó szeretete gépei iránt fölforgatta a helyes értékhierarchiát s magát a gépet olyan érték-rangsorba emelte, amelyet a helyes életszemlélet jogosnak el nem ismerhet.

Amikor tekintetünk mégegyszer végigsiklik a technika világán, a gépemberen, önkénytelenül kikíván közik belőlünk a kiváló Theodor Haecker mélyszám-tású tanulmányának vallomása: «Wir sind keine blöden Maschinenstürmer, wir sind keine lebensleeren Idealisten: wir sind Hierarchisten». Hogy ez miként értendő? A világ Teremtőjétől bizonyos «ordo rerum»-ot, a dolgok bizonyos rangsorát kaptuk meg. Anyag, kultúra, ember, szellem, lélek — íme egy fontos része ennek az «ordo rerum»-nak. Ebbe a rangsorba beillesztendő a gép is. Szeretjük a gépet. Valljuk, hogy egyik fontos határköve, útjelzője ama program megvalósításának, amellyel a világba küldettünk: «Hajtsátok uralmatok alá a Földet!» De ugyanazzal a határozottsággal valljuk azt is, hogy a gép helye az «ordo rerum»-ban csak az ember után lehet. Ha tehát az ember és a gép érdekei ütköznek, a mi helyünk az ember mellett van.

Minden merően racionális gondolkozás legmélyén megoldhatatlan antinómia lappang. Ez a racionális gondolkozás legbüszkébb alkotásának, a modern gépnek is tragikuma. Egyik kezével épít, a másikkal rombol. Az egyik helyen védi, menti az életet, a másikon ezrével töri, gyilkolja. Tud apostol, de tud démon is lenni. Ez. az antinómia, tragikus feszült-

ség csak egy légkörben tud feloldani s ez az etika.

Ha nem akarjuk, hogy a technika szárnyalása Icarus repülése legyen, aki viasz-szárnyakon a Nap közepébe merészkedett s e merészségét életével fizette meg, akkor a gazdasági technikai erők duzzasztásával párhuzamosan a lelket is erősítenünk, gyarapítanunk kell!» «Le corps agrandi attend un supplément d'âme» (Bergson) — a technikában, naggyá nőtt test várja a nagy lelket, tehát várja az — Etikát. Amiként a homo oeconomicus, úgy testvére, a gépember is csak az erkölcsi világrend légkörében fejlődhetik a kultúra, a boldogabb jövő apostolává.

A MAI EMBER.

AMIKOR TEKINTETÜNK VÉGIGSIKLIK a fősorakoztatott vázlatokon, úgy *érezzük*, mintha egy hatalmas dráma egyes fölvonásai vonulnának el előttünk. A dráma címe: Újkor. Cselekménye: évszázadok történelme, viharai. Színhelye: Nyugat. Főhőse: az ember. Minél jobban közeledünk a mához, annál komorabb, élesebb alakban kristályosodik ki előttünk az igazság: a dráma megrázó tragédia. Ha a ma emberét egész röviden akarjuk jellemezni, azt kell róla mondanunk, hogy tragikus ember. Ez a tragikus hős két világ mesgyéjén állva vívja a maga sorsdöntő harcát. Halhatatlanoknak hitt eszmenyek, rendszerek, világnézetek romjai borítják el időnket. Ledőlt bálványok hevernek szerteszét. S azért mégsem temetőben járunk. Egy vajúdó világ szele csapkodja az arcunkat, kozmogónikus erők viharában állunk. Erezzük, hogy a történelem titokzatos erői át fognak robogni ezeken a romokon, a káoszból új világ születik.

Miből fakad a mi tragikumunk?

Apai-anyai örökségünkől. Mi a XIX. századtól végzetes tévedésekben fogant világot örököltünk telítve démonikus erőkkel. Kaptunk egy hatalmas életapparátust. Letörhetetlennek látszó gazdasági rendszer fogta keményen a rohamosan növekvő gazdasági erőket. A világgazdaság vitalitása, termelőképesége napról-napra emelkedett. A technika varázslatos termékenységgel gazdagította a gép világát.

A «technika diadala» volt a közelmúlt legismertebb irodalmi közhelye. A hatalma delelőjén álló burzsoázia, a XIX. század nyárspolgára nyugodtan élvezte a civilizáció nyújtotta örömeket. Nem hallotta a proletariátusban egyre fenyegetőbben morajló vulkanikus erőket. S a munkásnegyedekben ezalatt gyülemllett a robbantóanyag. A liberalizmus finoman, előkelően játszott a politikai pártokban koncentrállódó államéleti erőtenyezőkkel, vakon hitt a maga eszmevilágában, a jövő zavartalan, optimális fejlődésében. Figyelmét elkerülték azok a korszak vége felé szaporodó és erősödő tünetek, amelyek dekadens ciára mutattak. A tudomány szédítő anyag s bámulatos tökéletességű fölszerelés birtokában törölte a maga szótárából a «lehetetlen», «elérhetetlen», «megfoghatatlan» szavakat s úgyszólván összes problémáinak megoldását már csak az idő kérdésének tartotta. Renan hite, hogy «egyedül a tudomány oldhatja meg azokat az örök problémákat, amelyek megoldását az emberi természet parancsolóan követeli» — a XIX. század közhite volt. A tudomány agyonanalizálta a világot, részletekben nagyokat alkotott, de már a szintézisre nem futották erői. Ez annál nagyobb veszedelmet jelentett, mivel minden más tényező félretolásával kizárólag magának követelte azt a jogot, hogy a kornak világnézetet adjon, így született meg örökségünk letragikusabb része, az a kicsinyes, lapos, néha gögös, máskor könnyelmű materializmussal telített világszemlélet, amely a XIX. századot oly siváran jellemzi. A kor elvesztette érzékét a harmadik dimenzió, a mélységmagasság iránt, rövidlátásában rendületlenül hitt

a maga távlattalan világképébe, materializmusába, liberalizmusába, atheizmusába. Ez a világ természetesen nem sugározott ki magából erkölcsi erőt: a kor moralitása szomorúan siklik a lejtőn lefelé.

Ez a mi örökségünk. Az örökség jelentős része még a ma életének tevékeny tényezője. A mi időnket sok vonatkozásban ugyanaz az életapparat tartja, hordja. Kegyelmes tragikumunk, hogy az apparátusban való bizalmunk megrendült. Rá kellett eszmélnünk arra, hogy az apáinktól örökölt élet-tényezőben démonikus erők lappanganak, amelyek fékentartására maguk az élettényezők nem elég erősek. Akik a mi egyedi, társadalmi, gazdasági, állami életünket tartják, azoknak egyik kezében átok, a másikkban áldás, az egyikkel építenek, a másikkal rombolnak. A közelmúlt nagy bálványai: a kapitalizmus, liberalizmus, demokrácia, racionalizmus nemcsak kemény bíráló tárgyai, hanem a leghevesebb támadások célpontjai is. A legfeltűnőbb a feleszmélés a kor legbüszkébb teljesítményével, a technikával szemben. El kell olvasni Werner Sombart legutolsó munkájának (Deutscher Sozialismus) a technikáról szóló fejezetét! Az utolsó másfél század technikai iramában egyenesen a Sátán közreműködését látja. «Nur wer an die Macht des Teufels glaubt, kann verstehen, was sich in den letzten anderthalb Jahrhunderten in Westeuropa und Amerika zugetragen hat. Denn nur als Teufelswerk kann gedeutet werden, was wir erlebt haben.»

A nagy kiábrándulás lélektani visszhangja a kor embertípusában a hontalanság, bizonytalanság, féle-

lem *érzete*. «Eine noch nie gewesene Lebensangst ist der unheimliche Begleiter des heutigen Mens sehen.» (K. Jaspers.) Ingó talajon, nagy eszmények nélkül, szédítő civilizáció birtokában bolyong a mai ember. Életének nincs egy szilárd tengely-gondolata, központosító értéke. E különös lelkidispozíció külső formákban jut kifejezésre. Kettőre szeretnénk külön rámutatni.

Az egyik az irodalom. Minden kor irodalmának megvoltak a maga pesszimizistái, komor prófétái, akiknek gondolatvilága fölött sötét felhők lógtak. De soha egyik kor irodalmát sem feküdte meg annyira a komorság, mint a mienket. S itt nemcsak a Spengélekre, hogy úgy mondjuk hivatásos pesszimizistákra gondolunk, hanem az egyetemes irodalomban tömegjelenséget akarunk megállapítani. Ha figyelemmel kísérjük a különböző irodalmak könyvtermékeit, folyóiratait, komoly sajtóorgánumait, lépten-nyomon döbrent ránk egy-egy sötét, a jövőtől való félelemből megszületett gondolatraj. Ahogy ezek a fáradt gondolatok jelentkeznek, érezzük rajtuk, hogy nem egyszerűen divat, vagy futó hangulat gyermekei, hanem az élet szakadékaiból föltörő őszinteségek.

A tömegnél más a megnyilatkozási forma. Már az előző embertípusok egyik legjellegzetesebb tulajdonságát abban láttuk, hogy az életet merő dinamizmussá, eseményekké bomlasztják. Ez a jelenség napról-napra fokozódik. A mi legjellemzőbb tulajdonságunk a hihetetlen mozgalmasság, örökös nyugtalanság, az izgalmak szenvedélyes hajhászása. Jó néha-néha teljesen kikapcsolódnunk a világból s valahonnan egy csendes sarokból figyelni azt a kavargást, hullámverést,

amit mai életnek nevezünk. Izgalmakat követel a kor embere mindenben: napi eseményekben, irodalomban, politikában, erotikában, kinóban, rádióban, sportban. Amikor nagyritkán egy-egy nap nem hozza meg a maga izgalmát, az élet érdektelenné, üressé válik. Nem kell sok szót vesztegetni ennek a kortünetnek festésére, csak ki kell hajolnunk szobánk ablakából s egy futó tekintetet vetni a künn zajló életre. Pszichológusok megállapítják, hogy a kortünetben nem az öröm bár fokozott, de azért természetes igénylésével, hanem a lelki feszültség állandóvá tételével állunk szemben. Ez az ember reszket, hogy az élet egy pillanatra megállhatna, s akkor rá kellene eszmélnie annak ürességére, értelmetlenségére. Félt az unalomtól. Az unalom pedig mindannyiszor erőt vesz rajta, ahányszor a külvilág nem kavarja, ahányszor tehát saját-magával kell egyedül maradnia. Félt a csendtől, magánytól, mert félt önmagától.

A mai ember e sajátos lelkiállapotának közvetlen magyarázata az a szellemtörténeti tény, hogy sorsának tragikus volta benne tudatossá vált. Már az előző korszak utolsó évtizedeiben a modern ember naiv optimizmusa, amellyel világnézetében, életbölcseletében bízott, kezd megtörni. Nyugat szellemi életében nyugtalanság észlelhető — a közelgő viharak előszele. A vihar először politikai téren tör ki. A kultúrnemzetek alig egy-két kivétellel négy kegyetlen éven át térdig vérben gázolnak. A tomboló véres vihar közepette öneszmélődésre, lelkiismeretvizsgálatra sem idő, sem lelkierő nem volt: a harcban álló nemzetek mindegyike fölött a lét vagy nem-lét sötét kérdése lebegett, ez fogott le minden időt, min-

den erőt. Csak amikor a vihar borzalmas romokat hagyva maga után elvonult, akkor kerülhetett erre sor. Még akkor is néhány évnek el kellett múlnia, hogy a láz, amelyet az egyik oldalon a győzelmi mámor, a másik oldalon a felmérhetetlen veszteségek okoztak, leessék s Nyugat tudatélete legalább valamennyire tisztuljon. A világháborút követő szomorú évtized alatt lassan-lassan kiviláglott, hogy tragikus nemzedék vagyunk. Tengernyi tépelődés, eszmélődés nyomán, ami részben politikai, szociológiai, bölcséleti diszkussziókban, részben egy hatalmas irodalmon keresztül vált hallhatóvá-láthatóvá, megismertük, hogy évszázados végzetes tévedések áldozatai vagyunk. E tévedések két fókuszban, az újkor két legnagyobb mítoszában forrásoznak: az egyik az ember autonómiájának, a másik ugyanezen ember autarchiájának hite. E két fókuson keresztül jutunk le legkönnyebben a mai ember tragikumának sötét szakadékaiba.

Az újkori életszemlélet az emberi autonómiának megvalósulását és biztosítását az egyén minél nagyobb szabadságában kereste. Az egész újkor a szabadság jelszavától visszhangzik — először féltékenyen, majd egyre nagyobb erővel, szenvedéllyel. Nagyobb egyéni szabadság igénylése a középkorral szemben több irányban jogosult is volt. Felmérhetetlen energiák morzsolódnak föl, tengernyi vér folyik el a nagy eszményért. Az évszázados kemény, sokszor véres harc nem volt eredménytelen. Láttuk, embertípusról embertípusra mint tágul az egyéni szabadság köre. A modern ember ideológiailag az összes életszférákban már teljesen szabad. Azonban az

egyéni szabadságért vívott újkori harcokon súlyos tévedések vonulnak végig, amelyek tragikus hatásai annál erősebbek, minél nagyobbak az elért sikerek. Nevezetesen a lényegi kérdésre: kiben, vagy miben alapozódik az egyéni szabadság? — az újkor nem tud feleletet adni. Mert, amint Ernst Michel egy mélyszántású tanulmányában megjegyzi, «szabadság az ember nevében nem felelet a kérdésre». Felelet nélkül, illetőleg a szélsőséges individualizmusnak kiszolgáltatva marad a másik, ugyancsak lényegi kérdés is: Mi a célja az egyéni szabadságnak, mekkora és milyen legyen az egyéni jogkör az egyes életszférákban? A szenvedélyes individualizmus elsiklott ontológiánk két alaptörvénye fölött: hallatlanba vette, hogy véges lények vagyunk s emellett egy élő, nagy egésznek sejtjei. Léttörvényünk a végesség, életünk kiteljesedése csak a nagy emberközösségen belül lehetséges. E törvények alól nem vonható ki a szabadság sem. Amiként a Föld elpusztulna, mert léttörvénye ellen vétene, ha «kiszabadítaná» magát a Nap vonzási köréből, azonképpen az ember sorsa is csak tragikus lehet, ha fellázad ontológiája, léttörvényei ellen.

A nagy dán, Kierkegaard mondja egyhelyütt, hogy nincs félelmetesebb sors, mint a nagy világban egyedül lenni. Ez a sors lett az újkori ember osztályrésze. Addig emancipálta magát a középkor minden megkötöttségével szemben, amíg végre minden vonatkozásban magára maradt. Társadalma, kultúrája, sőt egyéni élete is szétbomlott, megszűnt szerves egész lenni. Már a modern embernél láttuk ezt a jelenséget. Amit a modern ember csak sejteni kezdett, az a mai emberben világos tudattá kristályo-

sodott ki. Nem kis mértékben a világháború szomorú tanulságai nyomán rá kellett eszmélnie a maga árva->ságára, egyedülvalóságára. A háborút követő évek gazdasági, társadalmi, politikai hányódásainak, küzdelmeinek tanulságaképpen meg kellett látnia azt is, hogy a középkor megkötöttségéből kiszabadulva más, a régiéknél sokszor erősebb, kegyetlenebb tényezők uralma alá került. Ez az ember ideológiailag szabad, az élet valóságában azonban a kapitalizmus, a gép, a nacionalizmus, az etatizmus rabszolgája. Ez az új rabszolgaság talán stílusban, megjelenési formáiban finomabb, mint az ókori volt, de hatásai-
ban, eredményeiben sokszor súlyosabb. Milyen tragédiák húzódnak meg százezrével, — hogy határozott példát említsünk: a munkanélküliség, az új rabszolgaság e komor, fenyegető formája mögött! Az egyén autonómiájáért, szabadságáért vívott évszázados harcok eredménye az elárvult, magáramaradt ember, aki emellett életapparátusának kerekei alá is került, a civilizációjában fölszabadult démonikus erők játékszere lett.

Nemcsak szabadok, hanem önmagunknak elegendők is akartunk lenni. Az ember autarchiájába vetett fanatikus hit az újkor másik végzetes tévedése. A reneszánsztól egész napjainkig a legkülönbözőbb próféták addig hirdették, hogy az ember életteljessége sem egyedileg, sem tömegileg nem függ mástól, mint saját magától, amíg a hit Nyugat tudatéletében gyökeret vert. Érdemes ezen a szellemtörténeti metamorfózison mégegyszer végigsiklani.

A reneszánsz veszedelmes hangsúlyt ad az egyéniségnek. A nagy kultúrlendülettől megmámorosodva,

meglazítja azokat a kötelékeket, amelyek a középkori embert a metafizikai világhoz kötötték. Az egyéniség értékelése, a keresztény értékhierarchiával, életszemlélettel szemben emelt igényei kezdenek aggasztóvá lenni. Gazdag művészeti élete már az ember autarchiájának jegyében áll — bölcelete, világnézete, életszemlélete határozott lépésekben tart feléje. A jövő útiránya az immanencia felé már tisztán ki-vehető.

A megindult folyamat a protestantizmusban átcsap a vallási szférába. A reformáció az egyént bünyösségének túlzott hangsúlyozása mellett is hivatottnak tartja arra, hogy az Egyház félretolásával maga alakítsa ki a maga kereszténységét. Nem ejti el a transzcendes célkitűzést, de bízik az ember erőiben, hogy a célért a harcot az Egyház támogatása nélkül maga meg tudja vívni. A protestantizmus már vallási autarchiát hirdet.

A fölvilágosultság ismét egy nagy lépéssel tovább megy: az emberi értelem teljes autarchiájának végzetes evangéliumát hozza. Nemcsak a vallási szférában, hanem az egész életben az ész szuverén hatalommá lesz. Ez a hatalom sem világnézeti, sem etikai vonatkozásban nem szorul kívülről álló tényezőkre, összes problémáit maga fogja megoldani. Az emberiség nagy tehertételét, az eredeti bűnt tagadásba veszi, az emberi természet jóságát hirdeti, az ember saját erőire támaszkodó fejlődés határait szinte a végtelemben tolja. Ez már a deifikált ember, aki a párisi Notre Dame oltárára is föl mer hágni.

A kanti bölcelet ugyan szembefordul a fölvilágosultság bölceleti rendszerével, de embertanilag még

tágítja az emberi autarchia körét. Sokat emlegetett «kopernikusi fordulataival» az emberen kívül elterülő egész világ középpontjává, megteremtőjévé az érteimet teszi meg. A fölvilágosultság gondolatvilágában az emberi szellem fölényesen receptív, bízik a valóság teljes birtokba-vételében — a kanti ember már a valóság teremtője is. A természetfölötti cél e bölcséletben már elsikkad. A legújabb bölcsellettörténeti eszmélődések Kantban fölfedezik a metafizikust, de a XIX. század interpretálásában s főleg a korra kis fejtett hatásában a bölcselő az immanencia egyik legfőbb úttörője. A kanti ember a kereszténységben gyökerező szenttamási embertípusnak merev ellenpólusa: metafizikai kiegészülésre nem tart igényt. A XIX. század nagy áramlatai az emberi autarchia tanát kiemelik az elmélet világából s a gyakorlati élet valóságává váltják át. A tudomány, technika, a gazdasági erőfeszítések szédítő sikerei nyomán a transzcendencia utolsó fénye is kialszik, az ember megelégszik önmagával s bolygójával. A század egyik legnagyobb gondolkozójának, Kierkegaardnak komor figyelmeztetője, hogy az élet igaz értékét csak egy transzcendens világba, az istenibe való belegyökerezés adhatja meg, a pusztába kiáltó szava marad. A kor a század utolsó tizedeiben a másik prófétára, Nietzsche-re, a «szép Föld» fanatikusára hallgat. Nietzsche félreérthetetlenül beszél. «Nem szabad metafizikába menekülnötök — minden munkátok a születő kultúráé legyen!» Nietzscheben az immanencia szenvedélyesen öntudatos, az ember autarchiájának hite már a delírium felé sodródik. Nincs objektív erkölcsi értékvilág, — a teljes ember az Übermensch,

aki «jenseits von Gut und Böse», azaz minden erkölcsi világrend fölött áll, maga teremti a maga etikáját. Ennél is tovább megy: magát a transzcendenciát, az örökkévalóságot is az immanencia, a Föld számára követeli. Az «ewige Wiederkunft», a folytonos visszatérés tana van hivatva az emberi végeességét áttörni, végnélkülivé varázsolni. «Alles kehrt wieder, ewig dreht sich das Rad des Seins. Dies Leben — dein ewiges Leben!» (Minden visszatér, a lét kereke állandóan forog. Ez az élet a te örökleted!). S ezzel itt állunk az emberi autarchia legcsúcán. «Das endliche Subjekt wird nach dem Masstab des Göttlichen gedacht» (R. Guardini) — a véges ember isteni mértékkel méri önmagát. E csúc első megmászójának, Nietzschének szomorú tragediája az emberi autarchia tragikumának döbbenetes szimbóluma.

Meg kell ismételnünk, amit a szabadság mítoszával kapcsolatban mondtunk: ez az autarchiás ember utolsó ontológiai törvényei ellen lázong, amikor immanens, tehát véges erőitől végtelenséget követel, amikor önmaga akarja a Teremtőből kisugárzó embereszmét tartalommal megtölteni, önmaga akar létének magyarázója és értelme lenni.

Állítsunk a szellemtörténeti eszmélődések mellé történelmi konkrétumokat?

Mi, a művelt világ, a kultúróriások négy éven át tömegesen öltük egymást. Nem csoda, hogy a távol Kelet, amely Nyugatot tévesen a kereszténységgel azonosította, a világháború szomorú éveiben «Bankrott des Christentums»-ról, a kereszténység csődjéről beszélt. Bosszúvágytól elvakultan fölforgattuk

az előbbi idők állami, politikai egyensúlyát, gyűlölettel vetettük be a civilizált világot. Nálunk évek hosszú során át a csalódások, csődök, megrendülések, összeomlások egymást érik. Békéről beszélünk minden sarkon s minduntalan meg-megremegünk, mikor gyúl ki újra fejünk fölött a világ. Az egész világot a béke, nemes emberközösség jegyében összefogó Népszövetségről álmodoztunk s a világ gúnyja lett belőle. Szédítő gazdasági erők, javak birtokában vagyunk, s milliók nyomorognak. Főlény kerekedett gazdasági rendszerünk, technikánk, csődöt mondott filozófiánk. Egész államok nyíltan hadat üzennek a kereszténységnek, fölégetett templomok kormos falai meredeznek ijesztően az ég felé.

Minek pergezzük tovább a szomorú filmet. Ez a néhány részlet unos-untalanul elég annak igazolására, hogy az autonóm és autarch ember csődöt mondott. Nem csoda, hogy a mai ember hontalannak, kivetettnek, egyéni, társadalmi, gazdasági, állami existenciájában fenyegetettnek érzi magát.

A sors tehát, amelyet vállalnunk kell, kemény, kegyetlen. Mégis azt kell mondanunk, hogy az előző korról szemben van valami vigasztaló is benne. Örülünk kell, hogy a tegnap nagyöntudatú, gőgös embere megrendült. «Oh, azok a tegnapi bölcsek! Milyen biztonságban érezték, mennyire mindentudóknak látták magukat! Milyen kemény lépésben járták a földtekét, fejük a csillagokig fölvergődött, homlokuk isteni igényektől fénylett.» Jó, hogy ezek a problémák súlya alatt roskadozó, viharos, véres idők megtörték apáink vakmerő önbizalmát s kísértetiesen világitották meg törékenységünket, végességünket.

Milyen utakon keres szabadulást a ma embere abból a szakadékból, amelybe az újkor autonóm és autarch törekvései taszították?

Az első lépése az volt, hogy elszántan szembe fordult azzal a liberalizmussal, amelyben a maga közvetlen megrontóját látja. A mai ember ugyanakkora pátoossal antiliberális, mint amekkorával a modern ember liberális volt. A liberalizmus radikális szárnya, a demokrácia a háborút közvetlenül követő években ugyan megkísérli a kavargó életet a maga eszmevilága szerint rendezni. Hatalmas monarchiák dőlnek meg, helyükbe köztársaságok lépnek. A politikai és társadalmi életben egyaránt erős demokratikus áramlatok érvényesülnek. Azonban a vállalkozás nem jár sikerrel. Néhány év kísérletezése után már ellenáramlatok jelentkeznek, amelyek a demokráciának, de különösen a liberalizmusnak nyíltan hadat üzennek. Azóta töretlen lendülettel folyik a harc a XIX. század legyőzhetetlennek hitt hatalmasa ellen. Az elszánt küzdelemben előljár az a fiatalság, amely legnagyobb részt a lövészárkokban szenvedte végig a világháború borzalmait, vagy az iskola padjaiban apáin keresztül érezte a négy esztendő szörnyű súlyát. A fiatalság benyomulása a politikai és kulturális életbe időnk egyik jellegzetessége. Benne fejeződnek ki legplasztikusabban nemcsak a liberalizmus elleni törekvések, hanem időnk egész szellemtörténeti fordulója. Amikor tehát tekintetünket egy pillanatra a ma egyetemes embertípusáról erre a fiatalságra fordítjuk, az egész kort jellemző tulajdonságokat is emelünk ki.

Ifjúságunkat a múlttal szemben erős ressentiment fűti, kemény vádakot emel ellene. «Mi a mai világot

nem fogadjuk el, elítéljük minden erőnkkel. Elítéljük a lélek nevében» — hirdeti a francia fiatalság egyik legjelentősebb képviselője, Daniel-Rops. Legfőbb vádjá, hogy a múlt elárulta a lelket, a maga racionalisztikus-materialisztikus értékhierarchiájával beiszapította az életet. Új értékvilágot sürget, amelynek tengelye a lelkiség. «A fölfordult világba újra harmóniát kell vinni, de ez a harmónia csak a lelkiség magaslatain található föl.» (Egy német ifjúsági vezér szavai.) Nem bízunk az idősebb nemzedékben, a «genfi gerontokratákban», az új világ kialakítását magának követeli s ezért bátran vállalja a felelősséget. Lelkis világát elszánt dinamizmus feszíti. Nem mintha nem hallaná a kor fölött tornyosuló veszélyek morajlását, nem érezné lába alatt a talaj ingását. Azonban a sötét, viharos égbolt, az ingó alap nem bénítja meg akaraterejét. E fiatalságban türelmetlenül lüktet a cselekvési vágy. Amikor egy-egy erősvonású képviselőjei állunk szemben — akár írásban, akár élőszóban — megcsap bennünket a szeméből kilobbanó fény, szinte látjuk izmainak feszülését, halljuk önbizalmának, hitének szárnycsapásait. Nem ijed meg a veszélytől. Akár gépet vezet, akár politikai eszményekért küzd, akár világnézeti harcok tüzeiben áll, az élet kockáztatásáig merész tud lenni. Legfőbb igénye a totalitás, az egész. Ahová politikai hitvallásával, világnézetével áll, oda egész énjét viszi. Eszmevilágát szereti megszemélyesítve látni. Vezéréhez, ehhez a «dépositaire de notre volonté collective»-hez, közös akaratának letéteményeséhez rendületlenül hű tud lenni még akkor is, ha vele szemben egyénileg fölényben van. Ellenfelével nem hajlandó alkuba

bocsátkozni — győzelme zálogát csak annak teljes letörésében találja meg. Emellett sokszor megértőbb tud lenni mint apái. «Mi fiatalok nemzetközileg is meg tudnók egymást érteni, de az öregek nem, s ez fogja a háborút kirobbantani» — mondotta egy kiváló képviselőjük. Soha apák s fiaik között szélesebb, mélyebb árok nem húzódott. Itt nem a két érintkező nemzedék közt majd mindig mutatkozó ellentétről, hanem két világ konfrontálódásáról, szembefordulásáról van szó. A szakadék fölé nem fog hidat verni sem hatalmi szó, sem a merev, kíméletlen tekintély, hanem csak a jövő szeretetében egyesülő nagylelkű megértés. Tudnunk kell, hogy ifjúságunkban nem egyszerűen a fiatalság lélektana pezseg, forr, hanem a kor lelke — ez a nyugtalanul önmagát, szebb világot, mélyebb életet kereső lélek vajúdik, viharzik. A ma embere antiliberális volta mellett igényli a hitet. A csődbe jutott «homo liber»-rel (szabad ember) szemben újra «homo religiosus», kötött ember akar lenni. Szenved társadalmának fölatomizáltsága, szétesettség, énjének egyedülvalósága, árvasága alatt. Titáni erőfeszítések kortanúi vagyunk, amelyek a legkülönbözőbb világnézeti alapon a társadalomnak szerves emberközösségbe való összeforrasztásán fáradoznak. E nagy vállalkozások azonban már nem egy «szociális fizika» létébe vetett hitből, hanem egy-egy mítoszból merítik erőiket. A ma embere kegyetlen tapasztalatok árán tanulta meg, hogy az élet — legyen az egyéni vagy tömegi — végső gyökerei irracionálisokban vesznek el, amelyek megismeréséhez nem az istenített emberi értelmén, hanem hiten keresztül vezet az út, s ezért ilyen vonatkozás-

ban is «homo religiosus», kötött, hitből élő ember akar lenni. E korpszichológiai igény nyomán új világnézetek, mitológiák bontakoznak ki s törnek be nemcsak a politikai szférába, hanem az egész kultúréletbe, hogy a romok fölé új világot építsenek. Rossz körismeretről tenne bizonyosságot az a társadalombölcselelő, aki a fasizmus, hitlerizmus, bolsevizmus kétségtelen sikereit a tömegek felé kizárólag a hatalmi szónak, kényszernek, terrornak tulajdonítaná. E sikerek nem utolsó mértékben a kor igényeinek fölismerésében forrásoznak. Különösen áll ez a fasizmusra s a hitlerizmusra. A ma embere a liberalizmus-racionalizmus-materializmus sivársága, aszálya után újra eszmenyeket keres, amelyekbe hinni tud. E kordiagnózisban nem változtat az a tény sem, hogy az «új eszmenyek» akárhányszor csak az előbbi kor romjainak foszforeszkálása, hogy súlyos tévedésekben fogantak, hogy a hit pl. a bolsevizmusban sokszor egyenesen a Sátánnak szól. A híres francia bölcselelő, Jaques Maritain mondotta egyszer a mélyértelmű paradoxont, hogy a francia ifjúság egy része Leninnél is a lelket keresi. (Hogy e korpszichológiai igény milyen lelkiismereti felelősséget ró a katolicizmus felséges világának tolmácsolóira, hogy mennyire a szó leg gazdagabb értelmében apostoli munka örök igazságainknak a kor igényeihez simuló hirdetése, azt alig kell hangsúlyoznunk. Nem a fölvilágosultság s a liberalizmus korából jól ismert veszedelmes engedmenyek megtételéről, nem a fölbukó új szellemi áramlatok s a katolicizmus erőszakos, mesterséges egyeztetéséről van itt szó. Erre mi, az Ég és Föld elmúltával sem elmúló igazságok örökösei nem szo-

rulunk. Hanem arról, hogy a mai embernek az ő nyelvén beszéljünk, a katolicizmusnak az egyetlen «élet, igazság, út» jellegét a fölfordult világgal megérezzük!)

Az új világnézetek, mitológiák a kor lélektanának megfelelően a totalitás igénylésével jelentkeznek. Nem elégszenek meg a politikai hatalom birtoklásával és gyakorlásával, hanem az egyéni és tömegi élet egésze, utolsó tartalma akarnak lenni. Nálunk, — hogy érthetőbben beszéljünk — nálunk, akikben a liberalizmus fölényes eszmevilágának emléke még élénken él, jónéhány államban érezni, gondolkodni, írni, beszélni, cselekedni csak a diktatórikusán előírt séma szerint szabad. Az elhajlás az előző korról szemben oly merész, hogy joggal kelt súlyos aggodalmakat a tárgyilagos figyelőben. Tekintélytiszteletre, fegyelmezettségre, engedelmeskedni-tudásra e kornak ugyancsak szüksége van. De e kötelezettségnek is van határa: maga az Istentől szabadnak teremtett s ezért egyediségében felelősségkötelezett ember. E szabadság tiszteletben tartása éppen úgy ontológiai törvényünk, mint a törvényes tekintély előtti meghajlás. Szenvedjük a múlt tragikumát s közben a születő világ fölé új tragikum veszélyeit idézzük. Viharban új vihar magvait vetjük, amikor immanenciából immanenciába, a liberalizmus mítoszából a vér, faj, túlzó nacionalizmus, proletariátus mítoszába vezetjük a kor sokat hányatott hajóját.

Az előző kor fanatikus hite a szabadság megváltó erőiben tehát ugyancsak megroppant. S milyen elváltozásokat mutat az autarch embereszme? Miben keresi az élet értelmét, értékét, célját a mai ember?

A kép, amely elénk tárul, ha e kérdések szemszögéből vizsgáljuk át a mai ember lelkvilágát, természetesen nem egységes. Belőle részleteket már az előző három embertípus vázlatozásánál láttunk. E részletek aggasztó, nem egyszer megdöbbentő evilágiságot mutatnak. Az a hatalmas civilizáció, amelynek keretei közt a mai ember élete szövődik, alkalmas arra, hogy az élet nagy kérdéseivel szemben érzéketlenné, süketté tegye. Valóban, milliós tömegek számára az élet merően gazdasági kérdés, metafizikai problémái nincsenek. A materializmus gondolatvilága összeomlott, de etikailag, életbölcseletileg tovább rombol. Különösen a bolsevizmus mérhetetlen károkat okoz a munkásvilágban, romboló eszméi már az értelmiséghez is utat törtek maguknak. A világtörténelem kevés olyan elszánt, céltudatos értékrombolást ismer, mint aminőt korunk e szomorú eltévelyedése már évtizedek óta végez. Nemcsak erős politikai elhajlásról, gazdasági rendszerünk, társadalmi berendezkedésünk fölforgatásáról van itt szó, hanem egyenesen az Isten-eszme s a kereszténység száműzéséről az élet egész vonalán. Emberészméjéből a legdurvább evilágiság, céltudatos utilitarizmus döbönt ránk. Hogy mi vár Európára, ha ez az Istennel, a kereszténységgel nyíltan háborút viselő ember lesz úrrá fölötte, abból bőven láttunk és látunk részleteket. Ez az ember nemcsak az államéletet, a társadalmat, a gazdasági életet forradalmasítja, hanem egész eddigi kultúránk alappilléreit dönti ki s olyan légkört teremt, amely szétmállaszt, megöl mindent, amit eddig nagynak, nemesnek, szentnek tartottunk.

Az újkori f ember tragikuma fölfokozódva döbönt ránk abból az életbölcseleti irányzathból, amely különösen a múlt sivársága s a jelen földúltsága elől menekülő ifjabb nemzedék soraiban hódít. Az eszmeáramlat már a XIX. század közepe táján a túlzó intellektualizmus ellenhatásaként jelentkezik. A valós élettől elszakadt légüres térben bolyongó bölcselettel szemben maga a konkrét, eleven, színes élet lesz eszmélődésének, vizsgálatainak tárgya. Meghatódott tisztelettel figyel erre a misztikus törtézésre, boncolgatja egyes jelenségeit, hogy így férközzék titkaihoz, elmélyítésének, gazdagításának módjaihoz. S valóban, az évtizedek folyamán ismételten olyan gondolatokat, eszméket dob a felszínre Nyugat szellemi életében, amelyek termékenyítőleg, nemesítőleg hatottak. Különösen áll ez Kierkegaardra és Bergsonra, az irányzat két jellegzetes mély gondolkozású képviselőjére. Sajnos, mai képviselőiben tragikus utakra terelődött. Nietzsche és Heidegger a vezető szellemek. A halott Nietzsche élőbb, aktívabb mint az élő Nietzsche volt. Az ő szenvedélyes, forrongó eszmevilágából meríti az áramlat a maga pátoszát, lendületét, dinamizmusát — a világnézeti alapot Heidegger komor «Existentialphilosophie»-je adja. Szomorúbb, megrendítőbb képpel, mint amint ez az életbölcselet rajzol az emberről, szellemtörténetünkben alig találkozunk. Vázlatát, amikor a mai emberről van szó, nem nélkülözhetjük.

Heidegger csak helyeselhető jelszóval jön: «Zu den Sachen selbst!» Ne akarjuk a racionalizmus fellegvéraiból annak az életnek értelmét, értékét, célját megismerni, amelyet sűrűen átszőnek irraciona-

litások. «Legein ta fainomena» — azaz nézzünk magával az étellel, annak tényeivel, valóságaival szembe s ezekből emeljük ki a feleletet az embert nyugtalanító nagy kérdésekre. Ez az élet az egyénben konkretizálódik — a legbiztosabb út titkaihoz tehát az egyén lelkivilágának boncolgatásán keresztül vezet. Nem lehet célunk lépésről« lépésre követni Heidegger sokszor ugyancsak szubtilis, nehézkes analíziseit, eszmélődéseit. Elégedjünk meg maguk« kai a végső feleletekkel, amelyeket tőle eddig kap« tunk. (Nagy munkája még befejezésre vár!)

Mit tud ez a bölcselet az emberről mondani?

Az első nagy kérdésre: Honnan? — így hangzik a felelet: «Ex nihilo omne ens qua ens fit». Minden létező a semmiből lesz. Létünk tehát nem egy értelmes, célokat kitűző Teremtőben forraszik. «Das pure — dass es ist — zeigt sich, das Woher und Wohin bleibt verborgen» — csak maga a konkrét létezés mutatkozik előttünk, a Honnan? s a Hová? rejtve marad. Egy titokzatos, ismeretlen erő «belevés tett» (Geworfenheit) bennünket a világba s a magunk sorsára hagyott. S milyen ez a világ? «Sorge-Welt» — gondok, küzdelmek világa. De maga az élet sem más. Életünk a vak végzet adottsága, lényegi velejárója a gond. «Das Dasein ist als Last offenbar geworden, warum, weiss man nicht» — az egyéni élet teherként, gondként revelálódik, miért, nem tudjuk. Állagai, sztatikai elemei nincsenek — lényege szerint nem egyéb mint tartam, idő, durrée, történés. Ezt a történést félelem (Angst) kíséri, amelynek szülőanyja az eredet, s a vég teljes bizonytalansága. Nem tudjuk, honnan jövünk, nem tudjuk, hová megyünk,

ezért félünk. Lehetőségek végtelen sorozata leseikédik ránk — nem sejtjük, közülük melyik válik valóssággá. Csak egy a biztos: a halál. «Der Tod ist eine Weise zu sein, die das Dasein übernimmt, sobald es ist.» A semmiből fölbukó élet tehát újra a semmibe zuhan vissza: «Absturz in das Nichts» a sorsa.

Mit csináljunk az ilyenek megismert étellel? Dobjuk magunkat a legsötétebb pesszimizmus, a kétségbeesés örvényébe? Heidegger meglepő feleletet ad: «Sich in das Nichts hineinhalten!» — nézzünk daccal, hősiecs bátorsággal végzetünk szemébe, vegyük tudomásul, hogy a semmiből jövünk s ugyanoda megyünk. «Was befreien soll, ist der Entschluss, die Situation zu Ende zu führen: anzuerkennen und existentiell zu vollziehen, dass das Dasein rein endlich ist und es ausser dem Endlichen nichts gibt. . . Wer Schmerz und Angst besiegt, wird selbst Gott werden. Aber *den* Gott wird es dann nicht mehr geben.» (Aminek meg kell szabaddítania bennünket, az ama elhatározásunk, hogy sorsunkat beteljesítjük: elfogadjuk s existenciánkban érvényre juttatjuk, hogy az egyéni élet merően véges s a végesen kívül semmi más nem létezik . . . Aki a fájdalmat s a félelmet önmagában le tudja győzni, az maga istenné lesz. De Isten akkor már nem lesz. R. Guardini.) «Heroismus des Nichts»-szel sorsunkat tudomásul véve, de tőle meg nem ijedve duzzasszuk akarati erőinket, fokozzuk a semmiből a semmibe futó élet termékenységét, aktivitását! Tehát újra a nagy germán tévedés: «Am Anfang war die Tat» — és semmi más. Mintha csak az ősgermán mitológia szelleme beszélne!

Döbbenettel fagy rá a tekintetünk erre az emberképre. Ez az ember büszke, nyugodt öntudattal vívja a maga forradalmát. Az Istentől merően elvonatkozva önmaga értelmezi önmagát. A kép alá nyugodtan írhatnók a Kísértő szavait: «Eritis sicut dii» — lesztek mint az Isten. Ez az ember teológiát űz Theos (Isten) nélkül. Másolja a kereszténységet, de ellenkező előjelekkel — jegyzi meg Delp. A kép legmegdöbbentőbb sajátága, hogy nem merően bölceleti fantom. Aki politikai, faji elfogultság nélkül, eszmei magaslatról figyeli a germán óriás mai politikai, gazdasági, világnézeti viaskodásait, az sokszor rá fog ismerni a Heidegger-féle bölcelet s a valós élet találkozásaira.

Leértünk a mai ember tragikumának legmélyére. A Heidegger-féle ember, a végesség e titánja apától örökölt tragikumából keres kiutat s még komorabb tragikumba téved. Az eddigi embertípusok valaminő pozitívumot állítottak eszményként az élet elé. A reneszánsz a művészet, a XIX. század a kultúra igézete alatt állott. A Heidegger embere a «Heroismus des Nichts»-ben, «in der Haltung, in der der Mensch mit Grösse und Gefasstheit untergeht», a megsemmisülés hősiességében, ebben a legszörnyűbb negatívumban keresi életének értelmét, célját. így buknak az újkor évszázadokon át az emberről szőtt merész nagy álmai teljes nihilizmusba, amelynek sötétségét semmiféle faj- vagy vérmitológia görögtüze sem tudja megtörni. Erre a hősi nihilizmusra germán tollból jöjjön a felelet: «Das letzte Bild des Lebens kann nicht ein Totenfeld sein, darüber Raben krächzen: auch wenn es zeugt vom tapferen

Kampf der Streiter. Einmal muss die Sonne des Lebens wieder darüber stehen und die Raben verscheuchen und die Toten aufrufen zu neuem Marsch». (Az élet utolsó képe nem lehet a holtakkal borított harctér, amely fölött hollók kárognak: még akkor sem, ha a harctér a küzdők bátor harcáról beszél. Egyszer ki kell újra sütnie fölötte az élet Napjának, amely a hollókat elriasztja s a halottakat új harcra hívja. A. Delp.)

Sem a nyers utilitarizmus, evilágiság, sem a «Heroismus des Nichts» embere nem találja meg a kiutat abból a szakadékból, amelybe az újkor zuhant. A végzetesen kirabolt embereszme tartalmát más irányban kell keresnünk. Ezt az irányt az utolsó száz év alatt alig vonta meg valaki megrázóbb erővel, mint a modern embertan nagy viaskodója, Dosztojevskij. Több mint félszázada már, hogy elnémult, de a világirodalomnak ma is egyik élő, tevékeny klasszikusa, jellemző, hogy nemcsak az igényesebb olvasóközönség, hanem időnk írói tábora is egyre nagyobb figyelemmel fordul a nagy regényíró felé. Hermann Bahr szerint a Dosztojevskij-regények felelet arra a kérdésre, miként menekülhetne meg Európa az anarchiától. Hermann Hesse annak megrendítő leírását találja meg bennük, miként merül el Európa az anarchiában. Hans Prager új keresztény bölcsélet megalkotóját, Berdiaeff az orosz gnosztikust, Guardini a vallásos regény nagy művelőjét látja benne. Freud nagyságát meg nem értve pszichoanalízist végez rajta, Thomas Mann-nak nem kell, mert apokaliptikus. André Gide szerint az egész világirodalomban nem rajzoltak oly hatalmas alakos

kat, mint Dosztojevszkij. Azt gondoljuk, Guardini vezetése mellett Pflieger jut legközelebb az igazsága hoz, amikor a nagy kérdés: Mi az ember? lángeszű kutatóját látja benne.

Dosztojevszkij, hogy felelethez juthasson, megrajzolja azokat a szélső határokat, ameddig az ember bűnben és erényben el tud hatolni. Így születtek meg a Raskolnikoffok, Karamasoffok, a bűn monstrumai az egyik oldalon, a Sossimak, Aljoschak, Gruschenkak, az orosz szentek a másik oldalon. Az ember olyan, mint a nagy orosz puszták határai, lehetőségei valahol a végtelenben vesznek el: tud sátán s tud angyal lenni. Dosztojevszkij, a világirodalom egyik legnagyobb pszichológusának regényalakjai e széles sávon mozognak.

Egy kiváló orosz Dosztojevszkij-ismerő, Strachow szerint a nagy regényíró csak a tizedrészét írta meg annak, amit tervezett. Irodalmi hagyatékában sok töredék, írásban lefektetett terv maradt reánk. Az igazi Dosztojevszkij részben e töredékesen, részben elmélkedésszerű kisebb munkáin keresztül ismerhető meg. Főleg két ilyen munkájában kell keresnünk komor, mély világának kulcsát.

Az egyik «Följegyzések a szakadékból» címet viseli. A kis munka ön és az élet élesszemű megfigyeléséből festi azokat a harcokat, összeütközéseket, amelyekből az emberi élet mélységei zúgnak. Amikor ezeket a nehézkes, egy-egy kiszakadt lélekdarabot magukkal sodró sorokat olvassuk, először egy szellemi, lelki nihilista képe kísért előttünk. «Nemcsak hogy nem tudtam gonosz lenni, de semmihez sem értettem: sem gonosz, sem jó, sem becsüle-

tes, sem hitvány, sem hős, sem féreg nem tudtam lenni. S most itt élek egy nagyváros zugában, gúnyolódva magam fölött, mialatt gonosznak mondom magamat s abban keresek vigasztalást, hogy egy okos ember semmivé sem tud lenni — csak a hígvelejűből lesz valami. A XIX. század embere szinte erkölcsi szükségből jellemnélküli ember.» Hogy lehetséges, hogy szinte egyidőben a szép s a rút, a jó s a gonosz tart bennünket birtokában!? Itt a század a maga tudományával nem segít. Az ember, ki csak eszére támaszkodik, olyan mint az a kis egér, amely egy hatalmas falon akarja magát átrágni — sohasem fog sikerülnie. «Igen, uraim, az értelem nagyon jó dolog, senki sem fog ebben kételkedni. De az értelem csak értelem marad s csak az ember értelmes részét elégíti ki.» Miben kell tehát az embernek kiteljesednie? «Az emberi élet — úgy amint szövődik — az akaratban revelálódik. S ha az élet ebben a revelációban mint hitványság is mutatkozik be, mégis csak élet s nem — négyzetgyökvonás.» Tehát még az erkölcsi szakadékokban vergődő élet is különbség a merő intellektualizmussá vedlettnél. «Éljen tehát a szakadék!» — kiáltja el magát ez a kétségbeeséssel viaskodó kaotikus ember. De már a következő pillanatban fölnyög: «Ah, megint csak hazudtam. Hazudtam, mert jól tudtam, a $2 \times 2 = 4$ bizonyosságával tudom, hogy a szakadék sem jobb ... A jobb valami más, egészen más, ami után vágyódom, amit mégsem tudok megtalálni!» A szakadék embere nem Dosztojewszkij önarcképe, hanem egyszerűen az emberé. «Dosztojewszkij szinte barbár kegyetlenséggel és brutalitással az örök emberi szívet tárta

föl.» Az ember káosz, amelyben egy sátán s egy angyal lehetőségei gomolyognak.

Van-e erő, amely ezt a káoszt szép, nemes, boldog világgá tudja rendezni?

Dosztojewszikijnek erre is van felelete.

1864 április 16-án első felesége, Mascha, akit nagyon szeretett, ravatalon feküdt. A kesergő férj az éjtszakát a ravatal mellett töltötte el. Elgondolhatjuk, milyen vihar zúgott lelkében. A remény, hogy a földi élet áthajlik az örökkévalóságba, élt benne, de ő bizonyosság után vágyódott. így vergődött el Krisztushoz. A gondolatok, amelyek e nehéz éjtszakán keresztül-kasul járták a lelkét, az «Elmélkedések a ravatal mellett» néhány oldalára csapódtak le. Ebben a kis munkában kell keresnünk Dosztojewszikij világának másik kulcsát.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy itt valami vértelen regényírói esztéticizmussal vagy szláv szentimentalizmussal állunk szemben. Dosztojewszikij saját vallomása szerint nem «a gyermek hitével» hisz Krisztusban. «Az én Hozsannám a kételyek tisztító-tüzén ment keresztül.» Viaskodások, harcok tüzéből születik meg embertana a maga két sarkalatos tételével. Az első tétel így hangzik: «Gondolataink és érzelmeink gyökerei nem Föld rétegeibe, hanem más világokba fűródnak bele . . . Kell egy jövődöbéli, paradicsomi életnek lenni». A másik: «Sohasem tudtam magamnak az embereket Krisztus nélkül elképzelnem . . . Krisztus az örök eszmény, aki felé az ember törtet, szükségszerűen törtetnie kell». Tehát semmiféle szociológia, semmiféle bölcsélet, semmiféle mitológia, semmiféle kultúra sem fog e földtekén

abból a káoszból, amit embernek mondunk, tökéletes, szép világot kiformálni; kiteljesedésünk csak egy más létszférában lehetséges. E létszférába vezető utat tiporta ki az emberiség számára Krisztus. Az igazság titokzatos fényével gyúlnak ki a nagy, szent szavak: «Én vagyok az út, igazság és élet».

A nagy orosz gondolkodó éles tekintete valóban megtalálta a mai ember súlyos problematikájának utolsó gyökereit. Két bűnben forraszik Nyugat tragikumuma: a földi élet autarchiájának rögeszméjével elfelhőzte létünk állócsillagát, az Örökkévalóság gondolatát, autonómiás gögjének föláldozta Krisztust.

A földi élet szerelmétől bódult, kicsiny emberekké lettünk. Füstölgő mécsesünk, az ész gyarló világítása mellett töltöttünk el hosszú évszázadokat, nem csoda, hogy a nagy igazságok fényét nem bírja szemünk. Csak így történhetett, hogy az örökkévalóság gondolatának kioltásával a földi életet öncélúnak proklamáltuk. Bolygónk, végességünk, a bölcsőtől a sírig futó rövid létszakasz rabjaivá lettünk. A halál utáni élet gondolata milliós tömegekben még mint lehetőség sem él. Földi, véges érdekszálak hálójában vergődik sokszor a hívő hite is, csak ajkkal vallja a föltámadást, de a nagy igazságtól megrendülni, benne a földi élet egyetlen értelmét, utolsó értékelési szempontját meglátni nem tudja. Valakinek jönnie kellene, aki észretérítene bennünket, kidöntené mérhetetlen evilágiságunk börtönfalait, kifeszítené egyénben és közösségben a másvilági *élet* hitének szárnyait, éjjeli baglyokból kőszáli sasokká varázsolna át bennünket. Valakinek jönnie kellene, aki úgy ráégetné borús égboltunkra a nagy igazságot:

«Nincs itt maradandó városunk, hanem egy jövőző hazát keresünk», hogy fénye benyomuljon az élet minden zugába. Valakinek jönnie kellene, aki ezt a lapályokban tülekedő nemzedéket újra föl tudná csalni az Evangélium azon magaslataira, amelyekről már tisztán látszik a Túlnan minden szépsége, gazdagsága.

Másik végzetes tévedésünk, hogy autonómok akartunk lenni s ezért Krisztust száműztük. Gőgszülte rövidlátásunkban nem vettük észre, hogy Krisztus uralmának gyengítésével Nyugat egész életének alapzatát robbantjuk. «A kereszténnyé lett Nyugat leghatalmasabb teljesítménye az volt, hogy nemcsak az egyes lelkekben, hanem a gazdasági, kulturális és állami élet egész területén Krisztus királyi uralmát megvalósította s ezzel olyan világot teremtett, amelyben a természetes mindig a természetfölöttiben kulminált.» E felséges Kosmos szépségéből valamit a középkori ember vázlatozásánál láttunk. Mi nemcsak vallási életigényeink kielégítését kerestük s találtuk meg évszázadok hosszú során át Krisztusnál, hanem természetes, földi életünk alapjait is az Evangéliumból vettük. Egész múltunk, kultúránk annyira összeforrott Krisztussal, hogy a Vele szemben elkövetett hűtlenség nemcsak természetfölötti, de természetes életünk gyökereit is elvágja. Krisztus száműzetése Nyugat életéből szűkésképpen támasztotta azokat a véresen komoly problémákat, amelyek közt a mai ember örlődik. «Das neue Zeitalter der unpersönlichen Zahl, des geistlosen Mechanismus, der qualitätsfeindlichen, alle innere Rangordnung fanatisch nivellierenden

Gleichheit, der undifferenzierten Masse — es ward aus jener ersten Sünde geboren, da der abendländische Geist, geblendet von Geisteshochmut, Gröswahn und Weltseligkeit daranging, das Reich des objektiven Geistes der Herrschaft Christi zu entziehen und es zu säkularisieren». (Hogy személytelén számmá, szellemtelen mechanizmussá, minden belső értékrang szerinti tagozódást megsemmisítő egyenlőség fanatikusaivá, lélektelen tömeggé torzultunk — mindez annak az első nagy bűnnek gyümölcse, amikor Nyugat gögtől, nagyzási hóborttól, evilágiságtól megvakultan kezdte magát kivonni Krisztus uralma alól s az Isten országát szekularizálni. K. Adam.) Ez a világtörténelmi tény félreérthetetlenül szabja meg a menekülés útját: minden törekvés, amely Krisztus megkerülésével akarja ezt a düledező világot menteni, kudarccal fog végződni. «Alpróféták hebeghetnek, álhivatottak erőlködhetnek, szataniták kísérletezhetnek: nincs más út sem az egyes, sem a közösség számára, mint az, amely egyben igazság és élet: Jézus Krisztus.» (Schütz A.)

Álljunk még egy kérdéssel a ma embere elé? Kérdezzük meg tőle: «Quo vadis?»

A kérdésre garmadával kapunk feleleteket. Elszáporodtak sorainkban a próféták. Az összes irodalmakban cikkek, könyvek hatalmas áradata ostromolja a komor érckaput, amely a jövőt elzárja előlünk, hogy megmutassák, mi vár reánk a nagy kapun túl. Merész kezek minduntalan egy-egy világitó rakétát próbálnak beleröpíteni a nagy éjtszakába, hogy legalább egy pillanatra fényt lopjanak az ismeretlen tájakra, amelyek felé a történelem titokzatos

erői sodornak bennünket. A pusztulás rémképeivel döbönt ránk az egyik, határtalan optimizmust sugározat felénk a másik.

Bármilyen érdekes is volna e modern próféták fölvonultatása, tekintsünk el tőle. Az emberi képzés let történelmi tények, a múltból merített tapasztalások alapján színes, merész képeket festhet jövőnk-ről, de ez a jövő mélységes titok marad. Egyet látunk: súlyos föladatokkal kell megküzdenünk. Láttuk, hogy a legkülönbözőbb oldalakról fenyegetnek veszélyek. De történelmi helyzetünk nyomasztó súlya alatt sem törik össze egy jobb jövőbe vetett reményünk. Ez a Föld, a rajta nyüzsgő, viaskodó emberiség mélyre zuhanhat, jöhetnek kegyetlen idők — a lát-határ széle valóban vihart jelzőén izzik —, de a történelem nem végzetdráma, hanem Isten hatalmas gondolata. Isten gondolata pedig utolsó kivirágzásában nem lehet vég, hanem csak — élet.

Reményünk egyik záloga az a nagy kegyelem, amelyet éppen e komor, kavargó években kaptunk. A katolikus újjászületésre gondolunk. Nem vakít el bennünk felületes, könnyed optimizmus. Jól tudjuk, hogy az Egyháznak is sok a fájó gondja. Nemcsak a közömbösök és istentelenek táborával kell állandóan harcolnia, hanem kegyetlen, véres üldözésekben is van bőven része. A Pokol hatalmasai gondoskodnak róla, hogy friss vértanúi pálmák se hiányozzanak oltáraitól. De az isteni irgalom iránti mélységes hálával eltelten látjuk azt is, hogy örömben is van része. Nagy tömegekben fölengedett az előző idők közönye, milliókban fölzendült a kegyelmi élet. Irodalomban, tudományban, karitatív munká-

ban új, nagy erők vonulnak föl sűrű sorokban. Milliók és milliók újra megtanultak imádkozni, az Egyház liturgiájával egybeforrtan élni, Krisztusért lelkesedni, áldozni. Ebben az erősödő, gazdagodó, sokasodó homo catholicusban látjuk a ma tragikus, örvények közt hányódó embernek földi őrzőangyalát. Ez az őrzőangyal nem új mitológiákat hoz a kor-nak, hanem azt, amit az évszázadok könnyelműen eltékozoltak: az igazságot. Nem hétezren, de mils-liónyian vannak, akik nem hajtanak térdet Bál előtt, hanem igazságban élnek. Ez a milliókban életté át-váltódó igazság lehet a mai ember egyedüli meg-mentője. «Veritas liberabit nos.»

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
A nagy szfínx	5
A középkori ember	9
A reneszánsz embere	39
A barokk-ember	50
A felvilágosult ember	65
A romantikus	79
A modern ember.....	104
A tömegember	128
Homo oeconomicus	162
A gépember	186
A mai ember	222